

**МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ
Кафедра гісторыі беларускай літаратуры**

ГЕРУС
Ангеліна Сяргееўна

**МАСТАЦКАЯ КУЛЬТУРА БІБЛІЙНАЙ ПАРАФРАСТЫКІ
Ў ШМАТМОЎНАЙ ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ XVI-XVII СТСТ.**

Дыпломная работа

Навуковы кіраўнік:
доктар філалагічных навук,
дацэнт Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая

Дапушчана да абароны

«__» _____ 2018 г.

Заг. кафедры гісторыі беларускай літаратуры
кандыдат філалагічных навук, дацэнт Т. П. Казакова

Мінск, 2018

РЭФЕРАТ

Герус Ангеліна Сяргееўна

МАСТАЦКАЯ КУЛЬТУРА БІБЛІЙНАЙ ПАРАФРАСТЫКІ Ў ШМАТМОЎНАЙ ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ 16-17 СТСТ

Дыпломная работа ўключае ўводзіны, чатыры раздзелы, заключэнне, спіс літаратуры (89 крыніц) і два дадаткі.

Аб’ём дадзенага даследавання – 64 старонак і 7 старонак дадаткаў.

Ключавыя словы: БІБЛІЙНЫЯ ПЕРАСТВАРЭННІ, ПАРАФРАЗА, РЭФАРМАЦЫЯ, ХРЫСТАЛАГІЧНАЯ ПАЭЗІЯ, ПЕРАЛАЖЭННІ ПСАЛМОЎ, ШМАТМОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА, РЭНЕСАНС, БАРОКА, ПРАТЭСТАНЦКІ КНІГАДРУК, КНІГАВЫДАННЕ, ФРАНЦЫСК СКАРЫНА, ІАГАН МЮЛІУС, ГАЛЬЯШ ПЕЛЬГРЫМОЎСКІ, СІМЯОН ПОЛАЦКІ.

Аб’ект даследавання: літаратурныя парафразы тэкстаў Бібліі ў літаратуры ВКЛ XVI-XVII стст.

Матэрыял даследавання: прадмовы да кніг «Бібліі» (1517–1519) Ф. Скарыны, вершы І. Мюліуса са зборнікаў «Асноўныя палажэнні хрысціянскага веравучэння» (1561), «Паэтычныя творы» (1568), кніга Г. Пельгрымоўскага «Пра герояў у касцёле Божым» (1585), паэтычны цыкл Сімяона Полацкага «Псалтирь Римфотворная» (1678).

Прадмет даследавання: мастацкія пералажэнні (парафразы) біблійных і літургічных тэкстаў як філолага-культуралагічны феномен пісьмовай культуры эпох Рэнэсансу і Барока; літаратурная спецыфіка біблійных парафразаў.

Мэта дыпломнай працы: комплексны літаратуразнаўчы, гістарычны і культуралагічны аналіз мастацкай культуры біблійнай парафрастыкі ў рэнэсанснай шматмоўнай літаратуры ВКЛ XVI-XVII стст. у кантэксце еўрапейскай літаратурнай традыцыі гэтага перыяда на прыкладзе абраных для даследвання твораў.

Метады даследавання: літаратурна-гістарычны, герменеўтычна-апісальны, супастаўляльны, кантэксталагічны аналіз.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў: даследаванне мае канкрэтна скіраваны ракурс агляду лацінамоўнай і напісанай па-старажытнагрэчаску літаратуры ВКЛ эпох Рэнэсансу і Барока; разглядае не дастаткова распрацаваную спадчыну Г. Пельгрымоўскага і І. Мюліуса, а таксама прапануе новы погляд на хрэстаматыйныя сачыненні – прадмовы да Бібліі Ф. Скарыны і «Псалтирь римфотворную» Сімяона Полацкага.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Вынікі даследвання можна скарыстоўваць на практычных занятках па тэорыі літаратуры, гісторыі

беларускай літаратуры, лацінскай і старажытнагрэчаскай мовы (у тым ліку эпохі Рэнэсанса) гуманітарных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў. Матэрыялы будуць карыснымі для стварэння больш поўнай культурнай, у прыватнасці – літаратурнай, выявы даследаванага гістарычнага перыяду; могуць быць выкарыстаны для падрыхтоўкі перакладаў і каментароў тых твораў, якія адносяцца да аб'екту даследавання.

РЕФЕРАТ

Герус Ангелина Сергеевна

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КУЛЬТУРА БИБЛЕЙСКОЙ ПАРАФРАСТИКИ В МНОГОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ БЕЛАРУСИ 16–17 ВВ

Дипломная работа включает введение, четыре раздела, заключение, список литературы (89 источников) и два приложения.

Объём данного исследования – 64 страницы и 7 страниц приложений.

Ключевые слова: БИБЛЕЙСКИЕ ПЕРЕЛОЖЕНИЯ, ПАРАФРАЗА, РЕФОРМАЦИЯ, ХРИСТОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЭЗИЯ, ПЕРЕЛОЖЕНИЯ ПСАЛМОВ, МНОГОЯЗЫЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО, РЕНЕССАНС, БАРОККО, ПРОТЕСТАНТСКОЕ КНИГОИЗДАНИЕ, КНИГОПЕЧАТАНИЕ, ФРАНЦИСК СКОРИНА, ИОАНН МЮЛИУС, ГАЛЬЯШ ПЕЛЬГРИМОВСКИЙ, СИМЕОН ПОЛОЦКИЙ.

Объект исследования: литературные парафразы текстов Библии в литературе ВКЛ XVI-XVII вв.

Материал исследования: предисловия к книгам «Библии» (1517–1519) Ф. Скорины, стихотворения И. Мюлиуса из сборников «Основные положения христианского вероучения» (1561), «Поэтические произведения» (1568), книга Г. Пельгримовского «Про героев в Костёле Божьем» (1585), поэтический цикл Симеона Полоцкого «Псалтирь Римфотворная» (1678).

Предмет исследования: художественные переложения (парафразы) библейских и литургических текстов как филолого-культурологический феномен письменной культуры эпох Ренессанса и Барокко; литературная специфика библейских парафраз.

Цель дипломной работы: комплексный литературоведческий, исторический и культурологический анализ художественной культуры библейской парафрастики в ренессансной многоязычной литературе XVI–XVII вв. в контексте европейской литературной традиции этого периода на примере выбранных для исследования произведений.

Методы исследования: литературно-исторический, герменевтически-описательный, сопоставительный, контекстологический анализ.

Научная новизна и значимость полученных выводов: исследование имеет конкретно направленный ракурс обзора латиноязычной и написанной по-древнегречески литературы ВКЛ эпох Ренессанса и Барокко; рассматривает не достаточно разработанное наследие Г. Пельгримовского и И. Мюлиуса, а также предлагает новый взгляд на хрестоматийные сочинения – предисловия к Библии Ф. Скорины и «Псалтирь рифмотворную» Симеона Полоцкого.

Практическая значимость полученных выводов. Результаты исследования можно использовать на практических занятиях по теории литературы, истории белорусской литературы, латинского и древнегреческого языка (в том числе эпохи Ренессанса) гуманитарных факультетов высших учебных заведений. Материалы будут полезными для создания более полной культурной, в частности литературной, картины исследованного исторического периода; могут быть использованы для подготовки переводов и комментариев тех произведений, которые относятся к объекту исследования.

RESUME

Angelina Gerus

THE ARTISTIC CULTURE OF BIBLICAL PARAFRASTICISM IN MULTILINGUAL LITERATURE OF BELARUS OF THE 16TH-17TH CENTURIES

The diploma thesis consists of introduction, four chapters, conclusion, list of used references (89 sources) and two appendixes.

The total volume of this research is 64 pages and 7 pages of appendixes.

Key words: BIBLICAL INTERPRETATIONS, PARAPHRASE, REFORMATION, CHRISTOLOGICAL POETRY, INTERPRETATION OF PSALMS, MULTILINGUAL LITERATURE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, RENAISSANCE, BAROQUE, PROTESTANT BOOK PUBLISHING, BOOK PUBLISHING, FRANCYSC SKARYNA, IOANNES MYLIUS, HELIAS PILGRIMOVIVS, SIMIAON POLACKI.

Object of research: literary paraphrases of biblical texts in literature of the Grand Duchy of Lithuania of the 16th-17th centuries.

Materials of research: prefaces to the Bible books (1517–1519) of F. Skaryna, poems of I. Mulijs from books «Main theses of Christian teaching» (1561), «Poetic works» (1568), the book of H. Pilgrimovivus «About the heroes in God's Church» (1585), the poetic cycle of Simiaon Polacki «Rhymed Psalter» (1678).

Subject of research: artistic interpretations (paraphrases) of biblical and liturgical texts as philological and cultural phenomena of the written culture of Renaissance and Baroque.

Research objective: complex literary, historical and cultural analysis of the artistic culture of biblical paraphrasticism in Renaissance multilingual literature of the Grand Duchy of Lithuania of the 16th-17th centuries in the context of European literary tradition of this period on the examples of literary works chosen for the study.

Research methods: literary-historical, hermeneutical-descriptive, comparative, contextual analysis.

Scientific novelty and value of the obtained results: this research is exactly focused on the overview of the Renaissance and Baroque periods literature written in Latin and ancient Greek languages in the Grand Duchy of Lithuania; considers non heritage of H. Pilgrimovivus and I. Mulijs which is not sufficiently studied, as well as proposes a new view on paradigmatic *opera* – prefaces to Bible of F. Skaryna and «Rhymed Psalter» by Simiaon Polacki.

Practical value of the obtained results: the results of the study can be used on seminars on the theory of literature, history of the Belarusian literature, the Latin and Ancient Greek languages (including Renaissance epoch) of Humanity faculties at

universities. Materials will be useful for developing more complete cultural, in particular – literary, view of the researched historical period; can be used for preparation of translations and commentaries of the literary works, that refer to the object of research.

ЗМЕСТ

Уводзіны.....	9
Глава 1. Паэтычныя фрагменты ў прадмовах да кніг Бібліі Ф. Скарыны ў кантэксце біблійнай парафрастыкі XVI ст.	13
1.1 Мастацкія інтэрпрэтацыі біблійных тэкстаў у слоўнай культуры XVI–XVII стст.	13
1.2 Асаблівасці мастацкай фактуры вершаваных фрагментаў у прадмовах да кніг «Бібліі» Ф. Скарыны	18
Глава 2. Біблійная парафрастыка ў кнізе «Пра герояў у Касцёле Божым» Г. Пельгрымоўскага як увасабленне рэнесанснага гістарызму	25
Глава 3. Паэтычная катэхеза Іагана Мюліуса з Лібэнродэ ў кантэксце кніжнай культуры Беларусі перыяду Рэфармацыі (сяр. XVI ст.).....	34
3.1 Біблійныя парафразы як элемент адукацыйнай сістэмы ў Вялікім Княстве Літоўскім XVI–XVII стст.	34
3.2 Мастацкія асаблівасці і вобразна-тэматычны дыяпазон хрысталагічных вершаў І. Мюліуса	36
Глава 4. «Псалтырь рифмоторная» Сімяона Полацкага ў кантэксце еўрапейскай літаратурнай традыцыі перастварэння псалмоў	46
4.1 Паэтычныя парафразы Псалтыра ў еўрапейскай літаратуры Рэнесансу і Барока.....	46
4.2 Мастацкія асаблівасці кнігі Сімяона Полацкага «Псалтырь рифмоторная»	50
Заклучэнне	60
Літаратура	65
Дадатак А.....	72
Дадатак Б.....	76

УВОДЗІНЫ

У XVI–XVII стст. землі сучаснай Беларусі ўтваралі тэрытарыяльнае ядро Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ). Мультыкультуралізм, які асабліва выразна аформіўся ў эпоху Рэнесансу, захаваў сваё значэнне ў часы Барока і яскрава адбіўся ў феномене шматмоўнай літаратуры. Да яе адносяцца тэксты мясцовых і прыезджых аўтараў, напісаныя альбо апублікаваныя на тэрыторыі дзяржавы, а таксама сачыненні мясцовых або замежных (прыдворных) літаратараў, выдадзеныя за мяжой; апошнія, аднак, толькі ў тым выпадку, калі яны непасрэдным чынам тычацца гістарычных асоб і падзей, што вызначаюць культурную ідэнтычнасць дзяржавы.

Як адзначае С. Кавалёў, паэзію ў гэты час стваралі пераважна прыезджыя іншаземныя аўтары: іспанец Пётр Раізіі, немец Іаган Мюліус, француз Пётр Стаенскі (Статорыус), палякі Цыпрыян Базылік, Марцін Чаховіч, Андрэй Волан, Мацей Стрыйкоўскі [24, с. 101]. Тым не менш, тэматыка твораў большай часткі гэтых аўтараў была звязана з Беларуссю і Літвой.

У літаратуры і кнігадруку «залатога веку» старабеларускай культуры дамінавалі польская, лацінская і беларуская мовы. Значная частка твораў у XVI ст. стваралася на латыні. Цікавасць да яе ў ВКЛ абудзілася не толькі ў межах сярэднявечнай традыцыі – выкарыстання латыні як мовы прававодства і культу, – але і ў рамках новай, гуманістычнай, сістэмы. Тагачасная *lingua franca*, лацінская мова была інструментам успрымання новай рэнесанснай культуры. Латынню як мовай антычнасці і еўрапейскай культуры валодалі і прадстаўнікі каталіцкага духавенства, і асветнікі-гуманісты.

Тэма лацінамоўнай літаратуры эпохі Рэнесансу шматгранна распрацавана ў сусветным літаратуразнаўстве ў дыскурсе еўрапейскай літаратурнай традыцыі. Разглядаючы гісторыю вершаскладання на класічных мовах у межах нашага дыпломнага праекту, мы абавіраемся на аўтарытэтнае даследванне Міхаіла Лявонавіча Гаспарава «*Очерк истории европейского стиха*» (1984) [9], дзе выразна паказаны шлях трансфармацыі класічнай антычнай метрыкі ва ўмовах яе суіснавання з версіфікацыяй на маладых нацыянальных мовах. З пункту гледжання вывучэння антычнай мадэлі светапогляду ў літаратуры і яе ўплыву ў часы Сярэднявечча і Рэнесансу варта адзначыць сачыненне ірландска-брытанскага даследчыка Клайва Стэйплза Льюіса «*The Discarded Image: An Introduction to Medieval and Renaissance Literature*» (1964) [78], збор яго лекцый у Оксфардскім універсітэце. Буйнымі аглядамі лацінамоўнай літаратуры Адраджэння з’яўляюцца працы нямецкага даследчыка Эрнста Роберта Курцыўса «*Еўрапейская літаратура і лацінскае Сярэднявечча*» (1948) [74], прафесара Сарбоны П’ера Ларана «*La poésie latine de la Renaissance*» (1975) [77], французскага даследчыка Поля ван Цігема («*La littérature latine de la*

Renaissance, étude d'histoire littéraire européenne», 1944) [87], а таксама паслядоўны аналіз гісторыі лацінамоўнай паэзіі з сярэдзіны IV ст. н.э. да канца XVII ст. навукоўцаў з Вялікабрытаніі Фрэдэрыка Адама Райка і Томаса Алана Сэнклера «A history of later Latin poetry, from the middle of the fourth to the end of the seventh century» (1931) [88]. Адзначым, аднак, што да феномену так званай новастаражытнагрэчаскай паэзіі (па аналогіі з тэрмінам «новалацінская») навуковага інтарэсу не стае.

Менавіта лацінамоўная частка полілінгвістычнай спадчыны ВКЛ у першую чаргу прыцягнула ўвагу беларускіх літаратуразнаўцаў. У 70–80-х гг. мінулага стагоддзя з’явіліся даследаванні Віктара Дарашкевіча (1979) [18], Якава Парэцкага (1984, 1991) [53; 50] і Уладзіміра Калесніка (1975, 1987) [26; 27]. На дадзены момант найбольш грунтоўнымі і найбольш поўнымі даследаваннямі ў айчыннай навуцы, якія звяртаюцца да літаратурнай дзейнасці на землях ВКЛ, у тым ліку на мовах антычнасці, з’яўляюцца наступныя працы:

- манаграфія Віктара Іванавіча Дарашкевіча «Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы: первая половина XVI в.» (1979) [18], у якой раскрываюцца падставы ўзнікнення і развіцця на гістарычнай тэрыторыі Беларусі такога культурнага феномену, як новалацінская паэзія, а таксама культурныя «прадукты» мясцовага Рэнэсансу аналізуюцца як частка агульнаеўрапейскай спадчыны эпохі Адраджэння;

- кніга літоўскага вучонага Сігітаса Нарбутаса «The Mysterious Island : A Review of 13th – 18th Centuries Literature of the Grand Duchy of Lithuania» (2000) [80], у якой аўтар аналізуе літаратурную сітуацыю ВКЛ з пункту гледжання гістарычных умоў і крытыкі;

- манаграфія Сяргея Валер’евіча Кавалёва «Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнэсансу» (2010) [24], комплекснае даследаванне па полілінгвістычнай паэзіі названай дзяржавы і названага перыяду, якая служыць вырашэнню такіх важных задач, як агляд узнікнення і развіцця гэтага літаратурнага феномену і эвалюцыі аўтараў, аналіз найбольш значных твораў, рэканструкцыя жанравай сістэмы;

- дапаможнік «Шматмоўная літаратура Беларусі ў кантэксце актуальных літаратуразнаўчых канцэпцый» (2015) Жанны Вацлаваўны Некрашэвіч-Кароткай [46], дзе помнікі айчыннага пісьменства (у тым ліку творы этнічных не-беларусаў і творы, напісаныя на разнастайных актуальных у пэўны час мовах) разглядаюцца ў герменеўтычным ракурсе, а таксама аналізуюцца эстэтычныя і сацыяльныя ўмовы развіцця беларускай літаратуры цікавага для нас перыяду.

Беларускае кнігавыданне і літаратурную дзейнасць эпохі Рэнэсансу варта разглядаць у агульнаеўрапейскім кантэксце, бо яны развіваліся пад уздзеяннем такіх самых культурна-асветніцкіх ідэй, што паралельна панавалі ў іншых

краінах Еўропы ў часы Рэнесансу і Рэфармацыі. Падобныя тэндэнцыі вызначалі таксама літаратурны працэс эпохі Барока (якой храналагічна адпавядаюць рэлігійныя эпохі Контррэфармацыі і Контрправаслаўя, гл.: 29, с. 20). Літаратура не толькі адлюстоўвала рэлігійныя падзеі, але мела магчымаць на іх уплываць. Пераважную колькасць тэкстаў гэтага перыяду ў духу свайго часу ў XVI–XVII стст. складалі тэалагічныя сачыненні або ўзоры хрысталагічнай паэзіі, пераклады ці пералажэнні Бібліі ў суаднесенасці з пісьмовай традыцыяй пэўнай хрысціянскай канфесіі. Многія з гэтых тэкстаў становіліся выдатнымі ўзорамі прыгожага пісьменства. Таму менавіта на інтэрпрэтацыі біблейных тэкстаў мы лічым вартым звярнуць асаблівую ўвагу.

Такім чынам, **актуальнасць** дадзенай дыпломнай працы абумоўлена не толькі нястачай даследаванняў, арыентаваных на аналіз шматмоўнай, інспіраванай біблейнымі тэкстамі айчынай літаратуры, але і **навізнай** абранай тэмы. Яна вызначаецца канкрэтна скіраваным ракурсам агляду лацінамоўнай і напісанай па-старажытнагрэчаску літаратуры ВКЛ у эпоху Рэнесансу. **Аб’ект дадзенага даследавання** – недастаткова актыўна асвоеныя ў айчынным літаратуразнаўстве творы Г. Пельгрымоўскага і І. Мюліуса, а таксама ўяўна хрэстаматыйныя літаратурныя артэфакты, якія прадстаўляюць, тым не менш, шырокае поле для далейшых літаратурна-герменеўтычных практык: прадмовы да Бібліі Ф. Скарыны і «Псалтырь рифмотворная» Сімяона Полацкага. **Прадмет даследавання** – мастацкая культура біблейнай парафрастыкі ў шматмоўнай літаратуры ВКЛ эпох Рэнесансу і Барока. Асобныя публіцыстычныя творы Ф. Скарыны (прадмовы да кніг Бібліі пражскага перыяду), вершы І. Мюліуса («Асноўныя палажэнні хрысціянскага веравучэння», 1561; «Паэтычныя творы», 1568), кніга Г. Пельгрымоўскага («Пра герояў у Касцёле божым», 1585) і Сімяона Полацкага («Псалтырь Римфотворная», 1678) з’яўляюцца матэрыялам нашай дыпломнай працы.

Мэта дадзенай дыпломнай працы – ажыццяўленне комплекснага літаратуразнаўчага, гістарычнага і культуралагічнага аналізу мастацкай культуры біблейнай парафрастыкі ў шматмоўнай літаратуры ВКЛ XVI–XVII стст. у кантэксце еўрапейскай літаратурнай традыцыі гэтага перыяду на прыкладзе абраных для даследавання твораў.

Для дасягнення пастаўленай намі мэты вырашаліся наступныя задачы:

- вызначыць тэрміналагічнае поле ў дачыненні да паняцця літаратурных парафразаў;
- прааналізаваць спецыфіку выкарыстання пэўных тэрмінаў вызначанага намінацыўнага шэрагу ў розных даследчыкаў;
- усталяваць асноўныя культурна-гістарычныя і эстэтычныя прычыны актывізацыі парафрастычных тэхнік у эпохі Рэнесансу і Барока;
- акрэсліць вобразна-тэматычны дыяпазон біблейскіх тэкстаў,

запатрабаваных у рэчышчы стварэння літаратурных парафразаў;

- апісаць мастацкія асаблівасці пражаных і паэтычных біблейных парафразаў, уласцівых кожнаму з разгледжаных намі аўтараў;
- зрабіць падрадкоўныя пераклады некаторых урыўкаў аналізаваных тэкстаў з акцэнтам на мастацкія асаблівасці аўтараў.

Практычная значнасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання яго вынікаў для стварэння больш поўнай культурнай (у прыватнасці – літаратурнай) выявы гэтага гістарычнага перыяду. Вынікі даследавання могуць быць таксама выкарыстаны для заняткаў па тэорыі літаратуры, гісторыі беларускай літаратуры, па лацінскай і старажытнагрэчаскай мове ў ВНУ. Падчас распрацоўкі дадзенай тэмы мы карысталіся разнастайнымі метадамі даследавання. Культурна-гістарычны метадаў на ўвазе ўключэнне дадзеных літаратурных твораў у агульны гістарычны кантэкст ВКЛ у XVI–XVII стст. Гэта дапамагала вылучыць спецыфіку, паводле якой творы даследаваных аўтараў адлюстроўвалі актуальныя ідэйныя і культурныя тэндэнцыі эпох Рэнесансу і Барока. У дачыненні непасрэдна да мастацкіх тэкстаў ужываўся герменеўтычна-апісальны метадаў. Апроч гэтага, паколькі большасць даследаваных мастацкіх тэкстаў абавязана папярэдняю пісьмовую традыцыю, шырока прымяняўся супастаўляльны метадаў, а таксама адзін з метадаў лінгвістычнага даследавання – кантэксталагічны аналіз мастацкіх тэкстаў.

ГЛАВА 1

ПАЭТЫЧНЫЯ ФРАГМЕНТЫ

Ў ПРАДМОВАХ ДА КНІГ БІБЛІ Ф. СКАРЫНЫ

Ў КАНТЭКСТЕ БІБЛІЙНАЙ ПАРАФРАСТЫКІ XVI СТ

1.1 Мастацкія інтэрпрэтацыі біблійных тэкстаў у слоўнай культуры XVI–XVII стст

Разам з узмацненнем рэфармацыйнага руху ў ВКЛ, у склад якога ў XVI ст. уваходзілі землі сучаснай Беларусі, з краін Цэнтральнай і Заходняй Еўропы пачалі пранікаць актуальныя ідэі гуманізму. Змены ў рэлігійнай сферы супалі з распаўсюджаннем думкі і мастацкага стылю эпохі Рэнэсансу, у тым ліку ў літаратуры. Новая культура стала заканамерным вынікам «росту духоўных запатрабаванняў грамадства, узнікнення новых тэдэнцый і з'яў у сацыяльна-палітычным жыцці краіны» [18, с. 15]. Тым не менш, у адрозненне ад заходняй мадэлі, рэнэсансны гуманізм на землях ВКЛ меў у сваім развіцці пэўныя адметнасці і ўрэшце ўвасобіўся ў сінтэзе еўрапейскай думкі з мясцовай грамадска-палітычнай практыкай. Гэта выразна пацвярджаюць літаратурныя творы дадзенай эпохі, якія з'яўляюцца плёнам хрысціянска-асветніцкай дзейнасці. У прыватнасці, асаблівай увагі заслугоўваюць пераклады кніг Бібліі Францыскам Скарынам.

Рэнэсансная літаратура развівалася ў часы актыўнага рэлігійнага рэфармавання. Ранейшыя гісторыкі мастацтва, як мяркуе Джэймс Р. Пальцімеса [72], разглядалі эпоху Рэфармацыі як з'яву, што ўплывала на мастацтва негатыўна. Аднак у апошнія некалькі гадоў даследчыкі маюць на гэты конт больш памяркоўныя меркаванні: «З аднаго боку, багаслоўскае абгрунтаванне для стварэння плёну рэлігійнага мастацтва было відавочна зменшана рэформай. З іншага боку, аднак, рэлігійнае мастацтва працягвала квітнець, хоць у колькасна меншым выражэнні і прыстасаванае да пратэстанцкіх ідэй і мэтай» [72, с. 197–198].

Тым не менш, распаўсюджванне пратэстантызму не рабіла яго адзінай існуючай канфесіяй. Паводле Віктара Іванавіча Дарашкевіча, спецыфічнай рысай беларускага Рэнэсансу была прыналежнасць кожнага прадстаўніка грамадства да пэўнай канфесійнай групы [18, с. 18], найчасцей – да адной з плыняў хрысціянскага веравызнання. Пры гэтым варта адзначыць, што літаратары і асветнікі ВКЛ дзейнічалі не проста ў сітуацыі глабальнай талерантнасці, а ва ўмовах этнічнага і рэлігійнага плюралізму ў межах адной дзяржавы (хоць і са шматлікімі інтэрнацыянальнымі кантактамі). Такого пагляду прытрымліваецца Сямён Аляксандравіч Падокшын: «Стракатасць нацыянальнага складу гарадскога насельніцтва Беларусі і Літвы абумовіла

некаторую рэлігійную цярпімасць на тэрыторыі гэтых краін у XVI ст. Гэтая памяркоўнасць спрыяла распаўсюджванню рэфармацыйных ідэй» [52, с. 12]. Даследчык таксама адзначае, што Польша, Беларусь і Літва ў другой палове XVI ст. лічыліся найбольш верацярпімымі землямі [48, с. 94].

Пад уплывам Рэфармацыі ў культурнай прасторы ВКЛ таксама зведаў змены рэнесансны канцэпт чалавечай дасканаласці, якую заходнееўрапейскія гуманісты звязвалі найперш з вяртаннем да антычнай традыцыі. Як адзначае французскі даследчык П'ер Ларан, тагачасныя аўтары «глыбока прывязаны да старажытнай традыцыі, якая не толькі мадэлюе ідэалы грамадзянскага жыцця (славу), але таксама жывіць іх духоўную мару, іх эстэтычнае бачанне, іх чуллівасць. У той жа час, яны – шчырыя хрысціяне» [77, с. 128]. На землях ВКЛ, аднак, не было ні матэрыяльных рэшткаў старажытнагрэчаскай ці старажытнарымскай спадчыны, ні моцных культурных сувязей, якія маглі б грунтоўна паўплываць на ўспрыманне чалавекам сябе і навакольнага свету. Таму менавіта Біблія, аўтарскія перапрацоўкі яе тэкставага матэрыялу, што пачаліся ў айчыннай літаратурнай традыцыі ад Скарыны, становілася крыніцай для стварэння літаратурных узораў маральнасці і эстэтычнай дасканаласці.

На росквіт хрысталагічнай літаратуры ў ВКЛ прыкметна ўплывала актыўная дзейнасць першых друкарняў, якія пачалі масава з'яўляцца ў сярэдзіне XVI ст. Спачатку яны існавалі ў якасці сродку рэлігійнай прапаганды, у залежнасці ад чаго іх заснавальнікі, фундатары і звязаныя з апошнімі аўтары абіралі тую ці іншую мову: г. зн. «друкарня Мамонічаў спецыялізавалася на праваслаўных кірылічных кнігах, друкарня М. К. Радзівіла – на каталіцкай лацінамоўнай літаратуры, друкарні Д. Лэнчыцкага і Я. Карцана – на пратэстанцкіх польскамоўных і лацінамоўных выданнях» [24, с. 36]. Апроч таго, шматмоўную творчасць гэтага перыяда абумоўліваў культурны *status quo*. Побач з мясцовымі аўтарамі на мастацкай ніве з'явіліся вандроўныя вучоныя-гуманісты з Іспаніі, Германіі, прапаведнікі і тэолагі з Францыі і Польшчы. Такі феномен не тычыцца выключна ВКЛ: таксама крыху раней «гуманісты з Італіі і Германіі ўзбагацілі сваёй творчасцю рэнесансавую культуру Польшчы» [24, с. 101]. Такім чынам, полілінгвістычны характар, які быў адметнай рысай тагачаснай літаратуры, спрыяў яе шырокаму распаўсюджванню і з'яўляўся адлюстраваннем культурнага плюралізму дзяржавы.

У кантэксце рэфармацыйнага мыслення аўтары ВКЛ рэалізавалі галоўны прынцып гуманізму «Ad fontes!» (Да вытокаў!) дваіста. Па-першае, яны апелавалі да крыніц антычнасці як да эстэтычных вытокаў еўрапейскага мастацтва, узору хараства і культурнай скарбніцы, а, па-другое, звярталіся да Свяшчэннага Пісання як да ідэалу маральнасці. Паколькі чалавек эпохі Рэнесансу ў дадзеным рэгіёне (следам за паўночнаеўрапейскімі краінамі і Германіяй) мог зрабіцца дасканалым выключна праз набожнасць і

богапазнанне. Так, у імкненні да ідэалаў свайго часу асноўным кірункам Рэнэсансу ў ВКЛ зрабілася хрысціянскае асветніцтва, а здабыткі гуманістычнай культуры, што былі «інкруставаныя» рэфармацыйнымі тэзамі, дзеля ўласнага ўмацавання скарыстоўвала рэлігія.

Менавіта ў гэты перыяд як заканамерны плод апісаных вышэй гістарычных і сацыяльна-палітычных умоў у еўрапейскіх краінах узнікае традыцыя аўтарскага перакладу біблійных тэкстаў. Прычым ступень блізкасці да першакрыніцы больш не вызначае іх мастацкую каштоўнасць. Літаратурная дзейнасць перастае быць ананімнай. І ў перыяд, пераходны ад Сярэднявечча да Новага часу, актыўна ўзмацняюцца інтэнцыі паэтаў і пісьменнікаў праяўляць сваю творчую індывідуальнасць у апрацоўцы нават такога «кансерватыўнага» матэрыялу.

Сучасны навуковы дыскурс у галіне літаратуразнаўства звычайна аперыруе групай тэрмінаў, эквівалентных беларускім *парафраз*, *парафраза*, *перыфраз* і *перыфраза* (таксама *paraphrase*, *paraphrasis*, *periphrase*, *periphrasis*), як сінанімічнае паняцце, якое часта пачынае іх азначэнне, ужываецца *пералажэнне* (так, *пералажэннем* Ілля Захаравіч Серман называе вершаваны пераклад, калі аналізуе апрацоўкі тэкстаў Псалтыра Сімяонам Полацкім [61, с. 215]). Замежныя літаратуразнаўцы (асабліва ў дачыненні да пералажэнняў біблійных тэкстаў) таксама скарыстоўваюць тэрмін *interpretation* (*інтэрпрэтацыя*). Але даследчыкі і спецыялізаваныя слоўнікі далёка не заўсёды пагаджаюцца ў выбары пэўнага тэрміналагічнага варыянта.

Так, у «Паэтычным слоўніку» (2004) Вячаслава Пятровіча Рагойшы [56], напрыклад, няма ніводнага з прапанаваных вышэй варыянтаў. Але ў «Літаратурным слоўніку» (2009) з'яўляецца *перыфраза* са спасылкай на артыкул пра метанімію. Тым не менш, азначэнне да даследуемага намі феномена не пасуе, бо – як мае быць, згодна з перакладам са старажытнагрэчаскай мовы (περίφρασις – апісальны выраз; літаральна «сказанае каля чагосьці») – гэта фігура, калі назва з'яў або прадметаў падаецца праз апісанне іх асобных вызначальных прыкмет [55, с. 137, 108].

Спецыялізаваныя выданні, хоць часам яны не ўключаюць абодва тэрміны, выразна размяжоўваюць іх сэнс і часцей абіраюць формы «парафраза» (жаночага роду) і «перыфрасіс» (мужчынскага) адпаведна. Так, напрыклад, асобныя артыкулы ў «Новай Прынстанскай энцыклапедыі паэзіі і паэтыкі» (1993) ёсць на парафразу [86, с. 879] і перыфрасіс [86, с. 896], таксама у «Оксфардскім слоўніку літаратурных тэрмінаў» (2001) [85, с. 184–189] і артыкул пра перыфрасіс у «Гласарыі літаратурных тэрмінаў» (1999) Мэйера Говарда Абрамса [71, с. 229]. Заўважым, што ў апошнім выданні няма асобнага артыкула па тэрміне *парафраза*: гэтае паняцце разглядаецца разам з азначэннем *інтэрпрэтацыі* (англ. *interpretation*), што падтрымлівае ў дачыненні да

пералажэнняў біблейскіх тэкстаў кембрыджскае выданне «The Cambridge Companion to Biblical Interpretation» [84] і «Гласарый літаратурных тэрмінаў» [71, с. 127].

Аналізуючы творчасць Яна Пратасовіча, даследчык Сяргей Валер’евіч Кавалёў карыстаецца тэрмінам *вершаваная парафраза* ў дачыненні да паэтычных трактатаў, якія былі напісаны аўтарам на падставе антычных і хрысціянскіх крыніц. Вельмі трапна Кавалёў называе гэты метада «паэтычным рэмейкам» [24, с. 326]. Даследчык паслядоўна ўжывае варыянт тэрміна *парафраза*, гаворачы пра вольны паэтычны пераклад з арыентацыяй на першаўзор [24, с. 267], дзе ідэі эстэтыкі і маральныя перакананні, што былі актуальнымі для часоў арыгінала, «пераламіліся ў люстры эстэтычных ідэй і маральных уяўленняў» [24, с. 324] сучаснасці адносна аўтара пералажэння. Такога тэрміналагічнага інструментарыя прытрымліваецца і Жанна Вацлаваўна Некрашэвіч-Кароткая (2009, 2015) [40; 46] ў даследаваннях па паэтычнай спадчыне ВКЛ эпох Рэнесанса і Барока.

Гэты пункт гледжання супадае з дэфініцыяй, якую прапануе і «Літаратурная энцыклапедыя тэрмінаў і паняццяў» (2001), дзе парафраза(а) – *гэта пераказ, пералажэнне тэкста іншымі словамі (часта прозы – у верш ці верша ў прозу, часам – скарачана ці пашырана); традыцыйнае практыкаванне па развіццю маўлення* [33, с. 718]. У дадзеным азначэнні варта адзначыць акцэнт на магчымай трансфармацыі праявінай формы ў паэтычную і наадварот. Біблейскі тэкст (прынамсі, кнігі Старога Завета) асабліва прыметны сінтэзам жанраў і форм, таму перакладанні яго фрагментаў прадугледжваюць цесны кантакт паміж паэзіяй і прозай, што адбываецца ў тым ліку на самастойных літаратурных «пераказах». Таксама заўважым апошні тэзіс у азначэнні, значны з культуралагічнага боку, паколькі ў XVI–XVII стст. такі адукацыйна-выхаваўчы элемент як стварэнне парафразаў вучнямі і настаўнікамі быў асабліва папулярны. Безумоўна, распаўсюджанасць падобнага літаратурнага практыкавання адбілася на стылістыцы пэўных твораў (у большасці – напісаных для ці падчас навучання): праілюструем гэта, напрыклад, прастатой лексікі і сінтаксічных зваротаў ў творах І. Мюліуса ў зборніку «Carmina sacra».

Блізкага меркавання таксама прытрымліваюцца ўкладальнікі «Оксфардскага слоўніка літаратурных тэрмінаў» (2001), згодна з якім парафраза (англ. *paraphrase*) – *пераказ тэкста іншымі словамі, звычайна для таго, каб праясніць сэнс арыгінала* [85, с. 184]. У дачыненні да пераказа кніг Бібліі, які аўтар надзяляе дадатковымі сэнсавымі ці эстэтычнымі адценнямі (часцей сатырай, іроніяй ці крытычным пераасэнсаваннем) варта прыгадаць таксама тэрмін, якім адносна літаратурнай традыцыі Сярэднявечча і Рэнесансу карыстаецца Міхаіл Міхайлавіч Бахцін [5] – *parodia sacra*, што з’яўляецца

наўмысным гібрыдам нароўні з усякай пародыяй, травестыяй і не-прамым словам.

Прааналізаваўшы тэрміналагічны дыкурс у межах абранай тэмы, мы прыйшлі да высновы, што найбольш адэкватнай назвай для вызначанага літаратурнага феномену з'яўляецца дастаткова распаўсюджаны тэрмін «парафраза» (біблійнага ці сакральнага тэкста). Парафраза мае на ўвазе пераказ архетыпічнай гісторыі з магчымай актуалізацыяй яе ўнутранага зместу згодна з рэчаіснасцю, а таксама фармальнымі зменамі: альбо кампрамісным захоўваннем знешняй формы, альбо мэтанакіраваным яе змяненнем. Адзначым таксама, што часам біблійная *парафраза* (асабліва калі яна максімальна адыходзіць ад перакладу і цытавання) можа становіцца *перыфразісам* і таксама *свяшчэннай пародыяй*. На магчымасць узнікнення той ці іншай формы перапрацоўкі зыходнага тэкста ўплывае ступень яго трансфармацыі, а таксама ступень прысутнасці ў пералажэнні моўнай і мастацкай асобы творцы. Мае значэнне таксама захаванне зместу (або як мінімум фабулы) і традыцыйнай трактоўкі кананічнай першакрыніцы.

Такім чынам, такая літаратурная з'ява як біблійная парафраза нясе ў сабе ўнутраны канфлікт: неабходнасць дакладна перадаць змест арыгінальнага тэкста, але таксама – што найбольш ярка праяўляецца ў не-ананімную эпоху Рэнесансу – рэалізаваць творчую і маўленчую ўнікальнасць аўтара. Заканамерна, што менавіта такі від літаратурнай творчасці атрымаў шырокую распаўсюджанасць падчас узаемадзеяння гуманістычных і рэфармацкіх ідэй.

Папулярнасць сакральнай парафразы дэманструе, па-першае, як кананічныя архетыпічныя апавяданні актуалізуюць сябе ў маральна і эстэтычна новых умовах. Па-другое, яны сведчыць пра функцыянаванне названых тэкстаў дзеля забеспячэння духоўных запатрабаванняў тагачаснага чалавека: падзеі старажытнай (прычым свяшчэннай) гісторыі трактуюцца як натуральныя, магчымыя і на сёняшні дзень. Па-трэцяе, асаблівае значэнне парафраза біблійных тэкстаў займае ў пісьмовай культуры розных краін Еўропы, у тым ліку ў культуры ВКЛ XVI-XVII стст.: пачцівае пераасэнсаванне традыцыі было запатрабавана прагрэсіўнымі поглядамі часу, у межах якіх фарміравалася ўзорная асоба гэтай эпохі. Сярод жа разнастайных увасабленняў літаратурнай біблійнай парафрастыкі ВКЛ тэкстамі-першапраходцамі з'яўляюцца менавіта публіцыстычныя творы Францыска Скарыны, мастацкі кантэкст якіх быў дапоўнены паэтычнымі перастварэннямі на аснове біблейскіх або літургічных тэкстаў.

1.2 Асаблівасці мастацкай фактуры вершаваных фрагментаў у прадмовах да кніг «Бібліі» Ф. Скарыны

Неад’емнай і вартай асобнага даследвання часткай літаратурнай спадчыны беларускага першадрукара, асветніка-гуманіста, перакладчыка і пісьменніка Францыска Скарыны з Полацка (каля 1490 – да 1552) з’яўляюцца паэтычныя фрагменты ў прадмовах да выдадзеных ім у Празе кніг Бібліі (1517–1519). Да іх залічваюцца чатырохрадкоўе, змешчанае на тытульным аркушы кнігі «Ёў» (1517), парафраза Маісеева Дэкалога з прадмовы да кнігі «Выход» (1519), чатырохрадковы верш з прадмовы да кнігі «Эсфір» (1519). Таксама часам прыведзены шэраг – напр., у даследваннях Сяргея Валер’евіча Кавалёва (2005, 2010) [21; 24] – пашыраецца рытмізаваным праявістым урыўкам «Понеже от прирожения зверя, ходящие в пустыни...» з прадмовы да кнігі «Юдзіф» (1519). Нягледзячы на іх невялікую колькасць і невялікі памер, напісаныя на кніжнай старабеларускай (С. Кавалёў) мове «вершы Скарыны – не проста працяг „рыфматворчых“ традыцый старажытных кніжнікаў. Гэта якаясь новая з’ява, своеасаблівы дыялектычны скачок у мастацкай свядомасці, які стаўся пачаткам новага віду літаратуры – вершаскладання» [58, с. 31].

Не ўсе пералічаныя вышэй вершаваныя ўрыўкі магчыма разглядаць як біблейную парафразу: сярод іх такой з’яўляецца хіба толькі пералажэнне Дэкалога. Два іншыя тэксты ўяўляюць сабой хутчэй не апрацаваныя аўтарам пераклады знаёмых кананічных сюжэтаў, але інспіраваныя імі паэтычныя творы рознай жанравай прыроды – сінкрэтычную эпіграму-эпіграф, маральна-дыдактычны верш. Тым не менш, усе яны, хоць і ў рознай ступені, маюць сваёй першакрыніцай тэкст Свяшчэннага Пісання. Канкрэтнымі крыніцамі былі, хутчэй за ўсё, Вульгата з лацінскім кананічным каментаром, Пражская (1488), Кутнагорская (1489) і Венецыянская (1506) Бібліі [15].

Мастацкія асаблівасці дадзеных Скарынавых інтэрпрэтацый абумоўлены, перш за ўсё, іх фармальным бокам: дыспазіцыяй у выданнях, спосабам размяшчэння паэтычнага тэкста ў друку, лакалізацыяй у адносінах да праявістага тэкста і яго прагматычнымі функцыямі. Вершы Скарыны не маюць самастойнай ролі – гэта фрагменты праявістых прадмоў да кніг Бібліі. Больш-менш самадастатковым з пункту гледжання структуры сярод іх выглядае верш-эпіграф да кнігі «Ёў». Службовы, як і ў самой прадмове, характар уступа на першы план выносіць і адпаведныя ролі верша. Гэта адбіваецца на крайнім лаканізме паэтычных урыўкаў, іх сэнсавай канцэнтраванасці, а таксама на версіфікацыйнай спецыфіцы (рыфме, рымічным малюнку і г. д.). Апазіцыя паэтычнай і праявістай формы таксама выяўлялася поліфункцыянальнасцю прадмоў. «Тэкст і зададзеная тэксту функцыя штохвілінна мусілі змяняцца: прэамбула-тлумачэнне адмянялася тлумачэннем фабулы кнігі, асветніцкія

задачы вымагалі адначасовага суседства павучанняў і настаўленняў, гімнічных усхваленняў боскасці і мудрасці і непрымання няцноты і г. д.» [20, с. 8].

Так, напрыклад, у адпаведнасці з дыспазіцыяй, што апярэджае ўласна тэкст кнігі «Ёў» (1517), чатырохрадковы верш «Богу вь Троици единому...» набывае комплекс функцый, уласцівых кніжнай эпіграме еўрапейскай рэнесанснай паэзіі. «Таксама як праявічныя прадмовы, пасляслоўі і дэдыкацыі, эпіграмы з'яўляліся сталым элементам прадмоўна-пасляслоўнага комплексу кніжных выданняў з часоў Гутэнберга, выкарыстанне вершаў сталася часткай кнігавыдавецкай традыцыі, своеасаблівай модай» [24, с. 43].

*Богу вь Троици единому ко чти и ко славе,
Матери Его пречистой Марии к похвале,
Всем небесным силам и святым Его к веселию,
Людям посполитым к добраму научению.*

[2, с. 338]

Розныя беларускія літаратуразнаўцы называлі гэты верш «эпіграфам», «вершам-прысвячэннем» (М. Грынчык) [12, с. 16], «эпіграфам» ці «духоўным віршам» (А. Лойка) [34, с. 302–303], «эпіграмай» (паводле «Анталогіі даўняй беларускай літаратуры...» [2, с. 338]). Варта адзначыць, што праз зварот да чытача («Людям посполитым к добраму научению») у гэтым урыўку рэалізуюцца эмблематычная і прэзентацыйная функцыі. Там жа – у выглядзе даксалогіі – з'яўляюцца панегірычныя элементы: дэдыкацыя Богу, Панне Марыі і святым, а таксама іх услаўленне. Іманентна ў чатырохрадкоўі прысутнічае і рэлігійна-палемічная функцыя, што праяўляецца праз адрасаванасць «не кожнаму чытачу, а таму, хто прызнае догмат Тройцы і шануе святых, г. зн. не арыянам і не лютэранам» [24, с. 42]. Такім чынам, верш «Богу вь троици...», паводле меркавання Уладзіміра Георгіевіча Кароткага і Жанны Вацлаваўны Некрашэвіч-Кароткай [30], з'яўляецца разнавіднасцю так званага псальмавага верша, які шырока выкарыстоўваўся ў літургічнай практыцы як праваслаўнай Царквы, так і каталіцкага Касцёла.

Функцыі вершаў з прадмоў да кніг «Выход», «Эсфір» і «Юдзіф», размешчаных менавіта ў складзе праявічнага тэкста, абумоўлены найперш дыдактычнымі мэтамі. У дадзеных паэтычных фрагментах адлюстраваны маральныя імператывы, якія альбо загадзя абвешчаюць ідэйны акцэнт наступнай кнігі (як у выпадку кнігі «Эсфір» і кнігі «Юдзіф»), альбо ў найбольш канцэнтраванай форме перадаюць істотную частку яе зместу (напрыклад, як у прадмове да кнігі «Выход») і з нагоды таго выконваюць таксама функцыю своеасаблівай анатацыі.

Агульнай, аднак, для ўсіх вершаў Скарыны функцыяй з'яўляецца эстэтычная. Цалкам пагодзімся з тым, пра што піша Іван Васілевіч Саверчанка: «Вершаваныя ўстаўкі ў прадмовах Ф. Скарыны выконвалі надзвычай важныя

эстэтычныя функцыі. Паэтычныя радкі стваралі творчае і ўзнёслае ўспрыманне ўсёй кнігі, абуджалі эмоцыі і глыбокія пачуцці ў чытача, рыхтавалі яго да сустрэчы з незвычайным, таямнічым, прыгожым» [58, с. 23].

Пэўная стылістычная спецыфікацыя вынікае і з асяроддзя, у якім існуюць патэнцыйныя рэцыпіенты дадзеных паэтычных парафразаў. Па-першае, гэта тычыцца абранай паэтамі мовы (у шырокім сэнсе). Біблійныя кнігі і прадмовы да іх – у тым ліку паэтычныя фрагменты – у інтэрпрэтацыі Скарыны былі адрасаваны свецкаму, «посполитому», чытачу. Таму мовай пералажэння становіцца менавіта найбольш актуальная ў ВКЛ кніжная старабеларуская («руська»), прычым яе размоўны варыянт. На карысць гэтага сцвярджэння сведчаць лексемы з Дэкалога «надармо», «святити», «матка», «забивати», «вкрасти», «свидетство», «пожедати», «реч». Тэкст Скарыны пазбаўлены стараславянیزмаў. Яшчэ не выпрацаванае на мовах усходніх славян сілаба-танічнае вершаскладанне таму замяняецца няроўнаскладовым дасілабічным [58, с. 36]. Вершам, што становіцца якасна новай з’явай: паводле Уладзіміра Міхайлавіча Конана [31], першым вопытам сілабікі на гэтай культурнай прасторы.

Тым не менш, версіфікацыйнае майстэрства аўтара не застаецца незаўважальным: складовыя схемы радкоў імкнуцца да сіметрычнасці, а ўласна вершаваныя перыяды вызначаюцца ізасілабічнасцю. Таксама Скарына дэманструе валоданне разнастайнымі відамі смежнай рыфмы (адна-, двух-, трохскладовая і састаўная) і часта карыстаецца ўнутранай рыфмоўкай. Падобны паэтычны вопыт «прадвешчае сабой сілабіку і тоніку беларускага верша» [20, с. 6]. Так, агульная колькасць складоў у пяці двухрадкоўях Дэкалога – 20–16–16–16–20. Прычым І. Саверчанка лічыць сілабы ў двувершах суадносна як 9:12 9:7 9:9 7:11 10:11, а С. Кавалёў прытрымліваецца падліку ў выглядзе 8:12 9:7 8:8 7:10 9:11 – часцей за ўсё гэтыя разыходжанні, відавочна, вынікаюць са складовасці-нескладовасці «и». Метрычная схема верша ў прадмове да кнігі «Ёу», напрыклад, (з той жа нагоды) выглядае як 15–14–15–14 (С. Кавалёў) альбо 16–15–15–14 (І. Саверчанка). Як падсумавалі даследчыкі У. Кароткі і Ж. Некрашэвіч-Кароткая, «верш „Богу вѣ Троици единому ко чти и ко славе...“ з прадмовы да кнігі „Ёў“ класіфікуецца даследчыкамі як адзін з найбольш ранніх узораў беларускай версіфікацыі. Праўда, вучоныя адзначаюць, што Іван Дзмітравіч Ралько даволі асцярожна выказаўся адносна тэкста „Богу в троици...“: на яго думку, вершы гэтыя з пэўнай агаворкай можна аднесці да сілабічных. Тым часам М. Грынчык канстатаваў у дачыненні да гэтага верша перавагу інтанацыйна-сказавага прынцыпу над сілабічным, адмаўляючы ўплыў традыцый кандакарнага (распеўнага) верша. Нарэшце, І. Саверчанка, падсумаваўшы вынікі папярэдніх даследаванняў прыйшоў да высновы, што

„паэтычныя творы Скарыны – гэта няроўнаскладовыя, дасілабічныя вершы, у якіх як выключэнне сустракаецца ізасілабізм“» [цыт. па: 30, с. 19].

Аўтарская інтэрпрэтацыя ў духу культуры Рэнэсансу ўвасабляецца таксама і ў строфіцы пералажэння Дэкалога. Яго паэтычны тэкст у арыгінале размяшчаецца двума паралельнымі квінціламі замест дэцымы (і, у некаторых рэдакцыях, напр., у артыкуле Вячаслава Пятровіча Рагойшы [54], з парадкавымі нумарамі). Ён мае выгляд *антыфона* (грэч. ἀντίφωνος – той, што гучыць у адказ, адгукаецца), своеасаблівага дыялагічнага спева альбо рэфрэна, які выконваецца да і пасля псалма або евангельскіх спеваў, што выкарыстоўваецца і ў праваслаўнай, і ў каталіцкай літургіі адпаведна.

Веруй в Бога единого   А не бери надармо имени его
Помни дни светые святити   Отца и матку чтити   і г.д.

[69, с. 109]

Паводе меркавання даследчыкаў У. Кароткага і Ж. Некрашэвіч-Кароткай, само графічнае афармленне тэкста з’яўляецца выразным паказальнікам прагматычнага прызначэння напісанага Скарынам вершаванага пералажэння Дзесяці прыказанняў: згодна са структурай, традыцыйнай для праваслаўнага і каталіцкага богаслужэння, меркавалася, што гэты тэкст «прызначаны для выканання ў якасці літургічных спеваў» [30, с. 20].

Зварот да аўтарскага парафразавання Дэкалога мае відавочныя падставы. Менавіта гэты фрагмент з’яўляецца цэнтральным не толькі ў Торы, але ва ўсёй Бібліі: ён аснова не проста рэлігійнай, але агульначалавечай маралі, якая падаецца ў найбольш канцэнтраваным выглядзе. Менавіта Дэкалог – квінтэсэнцыя *humanitas*. Выкарыстанне паэтычнай формы для інтэрпрэтацыі таксама падаецца невыпадковым. Па-першае, у старажытнаарамейскім арыгінальным тэксце Маісеева Пяцікніжжа гэтаму ўрыўку ўласціва моцна рытмізаваная, блізкая да паэзіі, праявістая форма. Па-другое, традыцыйная для рэфармацыйнай ідэі думка абумоўлівала лепшае ўздзеянне свяшчэннага тэкста, калі ён мае вершаваную форму. Па-трэцяе, паэзія выступае тут як эстэтычны інструмент. І, нарэшце, паэтычная форма спрашчае запамінанне, што ізноў вяртае да літургічнай вартасці дадзенай парафразы.

Асаблівасці зместу раскрываюцца не толькі фактычна, але і праз архітэктоніку тэкста. Так, у Дэкалогу Скарыны запаведзі размешчаны папарна, а кожны з пяці двувершаў з’яўляецца інтанацыйна і сінтаксічна завершанай адзінкай. Сэнсава, аднак, існуюць адрозненні ад кананічнага старазапаветнага тэкста. Па-першае, у Дэкалогу Скарыны цалкам адсутнічае другі імператывы («Не рабі сабе ніякай выявы ўсяго, да таго падобнага, што ў небе высока, і што на зямлі ўнізе, і што ў вадзе пад зямлёю; не пакланяйся ім і не служы, бо Я – Госпад, Бог твой...»; *Вых 20:4–5* [8]). Хутчэй за ўсё, такое купіраванне

тлумачыцца ўплывам хрысціянскай культурнай традыцыі, у якой шырока выкарыстоўваюцца іконы і скульптуры. Па-другое, натуральны ў іудаізме завет пра святкаванне шабата, свяшчэннай суботы (*Вых 20:8–11*), аўтар замяняе на больш рэлевантнае ў хрысціянстве «Помни дни светия святити» [69, с. 109]. Агулам жа парафраза Скарыны характарызуецца ёмістасцю і лаканізмам.

У адрозненне ад двух прааналізаваных вышэй фрагментаў, паэтычныя ўрыўкі ў прадмовах да кніг «Эсфір» і «Юдзіф» не ставяць перад сабой мэту ані стаць самастойным уступам да самой біблейнай кнігі, ані пераказаць пэўную частку яе зместа блізка да першакрыніцы. Гэтыя вершаваныя фрагменты, напісаныя па матывах адпаведных кніг, у алегарычнай, іншасказальнай, форме перадаюць мараль, што адлюстроўвае іх галоўную ідэю.

Так, чатырохрадкоўе «Не копаи под другом своим ямы...» (паводле В.П. Рагойшы – двухрадкоўе [54]), змешчанае ў канцы прадмовы да кнігі «Эсфір» (1519), з’яўляецца спалучэннем апрацоўкі старажытнага мудраслоўя з кароткім экскурсам у фабулу кнігі. Дыдактычны сэнс павучання ўзмацняе і падкрэслівае паралельны паўтор *не* з дзеясловам у загадным ладзе у першым і другім двухрадкоўях. Праз прагібітыўныя формы *не копаи, не став* (што выклікае асацыяцыю з тэкстам Дэкалога) аўтар перасцерагае чытача ад набліжэння да лёсу старазапаветнага персанажа Амана:

Не копаи под другом своим ямы –

Сам въвалишия в ню.

Не став Амане Мардохею шибенице –

Сам повисьнеш на ней.

[63, с. 71]

Успрыняцце мацуецца сродкамі мастацкай выразнасці: перакрываваемымі анафарамі «*Не*» і «*Сам*», зваротам да чытача і героя кнігі, алегорыяй у першым двувершы, а таксама рытмічным малюнкам з арганізацыяй сілаб 11:5 / 13:7 (паводле І. Саверчанкі). Цікава, што ў межах філалагічнай гульні Скарына скарыстоўвае прэцэдэнтны тэкст, народную прыказку «не капай долу пад іншым». Ён змяняе выраз і дапаўняе яго ў тым ліку пост-пазітыўным прыналежным займеннікам – «пад другам сваім» – што надае радку паэтыку, асацыятыўна блізкую да біблейскай (з-за актыўна паўтараемых займеннікаў у постпазіцыі).

Апошні паэтычны фрагмент, які аздабляе праявічныя прадмовы Скарыны, папярэджае кнігу «Юдзіф» (1519). Добра вядомая чытачу гісторыя – паколькі сюжэты кананічных тэкстаў былі абавязковай часткай духоўнай і інтэлектуальнай адукацыі – па-першае, зводзіцца да сваёй галоўнай ідэі, па-другое, атрымлівае ўнікальную вобразна-алегарычную трактоўку і, па-трэцяе, скарыстоўвае папулярны ў рэнесансным мастацтве вобраз іўдзейскай гераіні.

Улічваючы Скарынавы падарожжы і навучанне ў прагрэсіўных універсітэтах Заходняй Еўропы, можна дапусціць, што гэтая фабула была жыватворчай для тагачаснай літаратуры. Жаданне стварыць уласны паэтычны твор, натхнёны менавіта гэтым фрагментам Бібліі, верагодна, паставіла беларускага асветніка ў вытокаў традыцыі, якой затым наследвала еўрапейская і, у прыватнасці, італьянская літаратура (напр., драма «Юдзіф і Алаферн» Джарафэла дэ Калерыа (1540), трагедыя Дж. Франчэска Альберці «Алаферн» (1594) і г.д.).

Па структуры гэты фрагмент вельмі падобны да верша з прадмовы да кнігі «Эсфір», толькі значна велькшы па аб'ёме. Паўтараецца відавочная двухчастковая структура: алегарычна-абстрактная, афарыстычная першая частка («Як звяры, // што блукаюць у пушчы, // ад нараджэння // ведаюць сховы свае...» [57, с. 41] – тут і далей пер. А. Разанава), якая аб'ядноўваецца з кнігай агульным ідэйным напаўненнем, і другая, што таксама трансліруе ідэю кнігі, але ілюструе яе ўжо непасрэдна на біблейнай фабуле: «Таму і Юдзіф, // любячы край, дзе калісьці // на свет нарадзілася...» [57, с. 41].

Нягледзячы на неадназначную навуковую атрыбуцыю гэтага ўрыўка з пункту гледжання аднесенасці да праявінай ці паэтычнай формы, з-за лірычнай дамінанты мы схільны цалкам пагадзіцца з меркаваннем І. Жука, які лічыць, што ва ўзаемадзеянні прозы і верша ў скарынаўскіх прадмовах «граматычна-флектыўныя сувязі рыфмы, узмоцненая эпіфарычная пазіцыя лексемы *своя* ды й анафарычныя прэдыкаты «нечалавечага» свету робяць метрыку «Юдзіфі» несвабоднай. І ў гэтай несвабодзе якраз апошняя фраза, што датычыцца маральных патрабаванняў чалавека, фраза, якую мы вылучаем праз свядомую праявізацыю выказвання, ставіцца ў фон метрычнай свабоды і свабоды лексічнага падбору» [20, с. 10].

Паэтычныя фрагменты ў прадмовах Скарыны, як наогул яго друкарская і багаслоўская практыка, як мяркуюць У. Кароткі і Ж. Некрашэвіч-Кароткая, сінтэзавалі ў сабе «лепшыя дасягненні хрысціянскай (як каталіцкай, так і праваслаўнай) слоўнай культуры, улічваючы богаслужбовы дыкурс з удзелам „людзей паспалітых“» [30, с. 26]. У іх спалучыліся прыдатныя – з пункту гледжання метрыкі і прасодыі – для літургічнага (у тым ліку – спеўнага) скарыстоўвання творы з простым, па-свецку дасціпным выкладаннем хрысціянскай дагматыкі і агульнаеўрапейскіх эстэтычных традыцый.

Так, біблейныя парафразы Францыска Скарыны выразна адлюстроўваюць уплыў на літаратуру ВКЛ агульнаеўрапейскай рэнэсанснай культурнай думкі. Паэтычныя вопыты Скарыны, беспрэцэдэнтная літаратурная з'ява для дадзенага арэала, распачалі традыцыю вершаскладання на ўсходнеславянскіх мовах. Нягледзячы на тое, што Скарына стварае не цалкам самастойныя паэтычныя тэксты, працуе ў межах нетыповых моўнай і версіфікацыйнай сістэм і разлічвае на шырокае кола чытачоў, не абмяжоўваючыся імкненнем да паэзіі

дзеля паэзіі альбо дзеля прыхільнасці мясцовых арыстакратаў, яго творы маюць актуальныя гуманістычныя мэты, што лучыць яго з іншымі сучаснікамі-асветнікамі. А праз розныя мастацкія сродкі, што адлюстроўваюць індывідуальнасць і непаўторнасць творцы, біблейныя парафразы становяцца феноменам не багаслоўскай літаратуры, а прыгожага пісьменства.

ГЛАВА 2

БІБЛІЙНАЯ ПАРАФРАСТЫКА Ё КНІЗЕ «ПРА ГЕРОЯЎ У КАСЦЁЛЕ БОЖЫМ» Г. ПЕЛЬГРЫМОЎСКАГА ЯК УВАСАБЛЕННЕ РЭНЕСАНСНАГА ГІСТАРЫЗМУ

Новае бачанне свету, разуменне чалавекам свайго месца ў ім, а таксама самаўсведамленне асобы ў межах адраджэнцкіх ідэй моцна паўплывала і на тагачасную традыцыю гісторыяграфіі. Менавіта ў гэтую эпоху нараджаецца гістарызм новага часу, з'яўляецца асэнсаванне «часавога ланцуга», а разам з ім – гістарычная рэтраспектыва, дагэтуль не знаёмая адэпту поглядаў Сярэднявечча [4].

Уласцівыя мастацтву ранейшай пары анахронізмы замяніліся адрозніваннем у суцэльнай плыні часу ўмоў чалавечага жыцця. Паміж іншым, напрыклад, антычнасць была вылучана ў якасці асобнага гістарычнага перыяду. Катэгорыя часу была пераасэнсавана канкрэтна ў дачыненні да кніг Бібліі (вылучана эпоха цароў, эпоха суддзяў і г. д.). Паслядоўнасць, узаемасувязь падзей ужо не меркаваліся як вынік выключна боскага промыслу, але стала эмпірычнай субстанцыяй, што *a priori* змяшчае ў сабе мінулае, сучаснасць і будучыню. Гэта было адной з прычын прагматызацыі гісторыяграфіі: у часы Рэнэсансу на карысць чытача-рэцыпіента яна патрабавала выдатных паводзінскіх і сітуацыйных ўзораў – пераўтваралася ў гісторыю ўчынкаў, якая прызначалася служыць практычным мэтам.

На выбар такіх узораў для мастацкага ўвасаблення і распаўсюду, безумоўна, уплывалі, па-першае, рэнэсансная эстэтыка з характэрнай ёй наяўнасцю *heroism perfectorum* і, па-другое, пошук гэтых ідэалаў у маральным аспекце пры дапамозе тэкстаў Свяшчэннага пісання. Даследуемый намі твор Гальяша Пельгрымоўскага «De heroibus in Dei ecclesia» («Пра герояў у Касцёле Божым», 1585) не прэтэндуе на быццё чыста гістарычным сачыненнем. Аднак, нягледзячы на тое, вартым увагі будзе аналіз гэтага трактата з пункту гледжання рэалізацыі ў яго біблійных пералажэннях прынцыпу рэнэсанснага гістарызму, які ў сваю чаргу абумовіў выкарыстанне аўтарам пэўнага мастацкага інструментарыя.

Апроч таго, само культурнае жыццё ВКЛ пажадана аналізаваць у дыскурсе сацыяльна-палітычнай сітуацыі. Гістарычныя і, сярод іншага, ваенныя падзеі (г. зн. узброеныя канфлікты з Масковіяй пры цары Васіліі III, набегі крымскіх татар у першай палове XVI ст., Інфлянцкая вайна 1558–1583) абумовілі таксама трансфармацыю натуральнага для Адраджэння паняцця гуманізму з абстрактнага да больш субстанцыяльнага. Так, напрыклад, вайна сама па сабе меркавалася як антычалавечая і амаральная з'ява. Аднак значная частка

пісьменнікаў ВКЛ дадзенага перыяду рабіла менавіта вайну цэнтрабежнай сілай свайго развіцця. У выніку агульнаеўрапейская думка спалучалася ў айчынным пісьменстве з лакальным патрыятычным пафасам: гераізацыяй подзвігаў і ўслаўленнем абароны Бацькаўшчыны.

Акрамя лацінамоўнага гераічнага эпасу (паэм «Пруская вайна» Яна Вісліцкага, «Радзівіліяда» Яна Радвана, «Карламахія» Хрыстафора Завішы), выразным прыкладам такога ідэйнага сінтэзу мы лічым кнігу ўдзельніка Інфлянцкай вайны, дыпламата і літаратара Гальяша Пельгрымоўскага «Пра герояў у Касцёле Божым».

У літаратурнай творчасці Пельгрымоўскі карыстаўся польскай і лацінскай мовамі (у больш позні перыяд – і старабеларускай). Аднак «лацінамоўная спадчына пісьменніка да сённяшняга дня, фактычна, неасвоена» [42, с. 152]. Найбольш грунтоўным даследваннем, якое тычылася б яго сачыненняў, з’яўляецца, напрыклад, плён працы польскага вучонага Аляксандра Брукнера (1896) [73]. Ён, тым не менш, прысвечаны іншай паэме, вершаванаму дыярывушу «Пасольства да вялікага князя маскоўскага» (1600–1601).

Апошнім часам на постаці Гальяша Пельгрымоўскага, палітычнага і культурнага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага, засцярджвалі ўвагу такія айчынныя навукоўцы, як Сяргей Валер’евіч Кавалеў [23; 21; 22; 24], Іван Васілевіч Саверчанка [58; 59], Уладзімір Міхайлавіч Казбярук [25], Жанна Вацлаваўна Некрашэвіч-Кароткая [43; 40; 45; 41], Анастасія Уладзіміраўна Давыдава [14]. Пельгрымоўскім і яго сачыненнямі даследчыкі цікавіліся найперш з пункту гледжання палітычнай гісторыі. Так, напрыклад, Уладзіслаў Трэмбіцкі зрабіў наступную публікацыю: «Пасольства Льва Сапегі ў годзе 1600 у Маскву, паводле дыярыуша Гальяша Пельгрымоўскага, сакратара пасольства, з рукапісу, выпадкова знойдзенага Уладзіславам Трэмбіцкім, апісанае» (1846). Беларускі пісьменнік-публіцыст XIX ст. Павел Шпілеўскі пераклаў гэты помнік на рускую мову і пад назваю «Описание посольства Льва Сапегы в Москву» апублікаваў у часопісе «Журнал Министерства народного просвещения» (1850). У 1927 г. была выдадзена манаграфія Казімежа Тышкоўскага «Poselstwo Lwa Sapiehy w Moskwie 1600 r.» [24, с. 269–271]. Такім чынам, Гальяш Пельгрымоўскі першапачаткова зацікавіў даследчыкаў як палітычная фігура, а яго дыпламатычныя мемуары – як літаратурнае сведчанне пра абставіны і акалічнасці палітычных стасункаў паміж ВКЛ і Маскоўскім княствам у канцы XVI ст.

Імя Гальяша Пельгрымоўскага фігуруе ў даследчыцкіх працах у сувязі з праблемай аўтарства білінгвальнай паэмы «Philopatris ad senatum populumque Lituanum» (1597) [41]. Ж. Некрашэвіч-Кароткая ўпершыню дала кароткую характарыстыку кнігі «Пра герояў у Касцёле Божым» [42, с. 156–158], якая, як мяркую даследчыкі, «была падрыхтавана, хутчэй за ўсё, як сведчанне вялікай

эрудыцыі аўтара» [42, с. 158]. У артыкуле ў агульных рысах разглядаецца архітэктоніка тэкста, яго ідэя, аналізуецца прысвечэнне Стэфану Баторыю з пункту гледжання Пельгрымоўскага як дыпламата, а таксама коратка характарызуюцца першыя главы сачынення – праявіная «Adam primus homo» («Першы чалавек Адам») і паэтычная «Eva» («Ева»).

Разам з тым, у сучасным беларускім літаратуразнаўстве асоба і творчасць Пельгрымоўскага даследаваны не вычарпальна. Гэта магчыма патлумачыць тым, што літаратурная дзейнасць не была для яго адзіным і, тым больш, прыярытэтным заняткам (больш падрабязна на яго вайскавай і палітычнай дзейнасці спынімся ніжэй). Да таго ж, цяжка вызначыць ідэйна-мастацкія і жанравыя прыярытэты Пельгрымоўскага як пісьменніка: ён пісаў паэзію і прозу, быў аўтарам панегірыкаў, прамоў, дыялогаў, мемуараў, лістоў. З 1583 г. ён штогод публікуе рознага кшталту сачыненні. Але, хоць словатворчасць Пельгрымоўскага была даволі актыўнай, польскі даследчык Адам Пшыбась мяркуе, што гэта былі літаратурныя опусы не вышэйшага ўзроўню [83, с. 86].

Біяграфічных звестак з асабістага жыцця Гальяша Пельгрымоўскага (1564–1604) захавалася няшмат. Негледзячы на гэта, дакладна вядомыя шматлікія факты, якія тычацца занятых ім у пэўныя часы дзяржаўных пасад, яго грамадзянскай пазіцыі, удзелу ў войнах і мірных дыпламатычных місіях ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай. Праз гэта становіцца зразумелым і вобразна-тэматычны дыяпазон твораў Пельгрымоўскага, і таксама іх ідэйны бок. Так, Гальяш Пельгрымоўскі удзельнічаў у Лівонскай вайне 1558–1582 гг.; у прыватнасці, у паходзе Крыштафа Радзівіла Перуна 1581 г., што звязана з яго літаратурным дэбютам – лацінамоўным панегірыкам у гонар вышэйзгаданага магната (1583, Кракаў). У 1583 г. па загаду караля Стэфана Баторыя ён браў удзел у пасольстве да маскоўскага цара Івана IV Грознага з лістом і падарункамі [37, с. 518–519], што таксама падмацавала ўвагу Пельгрымоўскага да ўзаемаадносін паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай.

Блізкасць да вялікага князя, прынамсі, тлумачыць прысвечэнне яму трактата «Пра герояў у Касцёле Божым» (1585, Кракаў) і па-рытарычнаму разгорнуты зварот да Стэфана Баторыя ва ўступе. Такая дэдыкацыя «носіць характар звароту кліента да патрона» [42, с. 158]. Гэта жа абумоўлівае і саму ідэю сачынення з узорнымі прыкладамі гераізму легендарных *Principium et Regum*, якія адпавядаюць постаці цяперашняга гаспадара.

З 1586 г. Пельгрымоўскі быў пісарам вялікім літоўскім і, разам з кашталянам варшаўскім Станіславам Варшыцкім, ваяводам віцебскім Янам Сапегам, аршанскім земскім суддзёй Андрэем Варапеем і інш., увайшоў у склад пасольства Льва Сапегі (1600–1601 гг.) да Барыса Гадунова, дзе вёў усю дакументацыю пасольства – у тым ліку «ліст прымерны» з умовамі

дваццацігадовага перамір'я – і на ўрачыстым прыёме ўласна звяртаўся да цара з традыцыйнай прывітальнай прамовай [37, с. 518–519; 83, с. 85–86].

Літаратурная спадчына Пельгрымоўскага стваралася пераважна на лацінскай і польскай мовах, але познія творы аўтар пісаў і па-старабеларуску. Менавіта лацінамоўная іх частка з'явілася першай: пасля згаданага вышэй панегірыка Крыштафу Радзівілу былі напісаны паэтычны ўсхваленні Альбрэхта Радзівіла (Вільня, 1586) і Тэадора Скуміна-Тышкевіча (Вільня, 1586). Але найбольш вартым увагі нам падаецца менавіта выдадзены ў 1585 г. у кракаўскай друкарні Якуба Себенэйхера пражанскі трактат з асобнымі вершаванымі ўстаўкамі «De heroibus in Dei ecclesia» («Пра герояў у Касцёле Божым»), які адлюстроўвае жыццё і славу подзвігі біблейных, міфалагічных персанажаў і персанажаў старажытнай гісторыі і дзе Пельгрымоўскі прапануе ўласнае разуменне гераізму і яго рэалізацыі чалавекам.

Дадзены трактат – сачыненне, якое ўзнікла на памежжы гісторыі, багаслоўя, дыдактычных павучанняў, паэзіі і рыторыкі. Узаемадзеянне гэтых элементаў лагічнае і вытлумачальнае з нагоды эстэтыкі і ідэалогіі таго часу. Змястоўныя прыярытэты кнігі звязаны з біблейскай гісторыяй, і гэта цалкам заканамерна: Біблія была як у Вялікім Княстве Літоўскім, так і ў краінах Заходняй Еўропы ў XVI-XVII стст. базісам маральнай адукацыі. Асабліва цікавасць да свяшчэннай гісторыі хрысціянства была абумоўлена абуджэннем рэфармацыйнага руху (тут варта зазначыць, што сам Пельгрымоўскі быў прыхільнікам кальвінізму). Рытарычнае – і часам паэтычнае – афармленне тэкстаў кнігі «Пра герояў...» вынікае, з аднаго боку, з педагагічна-асветніцкай традыцыі Рэфармацыі: красамоўства і версіфікацыя былі абавязковай часткай школьнай праграмы. З іншага боку, нельга не заўважыць уплыву стылістыкі рэнесанснага пісьменства, дзе высокаму сэнсу літаратурнага твора мусіла адпавядаць суадносна вытанчаная форма.

Урэшце, найбольш цікавая сувязь гэтых складнікаў з апошнім, гісторыяграфічным. Бо, як было згадана вышэй, новае разуменне часу выклікала ў эпоху Рэнесансу ўжыткавае выкарыстанне гісторыі (у прыватнасці – у выхаванні). Так, менавіта значныя біблейныя фігуры як прадстаўнікі свайго гістарычнага ці метагістарычнага часу (напрыклад, персанжы кнігі Быцця), размешчаныя ў тэксце паслядоўна з пункту гледжання храналогіі, ствараюць не проста каталог, пералік узорных дзеячаў, але суцэльную гісторыю заповітнага гераізму. Гэта падмацоўваюць уласцівыя літаратуры Рэнесансу гераічныя тэматыка і асэнсаванне значнасці сваёй эпохі, яе ўслаўленне і ўключэнне ў агульную плынь часу процілегла сярэднявечнай традыцыі. Пры гэтым адчуваецца, што таксама важна, імкненне выхаваць чытача, у тым ліку – самога караля, дасканалым на дасканалых жа прыкладах.

Можна вылучыць некалькі відавочных падстаў для напісання Пельгрымоўскім трактата «Пра герояў...» і прысвячэння яго Стэфану Баторыю. Па-першае, як сам аўтар пазначае ва ўступе-прысвячэнні, гэта актуалізацыя гераічнай тэмы з нагоды тагачасных знешнепалітычных падзей і ўключэнне цяперашняга кіраўніка ў шэраг выбітных дзячаў мінулага. Вось што піша аўтар, звяртаючыся да манарха:

Cum Sacra R(egia) M(ajesas) V(estra) in oculis fortissimarum totius Europae nationum constitutta magnitudine rerum gestarum; at admirabili praesertim sapientia sua omnium jam hominum oculos in se converterit; aequum at et nos Sacrae R(egiae) M(ajestatis) V(estrae) subditi debitam animi subjectionem S(acrae) R(Regiae) M(ajestatis) V(estrae) modis omnibus declaremus [81].

Паколькі Ваша Свяшчэнная Каралеўская Вялікасць у вачах наймагутнейшых народаў Еўропы зацверджана мноствам (ваенных) подзвігаў і асабліва дзіўнай сваёй мудрасцю, ужо ўсіх людзей вочы яна на сябе звярнула; роўна ж і мы, падданыя Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці, належнае наказванне духу Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці рознымі шляхамі абвяшчаем (тут і далей пераклад наш. – А. Г.) [Дадатак А1.1].

Заўважым таксама, што выбар на карысць лацінскай мовы быў заканамерным, бо кароль і вялікі князь Стэфан Баторый (першапачаткова – трансільванскі князь Іштван Батары, венгр па паходжанні) добра не валодаў польскай. Напэўна, такім чынам Пельгрымоўскі імкнуўся дадаткова палепшыць сваё становішча пры двары. Па-другое, прычынай можа з’яўляцца сукупнае ўвасабленне тагачасных літаратурнай і гістарыяграфічнай тэндэнцый: перад намі – мастацкі твор з выразна дыдактычным характарам, які мае на мэце выхаваць чытача сродкамі прыгожага пісьменства. У творы відавочнае ўвасабленне адраджэнцкага прынцыпу бессмяротнасці аўтара, а таксама бессмяротнасці плёну яго літаратурнай дзейнасці; падкрэсліваецца індывідуалізм мастака і яго імкненне да самарэалізацыі:

Horum in numero cum et me esse profiterar, cumqueocii mei rationem Sacrae R(egiae) M(ajestati) V(estrae) notam esse cupiam... [81].

Паколькі сярод іх [тых, хто імкнецца атрымаць ласку ад вякага князя. – А. Г.] названы і я і паколькі я жадаю, каб была вядомай для Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці разумнасць майго плёну... [Дадатак А1.1].

Хаця напачатку XIX ст. Г. Юшыньскі заўважыў, што «і мэта, і змест гэтага твора – не зразумелыя» [76, с. 259], ужо сама яго назва «сведчыць пра тое, што трактат прысвечаны жыццю і подзвігам славурых біблейскіх персанажаў і герояў старажытнасці» [24, с. 269]. Таксама ва ўступе да трактата аўтар каротка пазначае ідэю і мэту свайго сачынення: ён піша, што ў кнізе сабраў са Свяшчэннага Пісання выбітных цароў і князёў, каб пазбавіць турботы чытача, які шукае ў ім гераічныя прыклады.

Першая кніга «Пра герояў...» змяшчае ў сабе пражайцкія (і зрэдку паэтычныя) жыццёпісы біблейных персанажаў ад Адама і Евы да персідскага цара Артаксеркса II Лонгімана (Даўгарукага). Паэтычных фрагментаў сярод іх – толькі два: глава «Эва» (цалкам) і вершаваны эпізод у главе «Іасафат», напісаны элегічным двувешам. Трактат падзелены на раздзелы: прадстаўнікі дагістарычных часоў (ад Адама да Мафусаіла, Лемеа і Ноя) не абагулены назвай у адрозненне ад наступных, якія асэнсоўваюцца ў больш пэўным хранатопе – «Patriarchae» («Патрыярхі», ад Сіма, Эбера і Фалега да Іосіфа), «Duces» («Правадыры», ад Маісея да Іісуса Навіна), «Judices» («Суддзі», ад Гафонііла і Аода да Самуіла), «Reges» («Цары», ад Саула да Іосіі) і «Reges gentium ad ecclesiam veram aggregati» («Цары народаў, далучаныя да праведнага касцёла», ад асірыйскага Сарданапала да Артаксеркса II Лонгімана). Адпаведна біблейныя пералажэнні Пельгрымоўскага створаны паводле кніг Старога Завету: Маісеева Пяцікніжжа (для метагістарычнай часткі), кніг Прарокаў, у прыватнасці – Кнігі прарока Данііла, і кніг раздзела «Агіографы» (Кніга Эстэр, Кніга Эздры) – для перадачы паддзей пачынаючы ад з’яўлення Суддзяў.

Змест трактата складаюць кароткія пераказы вядомых біблейных гісторый і характарыстыкі персанажаў, якія аўтар звычайна суправаджае сваім каментаром ці ацэнкай. Вось адзін з тыповых фрагментаў:

Nec Gideonis quidem memoriam ab his exemplis separare debemus, in quo tantus animi vigor fuit, ut a stiva et aratro ad militaris imperii habenas progredi [81].

Аднак не варта нам аддзяляць ад гэтых прыкладаў і згадку пра Гідэона, у якім такая была моц душы, што ад плуга і сахі ён дайшоў да стэрна ўлады ваяўнічай дзяржавы.

У кнізе прысутнічаюць таксама спасылкі на творы антычных гісторыкаў – Герадота, Дыёна Касія і Марка Юніяна Юстына. Адметнай рысай біблейных пералажэнняў Пельгрымоўскага з’яўляецца яскравы вобраз аўтара ў іх: ён не толькі паведамляе чытачу стаўленне да прадмета наратыву (у тым ліку праз катэгорыі *pius* – *impius*, г. зн. набожны – ненабожны), але прапануе яму своеасаблівую мараль, натуральным чынам ужыўленую ў тэкст, і ўласны погляд на актуальнасць той ці іншай сітуацыі.

Так, напрыклад, з ацэнкі пачынаецца глава «Каін і Авель»:

Ex fratribus major natu deorum numinibus aequandam auctoritatem parentum primus contempsit, eaque de causa conuicio potius immortalī quam commemoratione dignus erat [81].

З гэтых братоў старэйшы на нараджэнні першы пагрэбаваў рашэннем бацькоў, якое мусіла Боскай воляй размеркавацца роўна, і з нагоды таго ён больш варта бясконцай ганьбы, чым згадкі [Дадатак А1.2].

Але неўзабаве Пельгрымоўскі легітымнае ўключэнне гэтай гісторыі ў склад гараічнага трактата: на яго думку, не бескарысным будзе чытачу даведацца пра

вераломства, якое робіць чалавека лютым. Адмысловы прыём – супастаўленне біблійнай гісторыі з актуальным грамадскім жыццём – скарыстоўвае аўтар для ўсталявання кантакта з чытачом і сучаснасцю. Вось, напрыклад, як пісьменнік тлумачыць, чаму бацькі не прадухілілі забойства:

Sed sicuti nunc etiam parentes spem nonnunquam de filiis suis ingentem frustra cocipiunt, sic Eva videre tunc non potuit, quanta in eo prctore adversus parentes et fratrem impietas habitaret [81].

Як цяпер таксама бацькі вялікую надзею часам наконт дзяцей сваіх памылкова маюць, так Ева не магла тады ўбачыць, колькі ў гэтым сэрцы супраць бацькоў і брата вераломства ён меў [Дадатак А1.2].

Ніжэй аўтар прыводзіць гісторыю Альфонса Дарыя, які падобным чынам забіў свайго брата Іаана. Так, лічыць Пельгрымоўскі, брацкі разлад (які набывае і метафарычнае значэнне ў кантэксте яго дыпламатычны і ваеннай дзейнасці) з’яўляецца скрываўленым ліхам, і менавіта лютая нянавісць найлягчэйшым чынам збівае з праведнага шляху людзей, якія адрозніваюцца, напрыклад, у веравызнанні. У выніку добра вядомая гісторыя пра Каіна і Авеля становіцца не проста антыўзорам героікі, але заклікам, амаль гімнам, міру і братэрству.

Моўныя сродкі трактата «Пра герояў у Касцёле Божым» паказваюць выдатную рытарычную падрыхтоўку аўтара. У лексічным плане пераважае высокі стыль: пісаць гісторыю так «абавязваў перш за ўсё сам прадмет апавядання – учынкi венцаносных герояў» [4, с. 270]. Сінтаксіс сачынення дынамічны. Калі для пераказу біблійных падзей Пельгрымоўскі карыстаецца найчасцей простымі сказами, ва ўласных маралізатарствах ён актыўна прыбягае да рытарычных перыядаў (часам спалучаючы ў адным сказе некалькі варыянтаў – азначальны з часавым ці ўмоўным). Апроч таго, для ўзмацнення ўражання і акцэнтацыі тых ці іншых аспектаў аўтар скарыстоўвае разнастайныя фігуры маўлення: гіпербаты (г. зн. наўмысныя змены натуарльнага парадка слоў з мэтай акцэнтацыі, ад ст.гр. ὑπέρβατον – перастаноўка), парэнтэзы (г. зн. устаўка адной фразы ў іншую без іх граматычнай сувязі, ад ст.гр. παρένθεσις – устаўка) і рэтардацыю. Адной з найбольш цікавых і важкіх сінтаксічных фігур у трактаце мы лічым сермацынацыю (г. зн. імітацыя чужой мовы ад першай асобы, ад лац. sermocinatio – бясёда), якая набліжае пэўныя ўрыўкі трактата да драматычнага роду літаратуры. Такім чынам таксама рэалізуецца прынцып рэнесанснага гістарызму. «Відавочна, што ў гуманістычнай гістарыяграфіі дыялагічнасць рэнесанснага мыслення ўвасобілася найбольш бачна ў метадае сачынення „прамоў дзейных асоб“ з мэтай высвятлення матываў іх учынкаў, іх „уласнага“ бачання і тлумачэння падзей, што адбываюцца» [4, с. 270], – слушна падкрэслівае М. А. Барг.

Кульмінацыйнай з пункту гледжання сермацынацыі з’яўляецца глава «Эва» – фантазія на тэму першых глаў кнігі Быцця. Добра вядомы чытачу

сюжэт дазваляе перанесці акцэнт з пераказу на аўтарскую інтэрпрэтацыю. Расказ пра гісторыю першароднага граху Пельгрымоўскі ператварыў у вершаваны аповед-павучанне ад першай асобы, аздоблены дэталямі, мастацкімі сродкамі і дыдактычным заключэннем. Кананічны тэкст дае тэму, але яго тэкставае ўвасабленне праяўляецца як эфект вытанчанай славеснасці.

Так, маналог прыпадабняецца да драматчынага, а вобраз прамаці становіцца па-рэнесанснаму рэльефным: «Ты да луны падобная, ты дачка світанка» [Дадатак А1.3] (*Tu lunae similis; tu aurorae filia*) [81], – звяртаецца да яе Адам. Яе ж простая мова дапаўняецца элементамі красамоўства: рытарычным пытаннем напрыканцы аповеда (*coelo quae venerat alto \ Imago nunc ubi est Dei?* – «дзе цяпер тое аблічча Бога, што зышло з высокага неба?»), зваротам да прыроды (*Vos agri, vos o flores, atque cupressi, \ Lamenta jam nunc fundite* – «Дык вы, палі, вы, о кветкі, і кіпарысы \ Слёзы цяпер пралівайце») і зваротам да нашчадкаў-чытачоў у апошнім чатырохрадкоўі:

*Discite justitiam moniti, atque assuescite recto,
O vos nepotes candidi.
Forsitan auertent nostrae contagia culpaе
multum benigni coelites.*

[81]

Дазнавайцеся справядлівасці, памятаючы, і прывучайцеся правільна, // О вы, нашчадкі чыстыя. // Магчыма, адхіляць датычнасць да нашай віны // шматразова лагодныя жыхары неба [Дадатак А1.3].

Важным для рэалізацыі ідэйнай задумы твора з’яўляецца апошні раздзел трактата «*Reges gentium ad ecclesiam veram aggregati*» («Цары народаў, далучаныя да праведнага касцёла»). Яго складаюць гісторыі асірыйскага цара Сарданапала, вавілонскіх валадароў Навухаданосара і Мерадаха, персаў Дарыя Мідзяніна, Кіра Персідскага, Артксеркса I Перса і Артаксеркса II Лонгімана. У адрозненне ад безумоўна станоўчых постацей нахштальт Давіда, Саламона, Дэворы (між іншым, адзінай гераіні-жанчыны з гістарычных часоў), жыццёпісы вышэйзгаданых цароў сталі сродкам раскрыцця ў мастацкім тэксце вучэння пра перамогу манатэізму, а таксама дэкларацыяй прыналежнасці сапраўднай вярхоўнай улады выключна Богу. Бо, нягледзячы на тое, якімі подзвігамі былі слаўныя гэтыя язычніцкія цары, яны маглі б быць уладарамі свету толькі ва ўмовах, калі ўсведамлялі залежнасць сваёй магутнасці ад магутнасці Боскай. Выдатнай ілюстрацыяй такой ідэі з’яўляецца парафраза гісторыі Сарданапала, квінтэсенцыя якой – заключаная ў паралелізм антытэза дабрабыту, які абумовіла набожнасць (*pietas*) цара (*Et Sardanapalus quidem cum Deum timere et agnoscere inciperet, servatus cum suis est* [81] – *І Сарданапал са свайго боку, наколькі пачаў баяцца і прызнаваць Бога, разам са сваімі [людзьмі] быў уратаваны*), з сумным канцом:

Postea vero cum ad prisca vitae crimina rediret, incendio cum suis divitiis extinctus est [81].

Затым, аднак, калі вярнуўся да ранейшых грахоў жыцця, у агні са сваім багаццем загінуў.

Такім чынам, у адрасаваным Стэфану Баторыю трактаце Гальяша Пельгрымоўскага «De heroibus in Dei ecclesia» («Пра герояў у Касцёле Божым», 1585) спалучыўся аўтарскі погляд удзельніка Інфлянцкай вайны, дыпламата, літаратара і набожнага пратэстанта. На своеасабліваць трактата звярнуў увагу яшчэ Аляксандр Брукнер, параўноўваючы яго з творам Карнэлія Непота «De viris illustribus» («Пра знакамітых людзей») [73, с. 83]. Біблійныя парафразы, напісаныя ў праявічай і паэтычнай формах, адлюстроўваюць адукацыйныя, асветніцкія мэты тагачаснай літаратуры і ўвасабляюць сабой тыя прагматычныя ўстаноўкі, якія надавала мастацтву традыцыя Рэфармацыі. Дзякуючы карэктнай храналогіі, спасылкам да антычных аналістаў і асэнсаванню часовай узаемасувязі, дадзенае сачыненне таксама варта аналізаваць праз прызму прыпыпаў рэнесанснай гісторыяграфіі. Адраджэнцкія рысы выразна відаць і ў мастацкім стылі Пельгрымоўскага, які поўна раскрываецца праз рытарычнае майстэрства, а таксама праз уласціваю эпосе важную прысутнасць асобы аўтара ў тэксце. Так, на грунце вядомага біблійнага тэкста, аздобленага светабачаннем Рэнесансу, Гальяш Пельгрымоўскі ў межах своеасаблівага ідэйна-мастацкага і кампазіцыйнага эксперыменту стварае актуальны тэкст, які запрашае чытача ва ўмовах знешепалітычнай нестабільнасці пераасэнсавць сам канцэпт гераізму і выхаваць яго ў сабе на лепшых узорах свяшчэннай гісторыі.

ГЛАВА 3

ПАЭТЫЧНАЯ КАТЭХЕЗА ІАГАНА МЮЛІУСА З ЛІБЭНРОДЭ Ў КАНТЭКСЦЕ КНІЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ ПЕРЫЯДУ РЭФАРМАЦЫІ (СЯР. XVI СТ.)

3.1 Біблійныя парафразы як элемент адукацыйнай сістэмы ў Вялікім Княстве Літоўскім XVI–XVII стст.

Класічныя мовы ў эпоху Рэнэсансу перадусім былі ўніверсальнымі ў элітарнай літаратуры (разглядаючы пытанне элітарнасці, мы звяртаемся да артыкула У. Г. Кароткага «Праблема элітарнасці ў беларускай літаратуры другой паловы XVI – першай паловы XVII стст.» [28]): яны не патрабавалі нацыянальнай ідэнтыфікацыі аўтара, а вылучалі на першы план змест тэкстаў. «Як арыентаваная на інтэрпрэтацыю кананічных тэкстаў, так і традыцыйная (эпічная, панегірычная, элегічная і г. д.) лацінамоўная паэзія была жаданай госцяй пры дварах магнатаў і шляхты Вялікага Княства Літоўскага» [39, с. 62]. Да таго ж, вершаваная форма адразу абмяжоўвала кола патэнцыйных рэцыпіентаў да высокаадукаваных людзей з добрым густам.

Так, з пункту гледжання педагогікі паэтычная культура была неад’емнай часткай паўсядзённага прыдворнага жыцця. Такія культурныя інтэнцыі неслі з сабой перадусім дзеячы гуманістычных асяродкаў нямецкай культурнай прасторы. «Нямецкія аўтары дэкларуюць, што *studia humaniora* (вывучэнне гуманітарных дысцыплін) – настолькі ж арыстакратычны і высакародны від дзейнасці, як і ратныя подзвігі на полі бітвы, свайго кшталту подзвіг» [44, с. 46]. У гэтым дыскурсе, акрамя выразнай дыдактычнай скіраванасці, біблійныя парафразы набылі асабліва істотнае адукацыйнае прызначэнне.

Акрамя таго, у дадзены перыяд абудзілася асаблівая цікавасць да лацінскай мовы з боку беларускага набілітэту. Гэта можна патлумачыць жаданнем гістарычнай легетымацыі ўласнага статусу і права на ўладу. Тагачасныя арыстакраты прытрымліваліся тэорыі рымскага паходжання ліцвінаў, прынамсі найбольш папулярнай у гэты час была легенда пра Палямона. «Дзякуючы ёй Алелькавічы, Радзівілы, Хадкевічы лічылі латынь мовай сваіх продкаў. Такая ўстаноўка паўплывала іна адукацыйныя прыярытэты: дзеці беларускіх арыстакратаў грунтоўна вывучалі латынь» [39, с. 53] і вучыліся версіфікацыі на мовах антычнасці.

Сама па сабе версіфікацыйная практыка была праяўленнем і вынікам пашырэння педагагічна-асветніцкай думкі на Беларусі. Падкрэслім, што філалагічныя заняткі (найперш – рыторыка і паэтыка) былі абавязковай базай як для школьнага, так і для прыватнага навучання тагачаснага чалавека. Гэтай

традыцыі прытрымліваліся, напрыклад, езуіцкія калегіі, дзе імкнуліся спалучыць тэалагічную адукацыю са свецкай гуманістычнай культурай. Таму нароўні са Свяшчэнным Пісаннем і літургічнымі мовамі ў калегіюмах выкладалі антычную літаратуру, вершаскладанне і красамоўства. «Дзеці беларускіх магнатаў і шляхты ў межах сваіх вучэбных заняткаў (а некаторыя і пазней) мелі магчымасць (або мусілі) рабіцца літаратарамі: без урокаў паэтыкі не абыходзіўся ніводны вучань тых часоў. Маладыя Радзівілы, Сапегі, Кішкі, Завішы, Кміты, Тышкевічы вучыліся ў прыватных настаўнікаў або ў Віленскай езуіцкай акадэміі і непазбежна спрычыняліся да майстэрства версіфікацыі, у першую чаргу – на лацінскай мове» [39, с. 53].

Гуманітарная адукацыя была неад’емнай часткай тагачаснай культуры. Таму натуральнай з’явай было тое, што настаўнікамі яснавяльможных нашчадкаў часта станавіліся літаратары-прафесіяналы. Так, напрыклад, у рэчышчы праваслаўнай культурнай парадыгмы Сімяон Полацкі выходзіў Фёдара III, цара і вялікага князя ўсяе Русі, а Іаган Мюліус, *poëta laureatus*, узнагароджаны лаўровым вянком з рук імператара Максіміліяна II, быў прыдворным паэтам і выхавальнікам дзяцей магната Грыгорыя Хадкевіча.

Спецыфіка тагачасных поглядаў, прынамсі на адукацыю і выхаванне, увасобілася ў дасканалым сінтэзе вытанчанасці класічных, антычных, крыніц з багаслоўскай мараллю. Галоўнай задачай літаратуры дадзенага перыяда было выкарыстанне здабыткаў Рэнэсансу і гуманістычнай традыцыі для рэлігійнай асветы. Найбольш яскрава гэта адбілася ў вершаванай спадчыне, асабліва – паэтычных інтэрпрэтацыях тэкстаў Свяшчэннага Пісання і аўтарскіх перастварэннях на вядомыя біблейныя сюжэты.

Парафразы, якія атрымалі пашырэнне ў гэты перыяд, сталі адным з найважнейшых сродкаў тагачаснай педагогікі. Бо асноўнай мэтай такіх паэтычных твораў з’яўлялася менавіта рэлігійнае выхаванне. Гэтую традыцыю рэнэсансная літаратура ВКЛ наследвала ад нямецкіх літаратараў эпохі Рэфармацыі (выдатным яе прыкладам лічым творчасць Эабана Геса). Паэтчныя эксперыменты з’яўляліся дзеля выхавання дасканаллага грамадзяніна, часта – будучага дзяржаўнага дзеяча і ўзорнага хрысціяніна.

Развіццю прагрэсіўнай адраджэнцкай думкі і культуры, якая яе транслявала, на землях ВКЛ у другой палове XVI ст. таксама спрыяла вялікая колькасць вандроўных паэтаў-гуманістаў, якія не былі ліцвінамі па паходжанні. Літаратура дадзенага перыяду даследвана значна менш за іншыя, што можна патлумачыць у тым ліку этнічнымі фактарамі. Бо гэта, у сваю чаргу, ставіла пытанне прыналежнасці творчасці таго ці іншага мастака да пэўнай (у прыватнасці, беларускай) нацыянальнай культуры. «У сярэдзіне XVI стагоддзя ў сувязі з пашырэннем рэфармацыйнага руху ў Вялікім Княстве Літоўскім назіраецца часовае затуханне лацінамоўнай паэтычнай творчасці» [40, с. 208].

Тым не менш, у гэты ж час абуджаецца прадуктыўная дзейнасць прыезджых аўтараў. Так, нароўні з Цыпрыянам Базылікам, Базылем Гіяцынтам, Пятром Раізіем, Пятром Статорыўсам вартым увагі літаратарам-іншаземцам, які пэўны час жыў і працаваў у ВКЛ, з'яўляецца філолаг-класік Іаган Іюліус з Лібенродэ ў Цюрынгіі (каля 1535–1575). Яго імя сустракаецца ў беларускамоўных даследаваннях таксама ў варыянце Ян (Іаган) Мылій [21; 22; 24; 38]. На нашу думку, асоба Мюліуса – узорнае спалучэнне розных відаў культурна-асветніцкай дзейнасці – педагагічнай практыкі і літаратурнай творчасці; і адна, і другая дзейнасць ажыццяўлялася пад знакам глыбокай набожнасці.

3.2 Мастацкія асаблівасці і вобразна-тэматычны дыяпазон хрысталагічных вершаў І. Мюліуса

Змест і форму напісаных па-лацінску і па-старажытнагрэчаску твораў Мюліуса, як і ўсёй полілінгвістычнай літаратуры ВКЛ XVI ст. наогул, фарміравалі гуманістычныя традыцыі літаратуры эпохі Рэнесансу, а таксама ідэі еўрапейскай Рэфармацыі. Іаган Мюліус з Лібенродэ быў навучэнцам нямецкага гуманіста Міхаэля Неандэра: у 30-х гг. 16 ст. ён вучыўся ў яго ў манастырскай школе ў мястэчку Ільфэльд [46, с. 99]. Сярод жанраў прадстаўлены панегірыкі, эпінікіі, эпіталамы, оды, паэмы, эпіграмы, рэлігійныя вершы. Тэматыка і змест большасці гэтых твораў сведчылі пра тое, як следам за іншымі краінамі Еўропы пісьмовая культура ВКЛ засвойвала новыя асветніцкія ідэі, новыя тэндэнцыі ў галіне вытанчанай славеснасці. Плёнам такога ўзаемадзеяння стала інтэграцыя дзяржавы ў культурнае і духоўнае жыццё гуманістычнага замежжа: развіваўся кнігадрук, мецэнацтва, з'яўляліся гуманістычныя літаратурныя гурткі і буйныя бібліятэкі, прыязджалі вандроўныя тэолагі, вучоныя, літаратары.

Разнастайнасць творчай спадчыны Іагана Мюліуса, якому ў 1565 г. імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі Максіміліян II Габсбург надаў званне *poëta laureatus*, багата і разнастайна ўвасабляе яго версіфікацыйнае майстэрства на мовах антычнасці. Нямецкі паэт у сваёй творчасці часцей карыстаецца лацінскай мовай, «роднай і ўласцівай літвінам» (Аўгусцін Ратундус) [45, с. 208], але нямала вершаў піша і на старажытнагрэчаскай мове. Так, «з-пад яго пяра выйшаў шэраг вялікіх эпічных твораў, напісаных гексаметрам, у якіх апяваліся гераічныя падзеі мінуўшчыны і сучаснасці» [45, с. 208]: эпіка-панегірычная паэма «*Victoria de Moschis reportata per... D. Gregorium Chodcevitium*» («Перамога над маскоўцамі, здабытая ... П. Грыгорыем Хадкевічам»), якая ўслаўляе перамогу 7 лютага 1564 г. пад Оршай войска Грыгорыя Хадкевіча над войскам маскоўскага князя Сярэбранага; паэма «*Γερωνικὸν [libriduo]*» («Гіэронікі [у дзвюх частках]»), прысвечаная змагарам за

свабоду радзімы. Нямецкі даследчык Георг Элінгер падкрэсліваў імкненне Мюліуса ствараць чыстую рэлігійную паэзію, а таксама вершаваныя творы ў патрымку барацьбы супраць асманаў [75, с. VII]. Гэтае меркаванне можа праілюстраваць верш антытурэцкай накіраванасці «Ad inclytos Christianorum contra Turcam milites Παράινεσις» («Напамін славутым хрысціянскім змагарам з туркам»), які, нібы наследуючы тэматыку вершаў і паэм Мікалая Гусоўскага, заклікае ўладароў дзяржавы да абароны хрысціянскай веры.

Таксама Георг Элінгер прызнае Іагана Мюліуса адным з найбольш выдатных рэлігійных паэтаў (побач з Іаганам Стыгеліусам і Георгам Фабрыцыумам) [75, с. VII]. Гэта ў большай ступені тычыцца іншай, даволі значнай, часткі яго літаратурнай дзейнасці, якая шчыльна звязана з педагогікай, адукацыяй і рэлігійнай асветай, – хрысталагічнай паэзіі. На яе ў дадзеным даследванні мы звернем асаблівую ўвагу. Лютэранін па веравызнанні, Мюліус прытрымліваўся эстэтычных кірункаў хрысціянскага асветніцтва праз прызму Рэфармацыі. Гэта прадугледжвала прапаганду Бібліі з дапамогай яе паэтычных пералажэнняў, «бо дзякуючы гэтаму бліжэй становілася думка, што паэзія можа быць свяшчэннай» [82, с. 95]. Гуманісты лічылі, што ў выпадку вершаваных пералажэнняў тэкстаў Свяшчэннага Пісання паэтычная функцыя мовы пашыраецца да магічнай, паколькі ўзмацняецца ўздзеянне сакральнага тэкста. Такім чынам, традыцыйныя паэтычныя сачыненні Іагана Мюліуса, а таксама яго пералажэнні кананічных тэкстаў на класічныя мовы – выразны прыклад сінтэзу гуманістычных поглядаў Германіі і рэнесанснай культурнай традыцыі ВКЛ.

«У эпоху Адраджэння зноў, пасля мастацкага вопыту раннехрысціянскіх паэтаў Лактанцыя, Прудэнцыя, Клаўдыяна, становіцца актуальнай задача паэтычнага пералажэння Бібліі» [46, с. 61]. Біблійныя парафразы Мюліуса найбольш поўна прадстаўлены ў зборніках «Асноўныя палажэнні хрысціянскага веравучэння» (1561) і «Паэтычныя творы» (1568), дзе паэтычныя перастварэнні кананічных тэкстаў хрысціянства сабраныя пад агульнай назвай «Carmina sacra» («Свяшчэнныя вершы»). Яны спалучаюць у сабе мастацкія рысы рэнесанснай паэзіі з набожным дыдактызм, якім прасякнуты многія сачыненні перыяду Рэфармацыі. Усё гэта падмацавана стаўленнем да сакральнага тэкста праз тэзу *sola scriptura*, а таксама дасканаласць веданне біблійных тэкстаў і габрэйскай культуры.

У 1561 г. у Кракаве было выдадзена хрысталагічнае сачыненне Іагана Мюліуса «Τὰ τῆς Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαιωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συγγεγραμμένα παρὰ τοῦ Ἰωάννου Μυλίου Λιβενροδέως» («Разделы хрысціянскага Катэхезіса, выкладзеныя ў асноўных рысах грэчаскімі метрамі»), у склад якога ўвайшлі біблійныя парафразы Маісеева Дэкалога, Апостальскага сімвала веры і іншых фрагментаў, актуальных для рэфармацыйнай догмы.

Рэнесансная літаратурная традыцыя ў паэтычнай катэхезе Мюліуса становіцца відавочнай ужо пры аналізе структуры твора. Тытульны аркуш з каліграмай назвы і імем аўтара (па-старажытнагрэчаску), годам і месцам выдання (на лаціне) таксама змяшчае дзве эпіграмы на абедзвюх класічных мовах: сэнсава яны паўтараюць адное адну і таксама супадаюць па сваёй паэтычнай форме. Гэта два двухрадкоўі, змешчаныя пад віньеткай (што ўласціва для кніжнай традыцыі гэтага перыяду) і напісаныя элегічным двувершам. Яны інтэрпрэтуюць адну і тую ж частку сакральнага тэста, да якой накіроўваюць чытача спасылкай на тэкст Евангелля. Спалучэнне антычнай спадчыны з рэлігійна-этычнай праблематыкай варта ацэньваць як увасабленне ў дадзеным тэксце асаблівасцяў Рэнесансу ў паўночных краінах. Такі «дуэт» моў працягваецца ў выданні лацінамоўным зваротам-панегірыкам і вершамі па-старажытнагрэчаску, што ўвасабляе погляды гуманіста-рэфарматара Філіпа Меланхтона.

Менавіта за ім Іаган Мюліус ішоў следам у сваёй гуманістычным праграме: на першы план Меланхтон вылучаў аднаўленне адукацыйнай сістэмы і ў гэтым бачыў аснову для ажыццяўлення аднаго з асноўных прынцыпаў пратэстантызму – *sola scriptura*, які карэліраваў з гуманістычным прынцыпам прыярытэту арыгінальных крыніц з іх заклікам «*Ad fontes!*». Пад уплывам рэнесанснай эстэтыкі чаканымі былі б аўтарскія эпіграмы, якія заахвочваюць чытача альбо коратка анансуюць змест ці ідэю выдання, як, напрыклад, эпіграма, што адкрывае «Прускую вайну» Яна Вісліцкага. Двухрадкоўі ж Мюліуса з'яўляюцца паэтычнай перфармулёўкай біблейнай фразы: яны адсылаюць да Евангелля ад Лукі (12:31), вызначаючы наперадзе твора не пахвалу, але дыдактыку. Такім чынам, яны становяцца не экспазіцыяй да сюжэта ці інструментам інтэрактыва паміж мастаком і рэцыпіентам, а інтрадукцыяй, што настройвае апошняга на патрэбны лад у духу рэлігійнага выхавання:

ΛΟΥΚΑ, ΚΕΦ:ΙΕ.

*πρῶτον ἐπουρανίην βροτεοί μαστεύετε τιμὴν,
ὁμῶν τ' εὐτυχίης ἔσσεται ὄλβος ἅπας.*

LVKAE CAP. XII.

*Principio coeli mortales quaerite regnum,
protinus et uobis quaeque dabuntur opes.*

[89]

Спачатку, смяротныя, дамагайцеся царства на нябёсах,

Пасля ж вам дадзены будуць даброты (Тут і далей – пер. наш А.Г.).

Падкрэслім таксама, што зварот да чытача, уласцівы для эпіграмы напачатку, тут прысутнічае. Аднак экспліцытная адрасаванасць тэкста чытатчу (яна праяўляецца ў формах загаднага ладу другой асобы множнага ліку, як, напр.

μαστεύετε, quaerite – пер. *дамагайцеся, шукайце*) зыходзіць не найпрост ад паэта і не ўласна ад яго, але праз пералажэнне сакральнага фрагмента.

Літаратура сярэдзіны XVI в. становілася больш свецкай. Безумоўна, на гэта ўплываў сам феномен біблійнай парафразы – дазволенасць творчай пераапрацоўкі кананічнага тэкста. Таму, нягледзячы на рэлігійны змест, катэхезу пачынае зварот да мецэната, князя ў Нясвіжы і Алыцы Мікалая Радзівіла Чорнага (1515–1565). Арыстакратыя і шляхта ў ВКЛ, дзякуючы законам і сацыяльна-палітычнай сітуацыі ў дзяржаве, мела прывілеяванае становішча. Гэта спрыяла хуткаму распаўсюду мецэнацтва падчас эпохі Рэнесансу і фарміраванню ў дзяржаве якасна новага асяроддзя гуманістычнай культуры, дзе асветніцтва і высокая культура былі запатрабаванымі. «Мецэнацтва як істотны стымул развіцця прафесійнай свецкай літаратуры і ў матэрыяльных адносінах заахвочвала да стварэння рознага роду літаратурных твораў, і аказвала непасрэднае ўздзеянне на фарміраванне многіх ідэйна-мастацкіх асаблівасцяў тагачаснага пісьменства (у першую чаргу – паэзіі), паколькі апыкун-мецэнат патрабаваў, каб літаратурны твор не проста ўслаўляў асабіста яго, апекуна, але і адпавядаў культурным запатрабаванням усяго вышэйшага саслоўя, быў створаны на дастаткова прыстойным мастацкім узроўні» [24, с. 24]. Літаратурнае мецэнацтва, напрыклад, прадстаўнікоў роду Радзівілаў у канцы XVI – сярэдзіне XVII стст. пэўным чынам звязана з яго своеасаблівым грамадска-палітычным і канфесійным станам у ВКЛ і Рэчы Паспалітай: Радзівілы нярэдка аказваліся ў апазіцыі адносна дзяржаўнай улады [64; 65].

Зварот да Мікалая Радзівіла напісаны трэцяй асклепіядавай страфой, што з’яўляецца чарговым сведчаннем версіфікацыйнага майстэрства аўтара. Верш прысвечэнне мае калыцавую кампазіцыю: ён пачынаецца з урачыстага славеснага «рэверанса» адрасату і заканчваецца параўнаннем з антычным богствам. Магната Мюліус прыпадабняе да Геракла Мусічнага (*Ductor Pierideum, правадыр Піэрыд*), які ў часы Сярэднявечча быў увасабленнем дабрадзеянасці і лічыўся апекуном мірскага мастацтва:

*Ut doctis faueant magnifici duces,
Ductor Pieridum praemonet Hercules.
Sic (et) tu ipse peritis
Princeps Nicoleus faues.*

[89]

Правадыр Піэрыд Геркулес нагадвае, каб слаўныя вяльможы спрыялі вучоным. Так і сам ты, князь Мікалай, спрыяеш дасведчаным [Дадатак Б1.1].

Апроч пахвалы мецэнату ў першым і апошнім катрэнах, а таксама просьбы звярнуць увагу на твор і «паклапаціцца» аб ім у IV страфе, у панегірыку аўтар выкладае асноўныя палажэнні сваёй праграмы: «*Alter uana sonet carmina*

turgidus: // Inseruire Deo mens mea gestiat» [89, 9–10] (*Няхай іншы, напышлівы, няе пустыя вершы: // Мой розум жадае службыць Богу* [Дадатак Б1.1]), і, да таго ж, кажа, што пісаць будзе толькі пра набожнае (*non dabo naenia – не дам (у народ) глупых дробязяў*), што дапаможа *tenero gregi* (*слабому статку*) [89, 7–8]. Пазней падобныя ідэі ў прадмове да «Катэхізіса» (1562 г.) выкажа гуманіст Сымон Будны: «Лечь ныне Бог милостивый, ужалившись нас, открыл нам грешным слово Свое правдивое и что день значней открывает, учителей ачьколвек зредка верьных посылает. Про то годится и нам всем мети ся кь тому самым, абы есмо тое неизъреченное ласки вдячни были. Слово Божие обема, яко мовять, руками приняли, держали, по нему жили и иных кь нему приводили. А ижь «жатва многа, делатель мало» (Мц. 9.37. Зач. 34), того для аз недостойн, от святых Церкви служителей наменьший, сию книжку от божественных писаний събрах и написах, абы вси слова Божия и истинны разумения жаждущий мели, чого бы ся и сами учили, и деток своих научали. Знаю тое, ижь бы потреба сю науку достаточней выписати, але тако и час, и приумение наше знесло» [3, с. 63–64].

Творы, уключаныя ў катэхезу далей, напісаныя па-старажыагрэчаску: «*Δεκάλογος*» (*Дэкалог*), «*Σύμβολον τὸ Ἀποστολικόν*» (*Сімвал апостальскай веры*), «*Προσεύχη κυριακή*» (*Малітва Гасподня*), «*Περὶ τοῦ βαπτίσματος*» (*Пра хрост*), «*Περὶ τῆς ἀφέξεως ἢ δυνάμεως τῶν κλειδῶν*» (*Пра наданне ключоў, ці іх моц*), «*Περὶ εὐχαριστίας ἢ τοῦ Δείπνου*» (*Пра эўхарыстыю або Вячэру*), «*Εὐλογία τῆς τραπέζης*» (*Блаславленне трапезы*). Пры гэтым большасць вершаў-парафразаў забяспечаны адсылкамі да адной ці некалькіх евангельскіх кніг – Евангелляў ад Матфея, Марка або Лукі (акрамя малітвы «*Блаславленне трапезы*» і «*Пра наданне ключоў, ці іх моц*»). У выдадзеным пазней (1568) зборы паэтычных твораў Іагана Мюліуса «*Roëmata*» («*Паэтычныя творы*») такіх адсылак ужо няма.

Адзначым, што тэматычны выбар наўпрост залежыць ад рэлігійных поглядаў аўтара-лютэраніна і рэцыпіента-кальвініста. Гэта вершаваныя перастварэнні фрагментаў Бібліі, якія з’яўляюцца цэнтральнымі менавіта ў дагматыцы пратэстантаў. Так, з хрысціянскіх таінстваў Мюліус узгадвае толькі хрост і прычасце. Тэксты напісаны на кайнэ, часта – простаай лексікай, што ўласціва Сэптуагінце, але ён аздоблены архаічнымі эпічнымі (з пункту гледжання мафалогіі і стылістыкі) формамі. Падкрэслім таксама метрычную разнастайнасць вершаў: гекзаметр, элегічны двуверш, ямб, гліканэй, ферыкратей.

Больш раннія творы Мюліуса, змешчаныя ў зборніках «*Praecipua Christianae pietatis capita, in quibus summtim Veteris ac Novi Testamenti doctrina comprehenditur, variis carminum generibus reddita*» («*Найважнейшыя палажэнні хрысціянскай набожнасці, у якіх коратка раскрываецца вучэнне Старога і*

Новага Тэстаменту, выкладзенае ў вершах разнастайных жанраў», 1560) і «Precationes haud indegantes, quibus mane et vesperi iuvenes sua studia Deo Optimo Maximo commendare, felicemque in literis progressum orare poterunt» («Вытанчаныя малітвы, у якіх і раніцай, і вечарам маладыя людзі могуць выказаць сваю прыхільнасць да Найвышэйшага Бога, а таксама прасіць у звароце [да Яго] шчасця і поспеху», 1561) таксама прадстаўляюць сабой паэтычныя малітвы. Нягледзячы на прысвячэнне «Раздзелаў хрысціянскага Катэхізіса...» Радзівілу, трэба, аднак, думаць, што гэтым і ранейшымі творамі паэт звярнуў на сябе ўвагу іншага вядомага арыстакрата – віленскага кашталіяна Грыгорыя Хадкевіча. Менавіта ў Заблудаве, маёнтку магната, у 1562-1564 гг. Іаган Мюліус быў прыдворным паэтам і выхавальнікам яго сыноў Аляксандра і Андрэя.

Перастварэнні, якія ўвашлі ў найвялікшы зборнік Іагана Мюліуса «Roëmata» («Паэтычныя творы», 1568), верагодна, выкарыстоўваліся паэтам менавіта на занятках па лацінскай і старажытнагрэчаскай славеснасці з дзецьмі Грыгорыя Хадкевіча. Пра гэта сведчыць нават тое, што выданне заканчваецца суадносна двума раздзеламі «D. Andreae Chodciewitii equitis Lithuani μέλεται» («Практыкаванні пана Андрэя Хадкевіча, літоўскага арыстакрата») і «D. Alexandri Chodciewitii equitis Lithuani μέλεται» («Практыкаванні пана Аляксандра Хадкевіча, літоўскага арыстакрата»), дзе ў лепшым выглядзе змешчаны плён хатніх заданняў маладых вучняў-магнатаў.

Што ж тычыцца ўласных сачыненняў Мюліуса ў гэтым зборніку, звернем увагу на першую з кніг «Carmina sacra» («Свяшчэнныя вершы»), дзе сабраныя хрысталагічныя вершы паэта. У ёй змешчаны творы на старажытнагрэчаскай мове, частка з якіх («Дэкалог», «Апостальскі сімвал веры», «Малітва Госпада з Нагорнай пропаведзі наводле Евангелля ад Матфея», «Пра хрост», «Пра наданне ключоў, ці іх моц», «Пра эўхарыстыю або Вячэру», «Бласлаўленне трапезы») паўтарае вершы, апублікаваныя ў выданні «Раздзелы хрысціянскага Катэхізіса...» (1561 г.).

Вершаваныя пералажэнні часам дапаўняюцца шэрагам тэкстаў рознага кшталту. Гэта падкрэслівае накіраванасць дадзеных тэкстаў на практычнае прымяненне. Так, парафраза «Бласлаўленне трапезы» пашыраецца дадаткам у выглядзе яе ж скарачанага варыянта: двухрадковай эпіграмы «'Αλλη τροφῆς εὐλογία» («Іншае бласлаўленне трапезы»). Паводле такога самага прынцыпу «Εὐχαριστία μετὰ δείπνου» («Падзяка пасля трапезы») мае варыятыўныя двувершы «'Αλλη ὑπερ τροφῆς εὐχαριστία» («Іншая падзяка пасля трапезы»); зборнік утрымлівае ў сабе ранішнюю і вячэрнюю малітвы («Προσεύχη πρωινή», «Προσεύχη ἑσπερινή»). Дадатковымі элементамі таксама адзначаны вершы, напісаныя на святы, галоўным чынам звязаныя з асобай Хрыста. Так, верш «'Εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς τοῦ Ἰησοῦ προσόδου» («На свята прышэсця Хрыста»)

суправаджаецца кароткімі спасылкамі (па першаму радку) да двух лацінамоўных літургічных гімнаў-песнапенняў, якія выконвалася ў час Адвента, – «*Veni redemptor gentium*» («Прыдзі, адкупіцель народаў») аўтарства святога Амброзія і «*Conditore alme siderum*» («Добры творца сузор'яў»), які таксама прыпісваўся ў той час яго пярэ.

Зборнік працягваюць вершы на старажытнагрэчаскай мове, якія, аднак, маюць лацінскія назвы – «*In natalem Domini*» («На Раство Госпада») з пазнакай звароту да гімна «*A solis ortus cardine*» («З боку ўзыходу сонца»), напісанага ў позняй антычнасці (V ст.) «хрысціянскім Вергіліем» Цэліем Седуліем. Верш Мюліуса «*In epiphaniam Domini*» («На з'яўленне Госпада») мае спасылку на іншы гімн Седулія, «*Hostis, Herodes impie*» («Вораг, Ірад бязбожны»). За імі следуе твор «*In passionem Domini*» («На страсці Госпада») з абазначаным наперадзе ананімным песнапеннем «*Rex Christe, factor omnium*» («Валадар Хрыстос, стваральнік усяго»), аўтарства якога раней прыпісвалася папе рымскаму Грыгорыю I (Вялікаму). Велікодны верш «*In Resurrectionem*» («На ўваскрэсенне») публікуецца з гімнамі «*Vita sanctorum*» («Жыццё святых») і «*Jesu nostra redemptio*» («Ісус наша адкупленне») наперадзе; парафраза «*In ascensionem*» («На Узнясенне») – з ананімным гімнам «*Festum nunc celebre*» («Свята цяпер урачыстае»). Верш «*In pentecosten*» («На Пяцідзсятніцу») спалучаецца з песнапеннем «*Veni Creator Spiritus*» («Прыдзі Творца Дух») Рабана (Храбана) Маўра.

Апроч таго, Мюліус прапануе ўласныя «*Hymnus matutinus*» («Ранішні гімн») і «*Hymnus vespertinus*» («Вечэрні гімн»), скіроўваючы чытача да традыцыйных спеваў «*Jam lucis orto sidere*» («Ужо прамень світання») і «*Christe qui lux es et dies*» («Хрыстос, ты ёсць свет і дзень») адпаведна. Паэтычны календар хрысціянскай літургіі паэт працягвае творами «*In festo palmarum*» («У свята Пальмавай нядзелі») з гімнам «*Magno salutis gaudio*» («З вялікай радасцю збавення») на ўваход Гасподзень у Іерусалім.

Далей Мюліус апявае святы, звязаныя з Дзевай Марыяй. Верш «*In Visitationem Beatae Virginis Mariae*» («На адведзіны Найсвяцейшай Дзеvy Марыі») паэт суправаджае гімнам «*Assunt festa jubilea*» («Надыходзяць юбілейныя святкаванні»). «*In Annunciationis festum*» («На свята З'яўшання») аўтар спалучае з гімнам «*Fit porta Christi pervia*» («З'яўляецца брама Хрыста, ласкі поўная») св. Амвросія.

У давяршэнне Іаган Мюліус размяшчае паэтычнае пералажэнне главы XIX кнігі Ёва «*Prophetia de futura mortuorum resurrectione*» («Прадказанне пра будучае ўваскрэсенне мёртвых»), малітву «*Προσεύχη τὸ πρῶτὸ εἰσιόντος τὰ τοῦ διδασκάλου*» («Малітва (таго), хто рана ідзе (на заняткі) да настаўніка») і яе другую, лацінамоўную, варыяцыю «*Oratio mane in scholam euntis*», а таксама малітву «*Προσεύχη τὴν ἐσπέραν ἐξιόντος ἐκ τῶν τοῦ διδασκάλου*» («Малітва

(таго), хто вечарам вяртаецца (з заняткаў) ад настаўніка») па-старажытнагрэчаску і па-лацінску («Oratio vesperi e ludo redeuntis»).

Моўныя, мастацкія і вобразна-тэматычныя асаблівасці біблійных перастварэнняў мы разгледзім на прыкладзе верша «Δεκάλογος». Невыпадкава гэты твор пачынае і першую кнігу, і ўвесь раздзел «Свяшчэнныя вершы». Канцэнтраваная дыдактыка, якой насычаны павучанні са Скрыжаляў Запавета, па-першае, задае тон гэтай частцы зборніка, па-другое, становіцца алюзіяй, якая трапна раскрывае мэтанакіраванасць яе напісання. Бо таксама, як Дэкалог служыў арыенцірам да набожнасці і яе «рэцэптам», паэтычныя творы Мюліуса выходзілі свайго чытача ў рэчышчы рэлігійнага ідэала і хрысціянскай маралі. І, урэшце, гэтая парафраза таксама становіцца ключом да кампазіцыі зборніка: устаноўкай для правільнага выканання дзесяці найважнейшых заповедзей аўраамічнай дактрыны.

Паэтычныя парафразы Іагана Мюліуса даволі блізка трымаюцца арыгінальнага тэкста Сэптуагінты. У яго перастварэннях гэта выразна дэманструе скарыстоўванне ўстойлівых выразаў (напр., «παντοκράτωρ Βασιλεύς», «τιμῆς ποικιλία», «γλυκὺς θεός» і г. д.) і лексікі зыходнага тэкста: па сутнасці, паэт спрабуе пакласці кананічны, безумоўна знаёмы адрасату фрагмент на грэчаскі метр. Адзначым, што на матэрыяле біблійнай парафрастыкі Мюліус праяўляе сябе як найталенавіцейшы версіфікатар. Так, напрыклад, ён піша «Апостальскі сімвал веры» гліканэем, «Малітву Госпада» – фалекійскім адзінаццаціскладовікам, скарыстоўвае ферыкратэй, элегічныя двувершы і іншыя памеры.

У выніку творчай апрацоўкі парафраза Мюліуса, аднак, атрымлівае больш урачыстую, архаізаваную афарбоўку. Аўтар дасягае яе рознымі сродкамі. Па-першае, наўмыснай архаізацыі паэт дабіваецца праз сінтэз прастай біблейскай мовы (з рысамі, уласцівымі грэчаскаму кайнэ) з эпічнымі формамі іанійскага дыялекту. На фанетычным узроўні – гэта характэрная для Гамэра дыястала, расцягванне галосных *metri causa*, як у формах *εὐπαθέειν* (цешыцца), *ἔειπεν* (сказаў). На марфалагічным – афіксы, якія з'яўляюцца маркерамі эпічных моўных адзінак: для назойнікаў тэматычнага скланення на -ο – канчатак -ο ὦ Genetivus singularis (напр., Νεῖλοιο – Ніла, σταθεροῖο – бесклапотнага) і -οισι(ν) ὦ Dativus pluralis (напр., ἁλίοισιν – марам, ἀνθρώποισι – людзям, βροτέοισι – смяротным), а таксама канчатак -εσσι(ν) ὦ Dativus pluralis назойнікаў атэматычнага скланення (напр., μερόπεσσι – смяротным). Ствараючы паэтычную інтэрпрэтацыю «Δεκάλογος», аўтар таксама ўжывае натуральную для іанійскага дыялекту форму *σῆσι* ад прыцяжальнага займенніка трэцяй асобы *σός*.

Апроч таго, верш атрымлівае асаблівую мастацкую ўзнёсласць з-за шматгранных сувязей на інтэртэкставым узроўні. Дэкалог Маісея, безумоўна,

дыдактычны па сваім характары, разгортваецца ў Мюліуса ў лаканічны, але эпас. Прыгадаем таксама, што ў арамейскамоўным Старым Запавеце праявіліся і вершаваныя формы размяжоўваюцца вельмі ўмоўна, а ў найбольш напружаных момантах (якім, прынамсі, з'яўляецца і Дэкалог) тэкст найчасцей рытмізуецца да паэтычнай «кансістэнцыі». Разам з такой адсылкай да першакрыніцы Мюліус таксама прыцягвае здабыткі антычнай эпікі, у першую чаргу Гамэравай:

*παντοκράτωρ βασιλεύς δύναμιν μέγα ἔξοχος ἄλλων,
δώματος οὐρανίου ναέτης καί κύριος αἰῆς
αἶνα φέρων στιβαραῖς φλογεροῦ βέλα χερσὶ κεραυνοῦ
ὄμμασι πάντα ἰδὼν, φρενὶ σώφρονι πάντα νοήσας,
λαῶ ἰουδαίων κακὰ στήθεα αἰέν ἔχοντι,
στάς ἐν ὄρει οὐνοφερῶ τοίην ἀνενεῖκατο φωνήν.*

[79]

*Усемагутны валадар, які моцай вельмі пераўзыходзіць іншых,
Палаца нябеснага жыхар і ўладар зямлі,
Грозныя які нясе стрэлы пылаючай маланкі ў моцных руках,
Вачыма які бачыць ўсё, які душой разважнай усё спасцігае,
Да народа іўдзеяў, які мае ўвесь час здрадлівую душу,
Стоячы на цёмнай гары, (Ён) звяртае такую прамову.*

[Дадатак Б1.2]

Так, і апісанне, і наратыў пасля яго атрымліваюцца дастаткова эпічнымі. Прычынай таму становіцца перадусім гекзаметр, традыцыйны для паэтычных твораў падобнага кшталту. Эпічны пафас таксама забяспечвае цэнтральны вобраз прамоўцы: і прарока Маісея, і адначасова Бога, які гаварыць з народам праз яго вусны. Больш рэльефным і ўзнёслым ён становіцца дзякуючы эпітэтам, што былі ўласцівымі богствам у старажытнагрэчаскай традыцыі, а таксама літаратурнай алузіі на гамэраўскага Зеўса: напрыклад, – выключна паэтычнай – персаніфікацыі Бога як таго, што «трымае маланкі». Верш Мюліуса наследуе і стылістыку эпаса: прыкладам можа служыць моўная гульня на кшталт перыфразаў «слухаць» як «трымаць вушамі» (*οὐασιν θεῖναι*) ці «рабскі дзень» (*δοῦλιον ἡμῶν*) у сэнсе няволі. Такім чынам, на базе формы і зместу кананічнага тэкста Іаган Мюліус стварае блізкія да яго, але цалкам самастойныя мастацкія пералажэнні.

Аўтарскія, дасканалыя па форме пераклады і перастварэнні Бібліі згодна з пратэстанцкімі пастулатамі – гэта агульная тэндэнцыя рэфармацкага кнігавыдання Еўропы. У ВКЛ дзеячы-пратэстанты часта карысталіся паэзіяй для папулярызацыі сваіх рэлігійных ідэй. Адкрытыя ў XVI ст. друкарні таксама адлюстроўвалі ідэалагічныя інтарэсы ўладальнікаў, як у берасцейскай друкарні Радзівіла, напрыклад, найчасцей выдавалася лацінамоўная пратэстанцкая

літаратура. Так, у дачыненні да паэтычнай дзейнасці Мюліуса, адзначым, што аўтар-лютэранін і мецэнат-кальвініст былі аб'яднаныя адной задачай – выкарыстаннем дасягненняў кніжнай культуры для рэлігійнай асветы. Прычым паэт на мовах, прымальных у афіцыйнай і адукацыйнай сферы для тагачаснай арыстакратыі, здолеў стварыць карысныя, накіраваныя на практычнае прымяненне літаратурныя тэксты, якія адначасова з'яўляюцца выдатным узорам прыгожага пісьменства і фактычна кароткай анталогіяй антычнай метрыкі. Так, спалучаючы эстэтычныя здабыткі літаратуры старажытных Грэцыі і Рыма, актуалізаваныя праз прызму рэнесанснай культуры, усю моц і майстэрства паэтычнага слова Мюліус рэалізуе дзеля глыбокага богапазнання і выхавання духоўнай дасканаласці свайго чытача.

ГЛАВА 4

«ПСАЛТИРЬ РИФМОТВОРНАЯ» СІМЯОНА ПОЛАЦКАГА Ў КАНТЭКСЦЕ ЕЎРАПЕЙСКОЙ ЛІТАРАТУРНАЙ ТРАДЫЦЫІ ПЕРАСТВАРЭННЯ ПСАЛМОЎ

4.1 Паэтычныя парафразы Псалтыра ў еўрапейскай літаратуры Рэнесансу і Барока

Кнігі біблійнай лірыкі, якія ўваходзяць у Стары Запавет, – Песнь Песняў і Псалтыр, альбо Кніга Псалмоў – займелі найбольшы ўплыў на далейшае развіццё як рэлігійнай, так і свецкай паэзіі ў розных краінах. Паэтыцы Песні Песняў уласцівы выразны эротыка-містычны характар, з якім не магло цалкам і без шматлікіх ёмістых каментароў прымірыцца аскетычнае Сярэднявечча. У той жа час Кніга Хваленняў (бо ў габрэйскай Бібліі, паводле Галіны Веніямінаўны Сінілы, яна называецца «*Тэгілім*» ці «*Сефер Тэгілім*», што значыць «хваленне», «кніга хваленняў», а назва *Псалтыр* – па грэчаскай традыцыі, паводле музычнага інструмента «*ψαλτήριον*» [62]) увесь час успрымалася як вечны дыялог чалавечай душы з Богам. Сапраўды, як выдатна зазначыў Сяргей Сяргеевіч Аверынцаў, «Бог з касмічнай сілы становіцца тут перш за ўсё павераным чалавечых пакут і спаддзяванняў» [1, с. 288].

З часоў Сярэднявечча гэтая біблійная кніга была найбольш папулярнай часткай старазапаветнага зводу: настолькі, што ў рукапісах і друкаваных выданнях яе дадавалі да Новага Запавету. Псалтыр скарыстоўваўся ў літургіі праваслаўнай царквы, ён пакінуў глыбокі след у розных сферах творчай дзейнасці чалавека – выяўленчым мастацтве, музыцы, паэзіі. Апроч таго, «усходнеславянскія народы з даўніх часоў выкарыстоўвалі Псалтыр як кнігу для навучання грамаце» [47, с. 465]. А ў шматлікіх культурах – у прыватнасці, у англа-саксонскай ці культуры Старажытнай Русі – «Кніга Хваленняў з’явілася асновай фарміравання літаратурнай мовы і нацыянальнай паэтычнай традыцыі» [62, с. 312].

Паэтыка Псалтыра шмат у чым была асноватворнай для літаратурнай эстэтыкі Рэнесансу [35]. Пераклады і перастварэнні псалмоў стымулявалі развіццё ў Заходняй Еўропе паэзіі на маладых народных мовах. Так, напрыклад, адбіткі біблійнай лірыкі прыкметныя ў вобразнасці і стылістыцы твораў Дантэ Аліг’еры (1265–1321): у «Новым жыцці» (1292–1293) і «Боскай Камедыі» (1307–1321). Уплыў «Псалтыра» заўважны і ў творчасці Франчэска Петраркі (1304–1374), які, між іншым, ствараў парафразы псалмоў на лацінскай і італьянскай мовах.

У еўрапейскай літаратуры наследаванні і перастварэнні Псалтыра актыўна функцыянуюць у пісьменстве менавіта пачынаючы з эпохі Рэфармацыі. Так, пачатак парафрастычнай традыцыі абазначыў сам Марцін Лютэр, чые гімны і харалы сталі народнымі песнямі. Разам з Філіпам Меланхтонам ён таксама напісаў прадмову да кнігі «*Psalterium Davidis carmine redditum*» («Псалтыр Давіда ў вершаваным пералажэнні» выд. 1531) Эабана Геса, нямецкага філолага-класіка, якога сучаснікі называлі «хрысціянскім Авідзіем» [44, с. 47]. У гэтай прадмове, паводле Ж. Некрашэвіч-Кароткай, М. Лютэр ухваляў Геса за тое, што ён быў першым і, магчыма, адзіным ва ўсёй лацінскай славеснасці, хто пачаў гэтую Боскую паэзію ўзнаўляць у лацінскіх вершах [44, с. 47]. Гэты кірунак развіваўся так плённа, што пераўтварыўся ў асаблівую плынь паэтычнай творчасці. Следам за Лютэрам псалмы перастваралі іншыя выбітныя нямецкія мастакі XVII ст.: Марцін Опіц (1597–1639), Паўль Герхардт (1607–1678), Паўль Флемінг (1609–1640), Андрэас Грыфіус (1616–1664), Крысціян Гофман фон Гофмансвальдаў (1617–1679), Квірынус Кульман (1651–1689), Іаган Крысціян Гюнтар (1695–1714) і інш.

Парафразаваанне псалмоў у Францыі супала са сталасцю эпохі Адраджэння. Аўтарскія, музычныя і рытмічна разнастайныя перастварэнні асобных вершаў Кнігі Хваленняў (пяцьдзясят псалмоў, выдадзеныя ў 1538), якія набылі асаблівую папулярнасць сярод гугенотаў (французскіх пратэстантаў), належаць Клеману Маро (1496–1544). Яго мастацкая апрацоўка Псалтыра, у сваю чаргу, стала вызначальнай для ўласных перастварэнняў паэтаў Племы і гугенотскіх мастакоў П’ера дэ Гароса («*Псалмы Давідавы, перакладзеныя у гасконскіх вершах*», 1565), Жана дэ Спонта («*Разважанні пра псалмы*», «*Вопыт некалькіх хрысціянскіх вершаў*», 1588), а таксама творчасці Жака Констанса (1547–1621), Саламона Сертона (1550–1614) і іншых. Адзначым, што парафразы псалмоў – адзін з вядучых жанраў лірычнай паэзіі гугенотаў [51, с. 277]. У эпоху рэлігійных войнаў у Францыі з’яўляецца цыкл «*Разважанні наконт Псалмоў*» выбітнага паэта Тэадора Агрыпы д’Абін’е (1552–1630), які насычае сваё сачыненне разважаннямі пра трагічную сучаснасць Еўропы. Гістарычная і сацыяльная рэальнасць становяцца асноўнай лірычнай тэмай і ў парафразах Тэадора дэ Бёза (1519–1605): у Швейцарыі папличнік Жана Кальвіна стварае «*Хрысціянскія разважанні наконт васьмі Псалмоў Давіда*» (выд. 1581).

У англійскай літаратуры XVII ст. выдатныя па сваім паэтычным майстэрстве наследаванні псалмоў ствараў Джон Дон (1572–1631), а іх лацінамоўныя перастварэнні – Джон Мільтан (1608–1671).

Традыцыя парафразавання псалмоў у Нідэрландах, якую распачалі антверпенскі патрыцый Ян ван дер Нот (каля 1539 – паміж 1595 і 1601) і заснавальнік гарлемскай Акадэміі жывапісу Карэл ван Мандэр (1548– 1606),

дасягне найбольшага росквіту ў XVII ст.: уласныя пералажэнні па-нідэрландску створаць выбітны навукоўца, літаратар, рэлігійны мысліцель, юрыст і заснавальнік міжнароднага права Гуга Гроцы (Хёйг де Гроот, 1583–1645); тэолаг, мастак і паэт Дзірк Рафаэлс Кампхёйзен (1586–1627), а барочныя варыяцыі першакрыніцы, «Арфічныя песні цара Давіда» (1657), – паэт і драматург Йост ван дэн Вондэл (1587–1679).

Падобны літаратурны кірунак быў распаўсюджаны ў эпохі Рэнэсанса, Рэфармацыі і Барока таксама ў Даніі. Так, Галіна Венямінаўна Сініла прыгадвае зборнік «Духоўны хор» (ч. 1 – 1674; ч. 2 – 1681) Томаса Кінго (1634–1703), які лічыцца вяршыняй дацкага барока [62, с. 319]. Рэлігійную паэзію, інспіраваную Кнігай Хваленняў, у Швецыі ствараюць Хагвін Шпегель (1645–1714) і Йеспер Сведберг (1653–1735), а ў Фінляндыі традыцыю перастварэння Псалмоў на нацыянальнай мове распачынае рэфармацыйны дзеяч Мікаэль Агрыкала (1510–1557), якому наследуюць рэктар Туркускай школы Яакка Суомалайнен (пам. 1588) і пробст прыходу Маску Хэммінгіус Хенрыкі (пам. 1619).

У жанры духоўнай песні таксама працаваў чэшскі ідэолаг і прапаведнік Ян Гус (1371–1415). Ён апрацаваў Псалмы з улікам народнага меласа і выдаў найбольш поўны зборнік – «Йісцэбніцкі канцыянал» (выд. 1872). Такім чынам, Гус далучыў іх да літургіі і як жанр замацаваў у гусіцкай літаратуры.

Для літоўскай кніжнай культуры Псалтыр таксама мае асаблівае значэнне. Сама рэлігійная літаратура на нацыянальнай мове ў гэты час, як адзначае С. Кавалёў, «выкарыстоўвалася прадстаўнікамі розных веравызнанняў для прапаганды рэлігійных ідэй сярод літоўскай часткі насельніцтва» [24, с. 47], таму варты ўвагі той факт, што часткай выдання «Простыя словы катэхезіса» (1547), першай кнігі, апублікаванай па-літоўску ў Кёнігсбергу лютэранінам Марцінасам Мажвідасам (пам. 1563), былі 11 духоўных песен, перакладаў з польскай і нямецкай моў. А іншы зборнік таго самага аўтара, «Песні хрысціянскія» (ч. I–II, 1566–1570), змяшчаюць 130 песняў і псалмоў, якія Мажвідас пераклаў з польскай, нямецкай і лацінскай моў.

Яшчэ больш старадаўняя гісторыя творчай апрацоўкі Псалтыра ў Польшчы. Не захавалася створаная на польскай мове так званая «Псалтыр Кінгі» (XIII ст.), але старэйшыя літаратурныя помнікі датуюцца канцом XIV – пачаткам XV ст.: «Фларыянскі Псалтыр» (альбо «Псалтыр Ядзвігі») і «Пулаўскі Псалтыр» [32, с. 407]. Аднак для даследвання літаратуры ВКЛ і біблійнай парафрастыкі ў яе межах асабліва варты ўвагі плён рэнэсансных часоў – творчасць Яна Каханоўскага (1530–1584). Пераклаўшы ўсе 150 Псалмоў з лацінскай мовы на польскую, у 1570–1575 гг. ён стварае ўласны варыянт «Псалтыра Давіда». І. Галенішчаў-Кутузаў піша, што «яго парафраз – адзін з найбольш паспяховых у эпоху Адраджэння. <...> Музыкальнасць верша і

разнастайнасць рытмікі і строфікі ў «Псалтыры» Каханоўскага, яскравасць і пераканаўчасць метафар сведчаць, што польская рэнесансная паэзія дасягнула мастацкай сталасці і самастойнасці» [11, с. 451].

На тэрыторыі сучаснай Беларусі асваенне мастацкага багацця Псалтыра на нацыянальнай мове звязана з імём асветніка, гуманіста, літаратара, першадрукара Францыска Скарыны (каля 1490 – да 1552). Так, ён перакладае і выдае ў Празе (1517–1519 гг.) Кнігу Псалмоў (падрабязней – гл. *главу 1*) з Вульгаты і з арыентацыяй на Празскую, Кутнагорскую і Венецыянскую Бібліі (але, як зазначае Г. Сініла, з паказальным імкненнем пранікнуць у цяжкіх месцах у сутнасці старажытнагабрэйскага арыгіналу). Толькі гэтую кнігу Бібліі Скарына друкуе двойчы (у Празе ў 1517 і ў Вільні ў 1522 г.) і, адпаведна, толькі да гэтай кнігі піша дзве прадмовы. У адной з іх Скарына пісаў, што ў Псалтыры «...ест справедливость, там ест наука всякое правды. Там мудрость и разум doskonały» [63, с. 17–18]. У айчынай літаратуры, хоць географічна на тэрыторыі сучаснай Расіі, гэтую традыцыю сярод іншых працягвае ў XVII ст. Сімяон Полацкі, чыю «Псалтырь рифмотворную» (1675, Масква) палажыў на музыку выбітны рускі пеўчы і кампазітар Васілі Палікарпавіч Цітоў (каля 1650 – каля 1715).

Крыху пазней, у 1683 г., у Маскве з’яўляецца пераклад Псалтыры на простую, паўсядзённую мову Аўрамія Фірсава. Гэты пераклад пераследваўся Царквой і быў апублікаваны толькі у XX ст. у Германіі. У рускай літаратуры класіцызму і ранняга рамантызму да творчай апрацоўкі Псалмоў звярталіся найвыбітнейшыя паэты эпохі: М. В. Ламаносаў, Г. Р. Дзержавін, Ф. М. Глінка, А. С. Грыбаедаў, М. М. Языкаў, А. С. Хамякоў і інш.

Так, пагодзімся з меркаваннем Міхаіла Нестаравіча Сперанскага, што «Псалтыр ва ўсім хрысціянстве з’явілася самай папулярнай кнігай, не выключаючы нават Евангелле... у Псалтыры сумяшчалася для простага хрысціяніна амаль усе, што было яму патрэбна: тут знаходзіў ён маральны кодэкс <...> у ім жа бачыў ён кнігу прароцкую» [67, с. 7]. Таму сам феномен яго аўтарскага пераскладання заканамерны і вытлумачальны. Зазначым, аднак, што паэтычныя парафразаванні нельга атаясамліваць з перакладам. Бо біблейная кніга служыць мастакам перш за ўсё своеасаблівай Гіпакрэнай, крыніцай натхнення, пакуль сам творца свабодна рэалізуе ўласныя вобразы, стылістыку, форму, якія ўласцівыя ў межах даследуемага намі перыяда найчасцей нацыянальнай паэтычнай традыцыі.

Нягледзячы на шырокую распаўсюджанасць у еўрапейскай літаратурнай традыцыі XVI–XVII стст. перастварэння Псалтыра, далёка не ўсе аўтары перакладалі кнігу цалкам. Першым, каму належаць уласныя парафразы ўсіх 150 псалмоў, у сусветнай хрысціянскай гімнаграфіі лічыцца сірыйскі тэолаг Бардэсан, а ў свецкай паэзіі Еўропы – Ян Каханоўскі [62, с. 335]). З пункту

гледжання суцэльнасці, паўнаты, паэтычнага майстэрства менавіта яго твору наследуе і нават імкнецца да творчага спаборніцтва з ім «Псалтырь рифмоторная» Сімяона Полацкага, якая, аднак, вельмі моцна адрозніваецца ад свайго заходняга папярэдніка і, акрамя таго, з’яўляецца ўзорам усходнеславянскай версіфікацыі і асабіста пачаткам паэзіі на рускай мове.

4.2 Мастацкія асаблівасці кнігі Сімяона Полацкага «Псалтырь рифмоторная»

Аўтарская рэлігійная паэзія, у прыватнасці – вершаваныя пераскладанні Псалмоў – у пісьмовах культуры ўсходніх славян пачала пашырацца пазней за іншыя краіны Еўропы. Яна даволі слаба развівалася ў часы Сярэднявечча, але дасягнула росквіту падчас эпох Рэфармацыі, Рэнэсансу і Барока.

Падобна таму, як прыезджыя замежныя літаратары ўзбагачалі культуру ВКЛ, Сімяон Полацкі (1629–1680) займаў неверагодны ўплыў на развіццё не толькі беларускай, але і рускай славеснасці. Сімяон меў еўрапейскую адукацыю і энцыклапедычныя веды. У Расіі ён стаў пасрэднікам паміж заходняй і ўсходняй культурнай (перадусім літаратурнай) традыцыяй, бо «прывёз з сабой плёны еўрапейскай вучонысці – выдатнае веданне моў: лацінскай, польскай, беларускай і украінскай, а таксама схаластычных навук (граматыкі, рыторыкі, паэтыкі, дыялектыкі і інш.)» [60, с. 15]. І адным з выбітнейшых прыкладаў падобнай транспазіцыі стала яго наватарскае, смелае з пункту гледжання рускіх культурных рэалій, вытанчанае ў красамоўстве сачыненне «Псалтырь царя Давида, художеством рифмоторным равномерно слога и согласоконечно, по различным стихом родом преложенная», апублікаванае ў 1680 годзе ў Верхняй друкарні ў Маскве. У літаратурна-гістарычным дыскурсе за гэтым выданнем замацавалася скарачанае назва «Псалтырь рифмоторная».

Прынцыпова іншы падыход да парафразавання Псалтыра і іншыя адносіны да арыгінальнага тэкста аўтар пазначае ўжо ў назве. Па-першае, ён «анансуе» стварэнне аўтарскіх перакладных псалмоў сілабічнымі вершамі, па-другое, вершамі рыфмаванымі, што адносна старазапаветнай першакрыніцы і танічнага біблейнага вершаскладання агулам – цалкам новы элемент.

Лічым неабходным у межах гэтай главы коратка акрэсліць, у якіх умовах грамадскага жыцця была напісана і апублікавана кніга «Рифмоторная Псалтырь» (*тут і далей будзе ўжывацца скарачонае назва твора – А.Г.*). Сам намер перакласці Біблію на рускую мову ў 1670-х гадах меркаваўся большасцю царкоўных дзеячаў у Маскоўскім княстве [7] як небяспечная блізкасць да ерасі. Перастварэнні, што ў сваёй аснове не прадугледжваюць дакладнай адпаведнасці першакрыніцы, былі для тагачаснай літаратуры з’явамі яшчэ больш сумніўнымі. Такім чынам, выданне дадзенай кнігі парафраз менавіта на

тэрыторыі, падуладнай Рурыкавічам, «варта разглядаць як падзею калі і не агульналітаратурнага, тады і, ва ўсякім выпадку, ужо і не лакальнага маштабу. Тое, што падобная кніга наогул магла быць надрукаванай (прычым з маўклівага адабрэння свецкай улады), сведчыць пра карэнныя зрухі, што адбыліся ў культурным і грамадскім жыцці Русі да канца XVII стагоддзя» [16, с. 25]. Дадатковым сведчаннем згаданых С. Дземчанкавым «зрухаў» служыць таксама палеміка, якую распачалі ідэалагічныя праціўнікі Сімяона пасля публікацыі твора.

Тым не менш, аўтар, відаць, прадугледжваў варожыя выступленні і магчымыя напады на сваё сачыненне. Таму «Рифмотворная Псалтирь» забяспечана агаворкамі і тлумачэннямі, якія змешчаны ў трох прадмовах Сімяона – вершаваным звароце да цара Фёдара Аляксеевіча, праявічым і паэтычным зваротах да «набожнага чытача». Калі ў першым з іх аўтар просіць у манарха заступніцтва для твора, у другім, праявічым, ён паслядоўна выкладае тры прычыны (паэт называе іх «віны»), якія падштурхнулі яго да паэтычнага перастварэння «Псалтыра», і дублюе іх у трэцім.

Першай «виной» Сімяон Полацкі лічыць тое, што псалмы ў габрэйскай Бібліі маюць вершаваную форму: «Обретох в писании творцев восточных и западных, яко псалмы в начале си на еврейском языке составишися художеством стихотворения» [49, с. 158]. Другая прычына – тое, што тэкст на царкоўнаславянскай мове стаў для сучаснікаў надта цяжкім для разумення, з нагоды чаго патрабаваў перакладу на жывую нацыянальную мову. Гэты аргумент у шэрагу іншых уласцівы даячам Рэфармацыі, якія не атаясамлівалі змест і форму Свяшчэннага Пісання:

*ТѢмъ во инѢхъ языцѢхъ в метры преведени,
РазумѢти и пѢти удобъ устроени.
Им же азъ поревновавъ, тѣхъся то ж творити,
Въ славенском диалектѣ въ мѢру устроити,
Да ся от чтущихъ удобъ уразумѢвають
И в подложенныхъ гласѢхъ сладоуѢк воспѢвають.*

[49, с. 159]

Параўнаем гэтую ж думку ў другой прадмове: «Есть, яко на еллинском, на латинском языцех прилучимися Псалтир стихотворно переведенную видети. Видех и на приискренем нашему славенскому языку диалекте полском книги печатанья, Псалтир стихотворно преложенную содержащья, не точию во странах полских, но и в царствующем граде Москве обносимья» [49, с. 159]. Цікава, што Сімяон звяртае асабліваю ўвагу на «полску книгу», поўную паэтычную парафразу Псалтыра, створаную Янам Каханоўскім і надрукаваную ў 1587 пад назваю «Psałterz Dawidów». Апошні ж аргумент падсумоўвае ўсе звароты: «... яко мнози во всех странах Малыя, Белыя, Черныя и Червонья

России, паче же во Велицей России, в самом царствующем и богоспасаемом граде Москве, возлюблше сладкое и согласное пение полския Псалтири, стиховно переложенныя, обыкоша тыя псалмы пети, речей убо или мало или ничтоже знающе и точию о сладости пения увеселяющееся духовне» [49, с. 159].

Сімяон Полацкі абараняе сваё паэтычнае наватарства і падкрэслівае, што яго «Псалтыр» – не канкурэнт літургічнаму тэксту, бо кніга паэтычных парафразаў мае іншыя функцыі:

*Та [Псалтирь] в своемъ чиѢ, яко преведенна
Древле, во церкви да будетъ храненна,
Тужде азъ рифмы тщахся преложити
Не дабы тако в церкви чтеннѢи быти,
Но еже в домѢхъ часто ю читати
Или сладкими гласы воспѣвати.*

[49, с. 160]

Ідучы следам за традыцыямі старажытнай кніжнай культуры ўсходніх славян, ён апелюе да аўтарытэту Іаана Хрызастама наконт значнасці Псалтыра і пераконвае чытача, што, нягледзячы на іншую, нязвычайную форму, змест свяшчэннай кнігі не змяніўся. Нават інтэрпрэтацыйная традыцыя ў парафразах засталася прывычнай. Таму, просіць аўтар, чытача не мусяць здзіўляць непазбежныя ў перакладзе разыходжанні з кананічным тэкстам. Напрыклад, у тэкстах вершаваных псалмоў Сімяона можа назірацца пропуск пэўных выразаў ці, наадварот, дабаўленне некалькіх слоў ці нават радкоў. Тым не менш, Сімяон Полацкі імкнуўся як мага бліжэй прытрымлівацца традыцыйнага тэкста, а «Рифмотворная Псалтирь» у выніку насамрэч стала амаль даслоўным перакладам царкоўнаславянскага тэкста. Паэт дазваляе сабе самавыявіцца толькі ва ўпрыгожваннях «пиитических». Паводле даследвання Ігара Пятровіча Яроміна, «адныя з іх – плён уласнай вынаходлівасці Сімяона, іншыя – вынік уважлівага вывучэння вельмі папулярнай у яго час вершаванай псалтыры знакамітага польскага паэта XVI ст. Яна Каханоўскага» [19, с. 225].

Так, мэты ў «Рифмотворной Псалтири» былі для ўсходнеславянскай (у прыватнасці, рускай) літаратуры якасна іншыя. Папярэднім перакладам Бібліі на рускую мову, па-першае, быў уласцівы менавіта утылітарны характар, і, па-другое, яны былі разлічаны на неадукаванага чытача, якога імкнуліся азнаёміць са зместам. Парафраза Сімяона, у сваю чаргу, – не спрошчаны варыянт біблейнай кнігі. Яе паэтычная форма абумоўлівае больш вузкае і выбраное кола рэцыпіентаў, якім становіцца па-еўрапейску адукаваная аўдыторыя з даволі значным і высокім літаратурным досведам. Як пазначае сам аўтар, яна прызначана для «хатняй патрэбы» знаўцы «рыфматворнага маўлення». Пагодзімся з меркаваннем Сяргея Аляксандравіча Дземчанкава, што гэта

«хутчэй літаратурны маніфест, які дэкларуе магчымасць новага, прынцыпова іншага мастацкага бачання» [16, с. 27].

Звернем увагу таксама на вонкавы выгляд выдання «Рифмоторной Псалтири». Паводле Вольгі Аляксандраўны Дзяржавінай, «выданні Верхняй друкарні вылучаліся... вытанчанасцю і мастацкасцю афармлення. Яны былі адціснуты новым прыгожым шрыфтам і па жаданні цара Фёдора Аляксеевіча упрыгожаны гравюрамі, выкананымі на медзі Афанасіем Трухменскім па малюнках Сымона Ушакова, і застаўкамі барочнага тыпу» [17, с. 120].

Аднак не толькі гэтым «Рифмоторная Псалтырь» адрозніваецца ад створаных раней перастварэнняў. Ілля Захаравіч Серман слухна мяркуе, што Сімяон Полацкі не проста пераклаў Псалтыр у вершах, але «падышоў да сваёй задачы як паэт, для якога псалмы былі толькі матэрыялам для выражэння у прывычных формах рэлігійнай вобразнасці новага, індывідуальна-асабістага зместа» [61, с. 217]. Гэта ўвасабляецца таксама ў эстэтычнай пазіцыі аўтара, а менавіта ў яе супрацьстаўленні традыцыйнаму для старажытнарускай літаратуры «субстанцыянальнаму» падыходу [36, с. 20–21], які мае на ўвазе, што «слова само па сабе <...> раўнуецца той субстанцыі або прадмету, якія пазначаюцца; слова і Бог састаўлены з адной матэрыі, і чытаць такі тэкст – значыць увайсці ў сферу ўплыву той жа матэрыі» [36, с. 273]. Пасля Светла Матхаўзерава таксама адзначае, што ў выніку асэнсаванай і мэтанакіраванай працы над словам творчасці Сімяона была ўласціва «рэлятывісцкая» канцэпцыя тэкста, характэрная для літаратуры Новага часу, паводле якой твор мяркуецца як «аб’ект, што крытычна ўспрымаецца суб’ектам» [36, с. 274].

Мастацкая самабытнасць «Рифмоторной Псалтири» выразна выяўляецца ў разнастайнасці сілабічных памераў, якімі напісаны вершаваныя пералажэнні псалмоў. Як і Ян Каханоўскі, Сімяон Полацкі ствараў парафразы не толькі для чытання, але і для спявання. Паэт дэманструе найбольш ужывальныя метрычныя схемы і напевы. Хоць раней у літаратуразнаўстве трымаліся пункту гледжання Іерафея Аляксеевіча Татарскага, паводле якога «Псалтырь» Сімяона Полацкага была «сапраўды прамым наследваннем вершаванага перакладу „Псалтыры“ польскага паэта Яна Каханоўскага» [68, с. 303]. Аднак М. Смірноў, параўнаўшы абодва Псалтыры ў сваім даследаванні, прыйшоў да высновы, што Сімяон Полацкі час ад часу наследаваў Каханоўскаму толькі ў форме і напевах. Што датычыць сэнсу, тлумачэнняў і паэтычных упрыгожванняў, то тут ён строга трымаўся традыцыйнага тэкста [66, с. 387].

Дадатковай падставай для супастаўлення з псалмамі Каханоўскага з’яўляецца перавага ў парафразах Сімяона жаночай рыфмы (бо фіксаваны націск у польскай мове робіць яе адзіна магчымым варыянтам). Тым не менш, у артыкуле «Руская і польская сілабіка і сілабатоніка» выбітны рускі даследчык паэтыкі і вершаскладання У. Халшчэўнікаў прыгадвае «несправядлівы папрок

Б. Тамашэўскага Сімяону Полацкаму, што той літаральна ўспрыняў правілы польскай паэтыкі, ніколі не клапацячыся пра тое, каб папоўніць гэтыя правілы тым, што вынікае з натуры рускай мовы і не ўсталяваў танічных канстант у сваім вершы» [70, с. 52]. Сімяону Полацкаму не было чаго пераносіць і папаўняць. Натура рускай мовы ўвасобілася ў вершаванай культуры паэта менавіта ў тым, што «колькасна яго цэзуры адрозніваліся ад польскіх (каля 90 адсоткаў у польскіх вершах жаночых цэзур, і 50 адсоткаў у Сімяона Полацкага)» [70, с. 52]. Далучым да гэтай заўвагі і вынаходніцтвы Паўла Наумавіча Беркава, які вылучае ў «Псалтыру» таксама мужчынскія, дактылічныя і гіпердактылічныя рыфмы [6, с. 307–308].

Рыфмоўка у псалмах «Рифмотворной Псалтири» пераважна сумежная. Так, рыфмоўка тыпу АА выкарыстана ў парафразах псалмоў 6, 9, 10, 15, 19, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 43, 47, 50, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 117, 118, 123, 128, 129, 131, 134, 145, 146, 147, 149, 150. Сумежная рыфмоўка тыпу ААББ прадстаўлена ў вершах 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 74, 78, 84, 90, 92, 94, 95, 99, 100, 101, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 148, 151.

Пытанне пра метрычнае майстэрства аўтара патрабуе асобнага разгляду. Псалмы Сімяона Полацкага напісаныя разнастайнымі сілабічнымі памерамі: ад кароткага сяміскладовіка да чатынаццаціскладовіка. Большая частка парафразаў (у адрозненне ад польскамоўнага сачынення Каханоўскага) маюць структуру кантавага трынаццаціскладовага сілабічнага верша (13: 7 і 6 складоў): гэтым памер Сімяон ужывае ў перастварэннях 1, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 25, 26, 28, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 43, 46, 47, 53, 54, 56, 58, 59, 63, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 76, 77, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 93, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 128, 129, 136, 137, 138, 142, 143, 144, 146, 147, 149. У артыкуле «Рускі сілабічны трынаццаціскладовік» М. Гаспараў піша, што гэты радок, які руская паэзія запазычыла з польскай, быў папулярным сярод ледзь не ўсіх паэтаў даламаносаўскага часу [10]. Даследчык аналізуе колькасць псалмоў, якія Яна Каханоўскі і Сімяон Полацкі напісалі, ужываючы трынаццаціскладовік. Ён прыводзіць наступныя дадзеныя: польскі паэт карыстаецца дадзеным памерам у прысвячэнні і васямнаццаці псалмах (1, 4, 6, 12, 13, 21, 24, 29, 31, 36, 41, 44, 54, 55, 59, 67, 68, 71), з якіх толькі дзевяць (1, 4, 6, 12, 6, 54, 59, 68, 71) метрычна супалі з парафразамі Сімяона Полацкага. Гэты факт лічым чарговым сведчаннем самастойнасці сачыненняў беларускага паэта.

Найбільш прадуктыўнымі відамі трынаццаціскладовіка ў «Рифмотворной Псалтири» з'яўляюцца наступныя два: з мужчынскай цэзурай, схема – $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ (у 25 псалмах: 1, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 30, 53, 54, 56, 59, 67, 70, 73, 107, 109, 142, 143), з жаночай цэзурай, схема – $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ (у 24 псалмах: 28, 33, 35, 36, 37, 40, 63, 66, 68, 71, 76, 77, 82, 83, 87, 93, 98, 105, 106, 108, 114, 119, 123, 128). У «Рифмотворной Псалтири» сустракаюцца і менш распаўсюджаныя варыянты сілабічнага трынаццаціскладовіка. Сярод іх памер $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ (у 9 вершах: 25, 26, 32, 43, 46, 89, 102, 103, 117); $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ (у псалмах 129, 137, 138, 146); $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ (псалмы 115, 118, 121, 136); і найбольш рэдкія метрычныя схемы накіталт $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ (вершы 104 і 149), $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ (псалмы 58, 86); і $\bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \parallel \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U} \bar{U}$ у псалме 144.

Другім найбільш распаўсюджаным сілабічным памерам – ён скарыстованы ў 43 творах – у Псалтыры Сімяона Полацкага з’яўляецца кантавы адзінаццаціскладовы сілабічны верш (11: 5 і 6), які таксама прадстаўлены ў некалькіх варыянтах. Паводле схемы Ў UUUU Ў || Ў UUUU U напісаны 10 парафразаў (24, 27, 38, 41, 72, 84, 100, 110, 133, 135); у 5 псалмах (18, 57, 90, 92, 151) аўтар карыстаецца памерам Ў UU UU || Ў UUUU U; у кантах 60 і 150 – метрам Ў UUUU U || Ў UUUUU; у псалме 34 – Ў UU UU || Ў UUU UU; і Ў UUUU || Ў UUU UU – у вершы 48. З адзінаццаціскладовых памераў найбольш цікавы, аднак, від, які наследуе мелодыку народных лірычных песен (11: 7 і 4). Прыкладам можа служыць схема псалма 120: Ў UUUUUU || Ў UU U («Возведох очи моя в горы твоа, Боже»), які далей, аднак, перамяняецца стандартнай (11: 5 і 6) адзінаццаціскладавай схемай.

Некоторые псалмы Симеон перекладает дванадцатискладовым памером (12: 6 і 6). Так, 4 вершы (19, 55, 96, 101), наприклад, псалом 19 «*Господь в день печали Царю ты услышит*» написаны по схеме $\acute{U} \text{UUUU} \text{U} \parallel \acute{U} \text{UUUU} \text{U}$; для песен 80, 85 і 116 скарыстоўваецца дванадцатискладовы метр $\acute{U} \text{UU} \acute{U} \text{UU} \parallel \acute{U} \text{UUUU} \text{U}$; у кантах 39 і 140 – $\acute{U} \text{UUUUU} \parallel \acute{U} \text{UUUU} \text{U}$. А таксама асобныя схемы для некаторых парафраза: у псалме 50 «*Помилуй мя, Боже, по Твоей милости*» – $\acute{U} \text{UUUU} \text{U} \parallel \acute{U} \text{UUU} \text{UU}$; у псалме 61 – $\acute{U} \text{UUUUU} \parallel \acute{U} \text{UUU} \text{UU}$ («*Не Богу ли душа моя повинется*»); у псалме 131 «*Помяни, Господи всецелый своего*» – $\acute{U} \text{UUU} \text{UU} \parallel \acute{U} \text{UUUUU} \text{U}$ і $\acute{U} \text{UUUUU} \parallel \acute{U} \text{UUUUU}$ – у канце 145 «*Хвали, душе моя Бога твари вся*».

Асобныя чатыры псалмы напісаны чатырнаццаціскладовым кантавым сілабічным вершам (14: 7 і 7). Так, псалом 10 «На Господа уповах суетно вам дерзати» мае схему $\acute{U} \text{ UUUUUU} \parallel \acute{U} \text{ UUUUU} \text{ U}$, псалом 125 «Егда от Вавилона плен бывший из Сиона» – $\acute{U} \text{ UUUUU} \text{ U} \parallel \acute{U} \text{ UUUUU} \text{ U}$; псалом 130 «Господи, сердце мое не бяше высокое» – $\acute{U} \text{ UUUUUU} \parallel \acute{U} \text{ UUUUUU} \text{ i}$ апошні прыклад з

Метрыка «Рифмотворной Псалтири» прыцягвае да сябе ўвагу даследчыка не проста як прыклад версіфікацыйнага майстэрства ці своеасаблівага хрэстаматыя сілабічнай метрыкі. Важна, што, акрамя кніжных кантавых памераў, у сваіх парафразах Сімяон Полацкі таксама скарыстоўваў структуры, уласцівыя народным (у прыватнасці – беларускім) песням.

Дзесяціскладовая структура народнага сілабічнага верша (10: 4 і 6) уласцівая беларускім песням троіцка-русальнага цыкла. У Сімяона Полацкага гэты памер рэалізуецца ў двух варыянтах: $\acute{U} \text{ } \acute{U}\acute{U} \text{ } \acute{U} \parallel \acute{U}\acute{U} \text{ } \acute{U}\acute{U}\acute{U} \text{ } \acute{U}$ – у псалмах 75 і 126 (е. г. псалом 126 «Аще Господ не созиждет дому») і $\acute{U}\acute{U} \text{ } \acute{U}\acute{U} \parallel \acute{U} \text{ } \acute{U}\acute{U}\acute{U}\acute{U}\acute{U} \text{ } \acute{U}$ у вершы 99 «Земнии вси Господу восклицайте».

Некалькімі відамі ў творчасці Сімяона Полацкага прадстаўлены і васьмискладовік (8: 4 і 4), традыыйны для беларускіх шчадравак, вясяняк, калядак, купальскіх, жніўных і валачэбных песен. У 6 прыкладах з Псалтыры (13, 29, 51, 65, 95, 141) была вызначана схема Ў UUЎ || UЎ UU. Яе варыянты скарыстоўваюцца ў іншых парафразах: е. г. Ў UЎ U || UЎ UЎ – у псалмах 45 і 52, напрыклад, першы радок псалма 45 «Бог нам сила прибежище»; UЎ UЎ || Ў UЎ U – у псалме 22 «От Господа аз пасуся»; у псалме 148 «Бога с небес вси хвалите» – Ў UUЎ || Ў UU U.

56

сэнсавым вынікам усёй страфы. Праілюструем гэтую думку прыкладам трансфармацыі Сімяона восьмага псалма, дзе першая цытата – з традыцыйнага літургічнага тэкста: «Что есть человекъ, яко помниши его; или сынъ человекъ, яко посѣщаеши его» [Пс., 8, 5] і «Что человекъ есть, яко ты помни-ши, // Ли человекъ сынъ, яко и любиши? // Благоволиши его посѣщати, // милость являти» [49, с. 164]. Падобныя аўтарскія пашырэнні можна вытлумачыць ці *metri causa* (у прыватнасці, напрыканцы радкоў альбо дзеля рыфмы) ці, больш частотнай падставай, жаданнем паэта дапоўніць кананічны тэкст уласным мастацкім і эмацыйным каментаром.

Паэтычная мова Сімяона Полацкага яскравая, вобразная і маляўнічая. У парафразах ён актыўна карыстаецца эпітэтамі, параўнаннямі, разгорнутымі семантыка-сінтаксічнымі паралелямі і іншымі сродкамі мастацкай выразнасці, з-за чаго перастварэнні псалмоў атрымліваюцца вельмі жывымі, па-барочнаму рэльефнымі і таму *кінематаграфічнымі* [46, с. 56]. Так, напрыклад, сам па сабе эмацыйна напружаны 34 псалом аўтар аздабляе параўнаннямі, якія мусяць выклікаць у чытача вокамгненнае атаясамліванне з уласным псіхічным станам: «Злаго ми любцы вспять да возвратятся, // Яко пред вѣтромъ прах да расточатся // в разныя страны» ці «Душа же моя да возвеселится // О бозе спасѣ, яко свободится // отъ сети ловчи». Відовішнасьць, лёгкасьць сугестыі забяспечвае творам Сімяона і свядомае нагнятанне драматычнага канфлікту, які найбольш выразна выяўляецца ў апазіцыі *набожны чалавек – яго лютыя і маральна недасканалыя ворагі*, напр., у псалме 102 (літургічны тэкст: «Творяй милостыни Господь и судьбу всѣмъ обидимымъ»): «Творяй милостыню Богъ и судь обидимымъ, // **от враговъ нечестивых жестоко томимымъ**» [49, с. 178].

У параўнанні з перакладам Псалтыра, які выкарыстоўваўся ў гэты час у богаслужэнні, Сімяон Полацкі часта дадае апісанне ці ўласную характарыстыку там, дзе першакрыніца не звяртаецца да славеснай арнаменталістыкі. Прывядзем некаторыя ўрыўкі. Адным з найбольш прыкметных «аздабленняў» нам падаецца маляўнічая карціна прыроды ў псалме 103, дзе традыцыйнае «на горахъ» [Пс., 103, 6] пашыраецца да «на горахъ **высокихъ**» [49, с. 179] (тое самае – пазней: «горамъ» [Пс., 103, 32] – «**высокимъ** горамъ» [49, с. 180]), *самі «горы»* [Пс., 103, 8] становяцца «горы **велия**» [49, с. 179], «воды» [Пс., 103, 10] – «воды **обилны**» [49, с. 179], а «заяцемъ» [Пс., 103, 18] – «заяцемъ **малымъ**» [49, с. 180]. Падобныя дэкаратыўныя «дапрацоўкі» арыгінальнага тэкста ў Сімяона Полацкага сустракаюцца рэгулярна: «местника» [Пс., 8, 2] – «местника **зла**» [49, с. 162], «врагъ мой» [Пс., 12, 2] – «врагъ мой **лютый**» [49, с. 164], «кедры» [Пс., 28, 5] – «**велия** кедры» [49, с. 166], «стрясаящаго пустыню» [Пс., 28, 8] – «**всегустыя** пустыни **сильно** сотрясаетъ» [49, с. 166], «открыетъ дубравы» [Пс., 28, 9] – «**темныя** дубравы **светло** открываетъ» [49, с. 167], «подражниша мя» [Пс., 34, 16] – «**лютѣ**мя дражниша» [49, с.

168], «отъ левъ» [Пс., 34, 17] – «льви гладнии» [49, с. 168] і г.д.. Асобныя спалучэнні з эпітэтамі замацоўваюцца ў «Рифмотворной Псалтири», яны не толькі становяцца пастаяннымі для пэўных слоў у шэрагу вершаў, але атрымліваюць дадатковую сімвалічную функцыю, якая часта рэалізуе філасофскі сэнс: *люты вораг, імя прасвятое, муж правы, боскі свет, сыны людскія; Бог правы, Божэ высачэзны і інш.*

Наступная мастацкая асаблівасць «Рифмотворной Псалтири» – згаданыя вышэй шматлікія параўнанні. Так, напрыклад, у псалме 18 сустракаем тыпова хрысціянскае сімвалічнае параўнанне Бога з жаніхом і Царквы – з нявестай («Яко жених з чертога исходит...»); у псалме 28 – Бога з Царом («Господь седит, яко Царь, преславно во веки»); у канце 36 – разгорнутае дыдактычнае параўнанне: «Не ревнуй человеком, зле в мире живущим, // ниже да завидиши неправду деющим. // Зане скоро погибнут, яко изсыхает // трава скоро и яко цвет злака спадает // и другие». Нярэдка падобныя параўнанні пашыраюцца да семантычнага паралелізму. Гаворачы пра гэтую стылёвую рысу, прыгадаем псалом 41, дзе арыгінальны тэкст пачынаецца словамі «Имже образом желяет елень на источники водныя, сице желяет душа моя къ ТебѢ, Божэ», але ў зборы «Псалтирь рифмотворная» Сімяона Полацкага выглядае наступным чынам:

*Якоже елень, ловцы утружденный,
Воды желяетъ быти прохлажденный,
Тако азъ, Божэ, къ тебѢ воздыхаю,
зрѣти желяю.*

[49, с. 170]

Такая вытанчаная замалёўка не проста робіць тэкст больш жывым, але праз трапнае параўнанне дадае вершу яшчэ і сімвалічны план.

Сімяон Полацкі ў вялікай колькасці ўжывае таксама рытмічныя і сінтаксічныя мастацкія сродкі. Разам з разнастайнасцю памераў ён эксперэментуе з рытмам, дадае асанансы, алітэрацыі для мілагучнасці і сапраўднай, уласцівай Псалтыры, напеўнасці, аздабляе тэксты псалмоў парцэляцыяй і полісіндэтанам.

Некаторымі зыходнымі мастацкімі рысамі паэт, аднак, падчас парафразавання мусіць пагрэбаваць. Так, напрыклад, пераствараючы Кнігу Хваленняў на іншай мове і іншым версіфікацыйным інструментарыем, Сімяон не перадае акравершы, якія таксама маюць у першакрыніцы ўласную семантычную нагрузку.

Адзначым таксама і тое, што стылю паэта, які імкнуўся стварыць Псалтыр на сучаснай, зразумелай мове, уласцівы беларусізмы. Гэта сцвярджае ў тым ліку П. Беркаў [6; 7].

Вызначальнай для «Рифмотворной Псалтири» з’яўляецца агульная ідэя, якой прасякнута ўся творчасць Сімяона Полацкага, – «ідэя цярплівасці, ідэя прымірэння рэлігійных спрэчак ў імя агульных прынцыпаў маралі і асветы» [61, с. 218]. Паводле слухнага меркавання І. Сермана, гэтыя парафразы пераўтвараліся «ў перадачу пачуццяў і думак самага паэта-перакладчыка», бо паэтычныя біблейныя кнігі нібы набываюць свецкасць, а «традыцыйна-рэлігійны літаратурны матэрыял служыць мэтам свецкай літаратуры». Такім чынам, «у прывычных, агульнапрызнаных формах, асвечаных рэлігіяй і царквой, прабіваецца новы змест, гучыць голас паэта, голас асобы. Індывідуальная тэма прарастае скрозь традыцыйную форму» [61, с. 218].

Аўтар, хоць імкнецца істотна не адступаць ад зыходнага тэкста, не ў меншай ступені жадае ўзнавіць яго максімальна поўна: ён зацікаўлены ў тым, каб прадэманстраваць уласнае майстэрства ў інтэрпрэтацыі вядомых, класічных, сюжэтаў. Прэтэнзія Сімяона на перастварэнне Псалтыры з дапамогай іншай метрычнай, моўнай і мастацкай сістэмы сведчыць пра задачу атрымаць новы, самакаштоўны аўтарскі прадукт.

«Рифмотворная Псалтырь» Сімяона Полацкага акумулявала ў сабе эстэтычныя і маральна-этычныя каштоўнасці свайго часу, стала ўвасабленнем духоўнага багацця. Менавіта гэтае сачыненне стала штуршком для далейшага з’яўлення паэтычных перакладаў на рускую мову адной з самых папулярных кніг Бібліі. Тым не менш, прынцыпы арганізацыі паэтычнага тэксту, строфіка, паэтыка наогул, а таксама наяўнасць лексем-беларусізмаў сведчаць пра беларускія вытокі «Рифмотворной Псалтири», нягледзячы на тое, што яна стваралася на рускай глебе.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

У дыпломнай працы былі прааналізаваны паэтычныя біблійныя парафразы, якія адыгралі значную ролю ў станаўленні літаратурнай мастацкай традыцыі ў культурнай прасторы Вялікага Княства Літоўскага (Беларусі). Адапаведныя перастварэнні былі разгледжаны:

- у творчасці Францыска Скарыны (на матэрыяле вершаваных фрагментаў у прадмовах да кніг Выхад, Эсфір і Юдзіф, 1517-1519);

- у лаціна- і грэчаскамоўнай паэзіі Іагана Мюліуса (вершы са зборніка «Τὰ τῆς Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαιωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συγγεγραμμένα» («Разделы хрысціянскага Катэхезіса, выкладзеныя ў асноўных рысах грэчаскімі метрамі»), 1561, і зборніка «Poëmata» («Паэтычныя творы»), 1568, раздзел «Carmina Sacra» («Свяшчэнныя вершы»));

- у празаічных і вершаваных тэкстах кнігі «De heroibus in Dei ecclesia» (Пра герояў у Касцёле Божым, 1585) Гальяша Пельгрымоўскага;

- у паэтычным зборы «Псалтирь рифмоторная» Сімяона Полацкага.

У выніку праведзенага тэксталагічнага, паэталагічнага, гісторыка-літаратурнага даследавання названых мастацкіх твораў, вывучэння іх рытарычнай і прасадычнай спецыфікі, а таксама іх выбарачнага падрадкаўнага перакладу, гістарычнага і культуралагічнага каментавання, у адпаведнасці з пастаўленымі мэтамі мы можам зрабіць наступныя высновы.

1. Тэрміналагічнае поле паняцця літаратурных парафразаў у кантэксце біблійных мастацкіх перастварэнняў уключае шмат элементаў, якія адрозніваюцца большай вузкасцю ці спецыфікацыяй пэўнай дэфініцыі (напр., травестацыя, інтэрпрэтацыя, пародыя, пералажэнне). У сувязі з гэтым розныя навукоўцы абіраюць пэўны варыянт, зыходзячы з уласных даследчыцкіх задач. Так, у дачыненні да тэкстаў, прыналежных да смежавой культуры, такімі тэрмінамі з'яўляюцца пародыя ці травестыя; сінанімічнымі да парафразы як пераказу абіраюцца пералажэнне ці перастварэнне (у залежнасці ад празаічнай ці паэтычнай формы тэрмін можа пашырацца да вершаванага перастварэння і да т. п.). У замежнай навукавай літаратуры актыўна скарыстоўваецца тэрмін «інтэрпрэтацыя», значэнне якога, аднак, больш шырокае і прадугледжвае большую ўключанасць у парафразу аўтарскага погляду. Найбольш прымальным у межах праведзенага даследавання лічым тэрмін «парафраза», які даволі шырока выкарыстоўваецца ў сучасным літаратуразнаўстве. Лічым мэтазгодным ужываць тэрмін «парафраза» ў дачыненні да аўтарскіх пералажэнняў (як празаічных, так і паэтычных) прэцэдэнтных тэкстаў.

2. На прыкладзе абраных для даследвання твораў з літаратуразнаўчага, гістарычнага і культуралагічнага пункту гледжання былі вылучаны асаблівасці мастацкай культуры біблійнай парафрастыкі ў шматмоўнай літаратуры ВКЛ

эпох Рэнесансу і Барока, а таксама перыяду Рэфармацыі (XVI–XVII стст.) у кантэксте еўрапейскай літаратурнай традыцыі.

Асноўныя прычыны актывізацыі парафрастычных тэхнік у эпохі Рэнесансу і Барока вызначае той факт, што на пачатку XVI стагоддзя ВКЛ актыўна ўключаецца ў агульнаеўрапейскі эстэтычна-культурны і літаратурны кантэкст, які цесна звязаны з перадавымі ідэямі таго часу. Гуманістычныя тэндэнцыі абудзілі цікавасць да асветы, у прыватнасці – да выхавання і адукацыі, асноўным інструментам якой, следам за «паўночнымі» мадэлямі Германіі і Нідэрландаў, культурная прастора ВКЛ абірае Біблію. Педагагічны узус кананічных тэкстаў выклікаў у пэўнай ступені секулярызацыю тэкстаў Свяшчэннага пісання, што ўвасобілася ў беспрэцэдэнтнай дагэтуль магчымасці аўтарскай, творчай апрацоўкі кананічных тэкстаў. Надзвычайную актуальнасць у гэты перыяд набываюць паэтычныя перастварэнні біблейскіх (або сюжэтных звязаных з Бібліяй) тэкстаў. Гэтая задача атрымала разнастайныя спосабы мастацкага вырашэння ў творчасці паэтаў з ВКЛ на нацыянальным субстраце (у тым ліку з пункту гледжання мовы), а таксама ў творчасці прыезджых гуманістаў, якія карысталіся класічнымі мовамі. Такім чынам, у кніжнай культуры паралельна развіваліся дзве традыцыі – з «заходнім» і лакальным базісамі. Яскравым прыкладам праявы адной і другой традыцыі з’яўляюцца паэтычныя парафразы на старажытнагрэчаскай і лацінскай мовах Іагана Мюліуса з Лібэнродэ, лацінамоўныя перастварэнні Гальяша Пельгрымоўскага, а таксама вершаваныя ўрыўкі ў прадмовах да кніг Бібліі Францыска Скарыны на «рускай» мове і тэксты «Рифмотворной Псалтири» Сімяона Полацкага – на мове «славянскай».

Вобразна-тэматычны дыяпазон біблейных тэкстаў, якія былі запатрабаваныя для стварэння літаратурных парафразаў, заканамерна склаўся з улікам падстаў і мэтай іх напісання. Для прыватнага выкарыстання (як, напрыклад, творы Іагана Мюліуса) была рэлевантнай топіка, уласцівая ў дадзеным выпадку пратэстанцкаму богаслужэнню і найбольш значным падзеям у хрысціянскім календары. Для выкарыстання ў працэсе навучання (у таго самага аўтара), згодна з педагагічна-асветніцкай задачай гуманіста, матэрыялам для перастварэнняў сталі найбольш насычаныя дыдактычнымі матывамі фрагменты Свяшчэннага Пісання. Выбраныя ж для парафразавання вобразы ў трактаце Гальяша Пельгрымоўскага служаць увасабленнем гераізму, ствараюць біблейную трактоўку рэнесанснага *herois perfecti*, таму, як сам аўтар пазначае ў прадмове да сачынення, ён абірае найбольш значныя постаці, якія абагульняе тэмай гераізму. Вершы Францыска Скарыны наслідуюць традыцыйную старазапаветную вобразнасць, але, дзеля набліжэння ідэй Бібліі да чытача, гэтыя вершы часта пашыраюцца паўсядзённымі і агульназнаёмымі, але вельмі па-мастацку выпісанымі паралельнымі вобразамі. Найбольш скрупулёзна

ажыццяўляе мастацкую апрацоўку кананічных тэкстаў Сімяон Полацкі, які нібы расфарбоўвае біблійную кнігу «Псалтыр»: паэт дадае перакладзеным псалмам новыя дыдактычныя сэнсы і яркія, кінематаграфічныя вобразы, што ў духу эпохі выклікае раўнавагу эстэтычнай і асветніцкай мэтай парафразавання.

3. Мастацкія асаблівасці праяўляюцца і паэтычных біблійных парафразаў у кожнага з разгледжаных намі аўтараў, безумоўна, праяўляюцца ў адрозных эстэтычных фарматах. Гэта вынікае ў тым ліку з выкананых намі падрадкаўных перакладаў асобных урыўкаў з аналізаваных тэкстаў, якія прадстаўлены ў дадатках. Яны абумоўлены, перш за ўсё, фармальным бокам: дыспазіцыяй перастварэнняў у выданнях, спосабам размяшчэння тэкста і яго прагматычнымі функцыямі. У творы кожнага літаратара парафраза займае адрознае месца. Пэўная стылістычная спецыфікацыя таксама вынікае з асяроддзя, у якім існуюць патэнцыйныя рэцыпіенты дадзеных паэтычных парафразаў. Перадусім гэта тычыцца абранай паэтамі мовы (як у вузкім, так і ў шырокім, стылёвым, сэнсе). Напрыклад, інтэрпрэтацыі Скарыны, як і яго выданні Бібліі, былі адрасаваны «паспалітаму» (г. зн. свецкаму) чытачу, таму мовай пералажэння стала менавіта найбольш актуальная ў гэты час у ВКЛ «руська» (старабеларуская), прычым яе набліжаны да размоўнага варыянт, пазбаўлены ярка выражаных царкоўнаславянзізмаў. У той жа час Іаган Мюліус арыентуецца на абмежаванае кола вытанчаных, адукаваных чытачоў. Ён абірае старажытнагрэчаскую мову, верагодна, як мову Септуагінты. Дэкалогу Мюліуса, аднак, уласцівыя і эпіка-іанічныя дыялектныя формы грэчаскай мовы. Такім чынам, аздабляючы высокія гексаметрычныя вершы мастацкімі здабыткамі Антычнасці, Мюліус фактычна стварае па матывах Бібліі дыдактычны эпілій. Арсенал сродкаў мастацкай выразнасці «Рифмотворной Псалтири» Сімяона Полацкага, згодна з вытанчанай і складанай формай сілабічнага верша, а таксама творчай пераапрацоўкай зыходнага тэкста, таксама быў разлічаны на высокаадукаванага чытача з эрудыцыяй і добрым літаратурным густам.

4. У дачыненні да мастацкіх асаблівасцяў дадзеных твораў вызначальным з'яўляецца той факт, што крыніцамі для парафразаў аўтарам служылі розныя тэксты. Так, крыніцай для перастварэння Скарынам Маісеева Дэкалога паслужылі Вульгата з лацінскім кананічным каментаром, Пражская (1488), Кутнагорская (1489) і Венецыянская (1506) Бібліі. Верагодна, Септуагінта і Тора былі тэкставым грунтам для філолага-класіка Мюліуса, пра што сведчыць блізкая да «Перакладу сямідзесяці» мова. Звычайна аўтары імкнуліся істотна не адступаць ад зыходнага тэкста. Тым не менш, у значнай ступені яны былі зацікаўленыя ў тым, каб прадэманстраваць уласнае майстэрства не толькі ў напісанні тэкстаў, але і ў інтэрпрэтацыі вядомых, класічных, сюжэтаў. Так, напрыклад, Сімяон Полацкі прыносіць у паэтычную выяву Псалтыра асабісты

лірычны пачатак, пры гэтым у прадмове да выдання паэт падкрэсліваў сваё жаданне захаваць цесную сувязь з першакрыніцай. Асаблівую цікавасць з гэтага пункту гледжання ўяўляе і паэтычны фрагмент трактата Гальяша Пельгрымоўскага, глава «Ева», якая вылучаецца сярод іншых (празаічных) аповедаў, напісаных проста па стылістыцы лацінскай мовай, з-за маналагічнай формы ад першай асобы, маляўнічасці і красамоўнай вытанчанасці. Такім чынам, імкненне мастакоў пераствараць біблейныя кнігі, карыстаючыся іншай метрычнай, моўнай і мастацкай сістэмай, выразна дэманструе іх жаданне стварыць якасна новы літаратурны прадукт.

5. Прааналізаваныя біблейныя перастварэнні, як і сам феномен біблейнай парафрастыкі, яскрава адлюстроўваюць уключанасць ВКЛ ў еўрапейскую культурную прастору, а таксама ўплыў на культурнае жыццё краіны ідэй Рэнэсансу, Рэфармацыі, Барока. Нягледзячы на істотныя адрозненні ў вонкавым выглядзе тэкстаў (празаічная ці паэтычная арганізацыя тэкста, сілабічны ці сілаба-метрычны верш, аб'ём, дыспазіцыя, мова, рытарычныя сродкі), іх мэтай і аўтарскай рэалізацыі актуальных для тагачаснага мастацкага кірунку тэндэнцый, усе з даследваных намі сачыненняў маюць адну агульную задачу, якая тлумачыцца прыярытэтам асветніцтва і гуманізму: перанакіраваць здабыткі кніжнай культуры ў рэчышча рэлігійнай асветы. Прычым некаторыя з іх – у прыватнасці, сачыненні Францыска Скарыны і Гальяша Пельгрымоўскага – разлічаны на шырокую аўдыторыю і маюць дадатковую, азнаямленчую, функцыю (бо ў прадмовах яны набліжаюцца да анатацый, а ў трактаце – да лаканічных і вычэрпных энцыклапедычных артыкулаў), калі вершы Іагана Мюліуса і Сімяона Полацкага арыентаваны на больш вузкае кола чытачоў, якія добра ведаюць не толькі змест Бібліі, але і дасягненні шматвяковай еўрапейскай літаратурнай традыцыі.

Агульнай рысай з'яўляецца набожнасць аўтараў, і, нягледзячы часам на спробы частковай секулярызацыі сакральнага тэкста, стылю кожнага з іх уласцівы прыкметны рэлігійны піетэт: іх парафразы – не травестацыя, не *parodia sacra* на свяшчэнны тэкст, але спроба праз адыход ад выключна літургічнага скарыстоўвання ўключыць Біблію як старажытны помнік літаратуры ў кантэкст сучаснага культурнага жыцця пэўнага арэала, «аднавіць» яе мастацкасць і надаць ёй актуальнае для свайго часу слоўна-мастацкае ўвасабленне. Да таго ж, з-за дагэтуль (г. зн. да эпохі Рэнэсансу) немагчымага набліжэння да свецкай літаратуры тэалагічны змест літаратурнага тэкста усё радзей існаваў ізалявана. Найчасцей багаслоўскі дыкурс у межах твораў эпох Рэнэсансу і Барока спалучаўся ўжо з іншымі – асветніцкімі, педагагічнымі, дыдактычнымі, гістарычнымі і эстэтычнымі – кантэкстамі.

6. Разгледжаныя творы адлюстроўваюць асаблівасці традыцыі, якая склалася ў шматмоўнай літаратуры Беларусі эпох Адраджэння і Барока. Да

вызначальных рысаў гэтай традыцыі адносяцца: выразнасць індывідуальнага пачатку, прысутнасць асобы аўтара ў тэксе, наяўнасць зваротаў і панегірычных пасажаў у адрас мецэнатаў-патронаў, энцыклапедычная вучонасць мастакоў, іх асаблівая ўвага да падбору слоў. Гэтыя рысы спалучаюцца з эстэтычнымі дасягненнямі літаратуры старажытных Грэцыі і Рыма, калі аўтары пераймаюць топіку і ўзоры класічнага рытарычнага майстэрства. Антычная культура ў літаратуры ВКЛ XVI-XVII стст. актуалізуецца за кошт рэнесанснай: у класічнай топіцы рэалізуецца ўжо эстэтыка Адраджэння, далёкая ад старажытнай пластыкі і целеснага, рэчыўнага, светаадчування. Ідэі цыклічнасці, паўтаральнасці і адмаўленне ад суб'ектыўнага змяняюцца пераважнасцю асабістага бачання і аўтарытэтам асобы, але і антычныя, і рэнесансныя мастацкія асаблівасці накіроўваюцца да глыбокага богапазнання і выхавання духоўнай дасканаласці чытача.

Біблійныя парафразы ў літаратуры Беларусі эпох Рэнесансу і Барока ўвасабляюць эстэтычныя і маральна-этычныя каштоўнасці свайго часу, у рафінаваным выглядзе яны прадстаўляюць духоўнае багацце эпохі. З-за вытанчанай формы і ўзнятага зместу гэтыя сачыненні падрыхтавалі і шмат у чым абумовілі далейшае развіццё паэзіі на ўсходнеславянскіх землях.

Такім чынам, нягледзячы на тое, што Францыск Скарына, Іаган Мюліус, Гальяш Пельгрымоўскі, Сімяон Полацкі працавалі у межах розных моўных і версіфікацыйных (калі гаворка ідзе пра паэтычны тэкст) сістэм і разлічвалі на розных рэцыпіентаў, іх творы маюць аднолькавыя, уласцівыя эпасе, асветніцкія, гуманістычныя мэты. А праз розныя мастацкія сродкі, што адлюстроўваюць індывідуальнасць і непаўторнасць творцаў, разгледжаныя біблійныя парафразы становяцца феноменам не багаслоўскай кніжнай культуры, але свецкага нацыянальнага прыгожага пісьменства і выяўляюць сваю прыналежнасць да культурнай прасторы Беларусі XVI–XVII стст.

Літаратура

1. Аверинцев, С. С. Древнееврейская литература / С. С. Аверинцев // История всемирной литературы : в 9 т. – М., 1983–. – Т. 1. – 1983. – С. 273–302.
2. Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII ст. / уклад. В. А. Чамярыцкі ; НАН Беларусі, Ін-т літ. ім. Я. Купалы ; падрых. А. І. Богдан [і інш.]. – Мінск : Бел. навука, 2003. – 1015 с.
3. Анталогія філасофскай думкі Беларусі : дапаможнік : у 3 т. – Т. 1 / склад.: А. А. Лягчылін [і інш.] ; пад рэд. А. А. Лягчыліна, А. Ю. Дудчыка. – Мінск : БДУ, 2017. – 311 с.
4. Барг, М. А. Эпохи и идеи : Становление историзма. / М. А. Барг. – М. : Мысль, 1987. – 348 с.
5. Бахтин, М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 504 с.
6. Берков, П. Н. К спорам о принципах чтения силлабических стихов XVII и начала XVIII века / П. Н. Берков // Теория стиха : сб. ст. / отв. ред. В. Е. Холщевников. – Л., 1968. – С. 294–316.
7. Берков, П. Н. Проблемы исторического развития литератур / П. Н. Берков. – Л. : Худ. лит., 1981. – 495 с.
8. Біблія : кнігі Святога Пісання Старога і Новага Запаветаў : [пер.: зроблена на падставе рукапісаў У. Чарняўскага / навук. рэд. пер.: Ж. Некрашэвіч-Кароткая, Д. Элволд ; літ. апрацоўка тэксту : А. Бокун]. – Мінск : Бібл. т-ва ў Рэсп. Беларусь, 2012. – 1120 с.
9. Гаспаров, М. Л. Очерк истории европейского стиха : Метрика. Ритмика. Рифма / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1984. – 391 с.
10. Гаспаров, М. Л. Русский силлабический тринадцатисложник / М. Л. Гаспаров // *Metryka słowiańska* / red. Z. Korczyńska, L. Pszczołowska. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1971. – С. 39–64.
11. Голенищев-Кутузов, И. Н. Польская литература / И. Н. Голенищев-Кутузов // История мировой литературы : в 9 т. – М., 1983–. – Т. 3. – 1985. – С. 451.
12. Грынчык, М. М. Зараджэнне і развіццё беларускай сілабічнай паэзіі / М. М. Грынчык // Беларуская літаратура / Гом. дзярж. ун-т. – Мінск, 1977. – Вып. 5. – С. 16–25.
13. Грынчык, М. М. Шляхі беларускага вершаскладання / М. М. Грынчык. – Мінск : БДУ, 1973. – 263 с.
14. Давыдава, А. У. Літаратурная спадчына Гальяша Пельгрымоўскага : спецыфічная практыка эстэтычнага пазнання на мяжы эпох Рэнэсансу і Барока / А. У. Давыдава // Аксиологический диапазон

художественной литературы : сб. науч. ст. / сост.: В. Ю. Боровко [и др.]; под науч. ред. В. Ю. Боровко, О. В. Лапатинской. – Витебск, 2017. – С. 137–140.

15. Дварчанін, І. С. Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве / І. С. Дварчанін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 187 с.

16. Демченков, С. А. «Псалтирь рифмотворная» Симеона Полоцкого : принципы поэтической обработки библейского текста / С. А. Демченков // Классическая словесность и религиозный дискурс : (проблемы аксиологии и поэтики) : сб. науч. ст. / Изд-во Урал. ун-та. – Екатеринбург, 2007. – С. 24–33.

17. Державина, О. А. Симеон Полоцкий в работе над «Псалтырью рифмотворной» / О. А. Державина // Симеон Полоцкий и его книгоиздательская деятельность / ред. А. Н. Робинсон [и др.]. – М., 1982. – С. 116–133.

18. Дорошкевич, В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы : первая половина XVI века / В. И. Дорошкевич. – Минск : Наука и техника, 1979. – 208 с.

19. Еремин, И. П. Поэтический стиль Симеона Полоцкого / И. П. Еремин // ТОДРЛ. – Т. 6. – М. ; Л., 1948. – 225 с.

20. Жук, І. В. «Прадмовы» Францішка Скарыны як памежныя формы «верша-прозы» ў беларускай літаратуры / І. В. Жук // Скарыназнаўства, кнігазнаўства, літаратуразнаўства : Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый», Мінск, 21–25 мая, 4–7 снеж. 2000 г. / «Беларускі кнігазбор» ; рэдкал.: У. М. Конан [і інш.]. – Мінск, 2001. – С. 5–11.

21. Кавалёў, С. В. Гісторыя беларускай літаратуры : другая палова XVI ст. / С. В. Кавалёў. – Мінск : БДУ, 2005. – 110 с.

22. Кавалёў, С. Літаратура Беларусі позняга Рэнесансу : Жанры, творы, асобы / С. Кавалёў. – Мінск : Права і эканоміка, 2005. – 172 с.

23. Кавалёў, С. Пісьменнік, палітык эпохі Рэнесансу / С. Кавалёў // Спадчына. – 1992. – № 4. – С. 28–41.

24. Кавалёў, С. В. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу / С. В. Кавалёў. – Мінск : Кнігазбор, 2010. – 376 с.

25. Казбярук, У. Мастацкі дакумент Сярэднявечча / У. Казбярук // Спадчына. – 1992. – № 4. – С. 42–53.

26. Калеснік, У. А. Зорны спеў : Літаратурныя партрэты, нарысы, эцюды / У. А. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1975. – 400 с.

27. Калеснік, У. А. Тварэнне легенды : літаратурныя партрэты і нарысы / У. А. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 431 с.

28. Кароткі, У. Г. Праблема элітарнасці ў беларускай літаратуры другой паловы XVI – першай паловы XVII стст. / У. Г. Кароткі // Шляхам

стагоддзяў : матэрыялы дзвюх канферэнцый аднаго года / пад рэд. А. А. Лойкі. – Мінск, 1992. – С. 101–106.

29. Кароткі, У. Г. Эпохі і стылі ў старажытных усходнеславянскіх літаратурах (дыскусійныя праблемы літаратуразнаўчай тэрміналогіі) / У. Г. Кароткі // Беларуская літаратура і гісторыя / У. Г. Кароткі ; навук. рэд. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая. – Мінск, 2013. – С. 7–21.

30. Кароткі, У. Г. Прагматычнае багаслоўскае пазіцыянаванне Францыска Скарыны ў кнігавыдавецкай культуры XVI стагоддзя / У. Г. Кароткі, Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // Асоба і творчая спадчына Францыска Скарыны : рэцэпцыя і інтэрпрэтацыя : матэрыялы V Міжнар. Скарын. чытанняў, Мінск, 17–18 ліст. 2017 г. – Мінск, 2017. – С. 17–29.

31. Конан, У. Мастацкая культура эпохі Рэнесансу / У. Конан // Мастацтва. – 2000. – № 10. – С. 2–7.

32. Липатов, А. В. Польская литература [до начала XIV в.] // История всемирной литературы : в 8 т. / АН СССР ; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М., 1983–1994. – Т. 2. – 1984. – С. 399–407.

33. Литературная энциклопедия терминов и понятий / гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин ; Рос. акад. наук, Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. – М. : Интелвак, 2001. – 1600 с.

34. Лойка А. А. Старабеларуская літаратура : падручнік / А. А. Лойка. – Мінск : Выш. шк., 2001. – 319 с.

35. Лосев, А. Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1978. – 623 с.

36. Матхаузерова, С. Две теории текста в русской литературе XVII века / С. Матхаузерова // ТОДРЛ. – Т. 31. – Л., 1976. – С. 271–284.

37. Мельнікаў, А. Пельгрымоўскі Гальяш / А. Мельнікаў // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. – Мінск, 1992–1995. – Т. 4. – 1994. – С. 518–519.

38. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Агіяграфічная паэма ў лацінамоўнай літаратуры Беларусі XVI – першай паловы XVII ст. / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // Весн. ГрДУ імя Я. Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2012. – № 2 (135). – С. 6–12.

39. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Адукацыйныя прыярытэты старажытнай Беларусі і іх уплыў на развіццё мастацтва версіфікацыі / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // Філалагічныя штудыі = *Studia philologica* : зб. навук. арт. / пад рэд. Г. І. Шаўчэнка, К. А. Тананушкі ; рэдкал.: А. В. Гарнік [і інш.]. – Мінск, 2015. – Вып. 8. – С. 53–59.

40. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Беларуская лацінамоўная паэзія : ранні Рэнесанс : манаграфія / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая. – Мінск : БДУ, 2009. – 271 с.
41. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Беларуская лацінамоўная паэма : позні Рэнесанс і ранняе Барока / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая ; пад рэд. В. П. Рагойшы, У. Г. Кароткага. – Мінск : БДУ, 2011. – 231 с.
42. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Гальяш Пельгрымоўскі ў лацінамоўнай кніжнай культуры Вялікага Княства Літоўскага канца XVI ст. / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі / склад. Т. А. Сапега, А. А. Суша, К. В. Суша. – Мінск, 2014. – Вып. 17. – С. 151–165.
43. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Новалацінская літаратура Беларусі і Літвы ў літоўскім гістарычным літаратуразнаўстве / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // Беларускае літаратуразнаўства. – Мінск, 2008. – Вып. 6. – С. 42–46.
44. Некарашэвіч-Кароткая, Ж. Нямецкі настаўнік беларускіх магнатаў : маральна-дыдактычныя вершы Ёгана Мюліуса з Лібенродэ / Ж. Некрашэвіч-Кароткая // Наша Вера. – 2011. – № 1. – С. 46–51.
45. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Фарміраванне гераічнага ідэала ў лаціна-моўным эпасе Вялікага Княства Літоўскага XVI – першай паловы XVII стагоддзя / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // *Bibliotheca archivi Lithuanici*. – № 7 : *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir rašties tradicijos / Lietuvių kalbos institutas ; [sudarė S. Temčinas, G. Miškinienė etc.]*. – Vilnius, 2009. – С. 205–219.
46. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. В. Шматмоўная літаратура Беларусі ў кантэксце актуальных літаратуразнаўчых канцэпцый / Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая. – Мінск : БДУ, 2015. – 207 с.
47. Немировский, Е. Л. Франциск Скорина – жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 597 с.
48. Падокшын, С. А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры / С. А. Падокшын. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 316 с.
49. Памятники литературы Древней Руси : XVII век : в 3 кн. / вступ. ст. Д. Лихачева, сост. и общ. ред. Л. Дмитриева, Д. Лихачева. – М. : Худ. лит., 1994. – Кн. 3. – 694 с.
50. Парэцкі, Я. Ян Вісліцкі / Я. Парэцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1991. – 112 с.
51. Подгаецкая, И. Ю. Агриппа д’Обинье и гугенотская поэзия XVI в. // История всемирной литературы : в 9 т. – М., 1983–. – Т. 3. – 1985. – С. 276–283.

52. Подокшин, С. А. Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы. Вторая половина XVI – начало XVII в. / С. А. Подокшин. – Минск : Наука и техника, 1970. – 228 с.
53. Порецкий, Я. И. Николай Гусовский : монография / Я. И. Порецкий. – Минск : Наука и техника, 1984. – 92 с.
54. Рагойша, В. Віршы Францыска Скарыны / В. Рагойша // Полымя. – 2017. – № 9. – С. 151–157
55. Рагойша, В. П. Літаратуразнаўчы слоўнік : тэрміны і паняцці : для школьнікаў і абітурыентаў / В. П. Рагойша. – Мінск : Нар. асвета, 2009. – 303 с.
56. Рагойша В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 576 с.
57. Разанаў, А. Кніга ўзнаўленняў / А. Разанаў. – Мінск : Логвінаў, 2005. – 134 с.
58. Саверчанка, І. В. Старажытная паэзія Беларусі, XVI – першая палова XVII ст. / І. В. Саверчанка ; рэд. А. І. Мальдзіс ; Акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы, Фонд фундам. даслед. Рэсп. Беларусь. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 252 с.
59. Саверчанка, І. В. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі, Адраджэнне і ранняе барока / І. В. Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 319 с.
60. Сазонова, Л. И. Поэзия русского барокко / Л. И. Сазонова – М. : Наука, 1991. – 261 с.
61. Серман, И. З. «Псалтырь рифмотворная» Симеона Полоцкого и русская поэзия XVII века / И. З. Серман // ТОДРЛ. – Т. 18. – Л., 1962. – С. 214–232.
62. Синоло, Г. В. Библия и мировая культура : учеб. пособие / Г. В. Синоло. – Минск : Выш. шк., 2015. – 685 с.
63. Скарына, Ф. Творы : Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына ; уступ. арт., падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава, паказальнікі А. Ф. Коршунава, В. А. Чамярыцкага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.
64. Скеп'ян, А. А. Да пытання развіцця мецэнацтва ў Вялікім Княстве Літоўскім у XVI – першай палове XVII ст. / А. А. Скеп'ян // Старонкі гісторыі і культуры Беларусі. – Мінск, 1998. – С. 57–71.
65. Скеп'ян, А. А. Шляхецкае мецэнацтва ў Вялікім Княстве Літоўскім у XVI – першай палове XVII ст. : аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.02 / А. А. Скеп'ян. – Мінск, 2000. – 128 с.

66. Смирнов, Н. Из литературной истории древнерусской образованности XVII столетия / Н. Смирнов // Журн. м-ва нар. просвещения. – 1894. – № 12. – С. 384–387.
67. Сперанский, М. Н. Из истории отреченных книг / М. Н. Сперанский. – СПб. : О-во любителей древ. письменности, 1899. – 168 с.
68. Татарский, И. А. Симеон Полоцкий. Его жизнь и деятельность / И. А. Татарский. – М. : Тип. М. Г. Волчанинова, 1886. – 353 с.
69. Францыск Скарына і яго час : энцыкл. давед. / БелСЭ ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1988. – 608 с.
70. Холщевников, В. Е. Русский силлабический восьмисложник / В. Е. Холщевников // *Metryka słowiańska* / red. Z. Kopczyńska, L. Pszczołowska. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1971. – С. 52.
71. Abrams, M. H. Glossary of literary terms / M. H. Abrams, G. G. Harpham. – Fort Worth : Harcourt Brace Coll. Publ., 1999. – 366 p.
72. A companion to the reformation world / ed. by R. Po-chia Hsia. – Oxford : Blackwell, 2003. – 572 p.
73. Brückner, A. Źródła do dziejów literatury i oświaty polskiej : Wiersze historyczne / A. Brückner // Biblioteka Warszawska. – 1896. – T. 1. – S. 78–96, 254–275, 412–442.
74. Curtius, E. R. Literatura europejska i łacińskie średniowiecze / E. R. Curtius. – Kraków : Universitas, 1997. – 692 s.
75. Ellinger, G. Einleitung / G. Ellinger // *Deutsche Lyriker des sechzehnten Jahrhunderts* / Hrsg G. Ellinger. – Berlin, 1893. – S. III–XXXVIII.
76. Juszyński, H. Dykcjonarz poetów polskich : w 2 t. / H. Juszyński. – Kraków : Dr. Jósef Matecki, 1820. – T. 1–2.
77. Laurens, P. La poésie latine de la Renaissance / P. Laurens // *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*. – 1975. – Vol. 2, iss. 1 – P. 121–129.
78. Lewis, C. S. Odrzucony obraz : Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej / C. S. Lewis. – Warszawa : Pax, 1986. – 167 s.
79. Mylius, I. Poemata Ioannis Mylii Libenrodensis, poetae Laureati, ex dioecesi generosum Comitum de Hoenstein [...] / I. Mylius [S. l.] : Cum Gratia et Privilegio Caesareo, 1568.
80. Narbutas, S. The mysterious island: A review of 13th–18th centuries literature of the Grand Duchy of Lithuania / S. Narbutas. – Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000. – 72 p.
81. Pilgrimovius, H. De heroibus in Dei Ecclesia / H. Pilgrimovius. – Cracoviae : [s. n.], 1585.

82. Pollman, K. Das lateinische Epos in der Spätantike / K. Pollman // Von Göttern und Menschen erzählen. Formkonstanzen und Funktionswandel vormoderner Epik / hrsg. J. Rüpke. – Stuttgart, 2001. – S. 93–129.
83. Przyboś, A. Pielgrzymowski Eliasz / A. Przyboś // Polski słownik biograficzny. – Wrocław, 1935–. – T. 26. – 1981. – S. 85–86.
84. The Cambridge companion to biblical interpretation (Cambridge companions to religion) / ed. by J. Barton. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1998. – 356 p.
85. The concise Oxford dictionary of literary terms / ed. by C. Baldick. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2001. – 280 p.
86. The new Princeton encyclopedia of poetry and poetics / ed. A. Preminger [et al.]. – Princeton : Princeton Univ. Press, 1965. – 1434 p.
87. Van Tieghem, P. La littérature latine de la Renaissance : Étude d'histoire littéraire européenne / P. Van Tieghem. – Paris : Droz, 1944. – 254 p.
88. Wright, F. A. A history of later latin poetry, from the middle of the fourth to the end of the seventh century / F. A. Wright, T. A. Sainclair. – London : Routledge, 1931. – 417 p.
89. Μύλιος, Ι. Τὰ τῆς Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαιωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συγγεγραμμένα παρὰ τοῦ Ἰωάννου Μυλίου Λιβενροδέως / Ι. Μύλιος. – Cracovia : [s. n.], 1561.

ДАДАТАК А

**Падрадкоўныя пераклады фрагментаў кнігі Г. Пельгрымоўскага
«Пра герояў у Касцёле Божым» (1585)**

Крыніцы арыгінальных тэкстаў:

- Pilgrimovius, H. De heroibus in Dei Ecclesia / H. Pilgrimovius. – Cracoviae : [s. n.], 1585.

**Дадатак А1.1
(фрагмент прадмовы)**

Паколькі Ваша Свяшчэнная Каралеўская Вялікасць у вачах наймагутнейшых народаў Еўропы зацверджана мноствам (ваенных) подзвігаў і асабліва дзіўнай сваёй мудрасцю, ужо ўсіх людзей вочы яна на сябе звярнула; роўна ж і мы, падданыя Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці, належнае паказванне духу Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці рознымі шляхамі абвяшчаем; і таксама заклікаю я боскую волю, каб (яна) мела ласку быць у Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці падчас найцяжэйшага кіравання дзяржавай і прыняцця найбольш мужных рашэнняў на карысць рэспублікі.

Звычайна, аднак, тыя, хто жадае пры Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці быць у ласцы ці ў вайне, ці ў міры, ці ў штудзіях літаратурных, прапануюць Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці ўвекавечанне якое-небудзь свайго розуму; і роўна, зрэшты, як добрыя земляробы спачатку прыносяць першыя плады са сваіх палёў свайму пану.

Паколькі сярод іх [тых, хто імкнецца атрымаць ласку ад якога князя. – А. Г.] названы і я і паколькі я жадаю, каб была вядомай для Вашай Свяшчэннай Каралеўскай Вялікасці разумнасць майго плёну, нізка прапаную [гісторыі] тых славурых вяльмож і цароў, якіх, выбраных з кніг Бібліі, я змясціў на гэтых старонках, каб сабраць узоры для жадаючых (і) каб не было (ім) турботы працяглых пошукаў.

Калі ж Ваша Свяшчэнная Каралеўская Вялікасць ушануе мяне шматлікімі дабрадзействамі (яе) вышэйшай спагадлівасці і зможа ўшанаваць нават больш, я баюся, каб не пазбегнуць якога-небудзь з двух найбольшых заганаў: ці каб здалося, што тое, што Ваша Свяшчэнная Каралеўская Вялікасць атрымае, згадаў недастаткова; ці занядбаў тое, што можна было б прадугледзіць і чаго не стае не столькі з-за фартуны, але, хутчэй, з-за жадання...

Дадатак А1.2

Глава «Каін і Авель»

З гэтых братоў старэйшы па народжанні першым пагрэбаваў рашэннем бацькоў, якое мусіла роўна размеркавацца боскай воляй, з нагоды таго ён варты больш бясконцай ганьбы, чым згадкі. Але чытачу, бадай, не будзе бескарысным, калі змест гэтай часткі сачынення – лютасць вераломнага чалавеказабойцы супраць брата свайго.

Ён, калі нарадзіўся, лічылася, што маці атрымала няшчасце. Але, як цяпер таксама бацькі вялікую надзею часам наконт дзяцей сваіх памылкова маюць, так Ева не магла тады ўбачыць, колькі ў гэтым сэрцы супраць бацькоў і брата вераломства ён меў. Бо прайшло колькі гадоў, калі Богу ахвяраваў Каін ад пладоў зямлі: Авель жа ад ската свайго первароджаных і самых тлустых, заўважыў Бог Авеля і яго ахвяру. Каіна і яго ахвару не заўважыў: тое так балюча перанёс Каін, што твар у яго панікнуў, і калі Авеля, брата яго, словамі сваімі ў поле завёў, там яго забіў: ён не звяртаў увагі на найласкавейшыя яго раскаянні: *ў адной і той жа калысцы ў часы дзяцінства я пражыў, тых жа самых назваў бацькамі, такія самыя малітвы за мяне яны ўзносілі нядрэмна, ад таго ж самага бацькі кроўю кроў пераняў я.* Але, у імя бесмяротнага Бога, скрываўленым злом з'яўляецца брацкі разлад, і людзі, розныя веравызнаннямі, найбольш лютай нянавісцю найлягчэйшым чынам збіваюцца з толку: і ніхто сярод тыранаў і крывадушнікаў не паважае набожнасць і справядлівасць, хто з таго часу заўсёды ўслаўляе бязвіннага Авеля: і на нашым жа веку Альфонсус Дарыюс брата Іоанна падобна наўпрост пад забойства падставіў. Кроў жа Авеля з зямлі голасам да госпада залямантавала, і Каін, аддаліўшыся ад яго агляду, да забойства дадаў распач, называючы (уголас) недаравальнае сваё злачынства. Так, блукаючы і выгнаны, калі кляймо самім Богам была пастаўлена, пасяліўся (ён) ў зямлі Нод, якая (знаходзіцца) на ўсходзе ад Эдэна. Авель жа ў той самы час саступіў брацкай лютасці і адышоў з жыцця.

Дадатак А1.3

Глава «Ева»

Я старадаўняя (спрадвечная) маці чалавечага роду, праведнымі
Перстамі Бога я створаная.

Пакуль сам па сабе падчас прыемнай цішыні глыбокай ночы
У салодкім сне (беспамяцці) ён праўтварыў.

Муж мой, ён ведае, што жыве і жонка,
Па загадзе найвышэйшай боскасці,
(Там,) дзе дадзена выйсце, я выхаджу, аднятая са спляцення бока.
Загадваю, каб ён падняўся, ляжачы:

Ён падняўся, ітвараммаім, ібліскучымі валасамі
Здзіўлены, імаімхараством;
Не можа ўтаймаваць розум і палае ад позірку,
Пасля мяне вітае такімі [словамі]:

О, дзева, хто цябе прывёў у нашыя сады?
Хто цябе толькі што стварыў?
Траічны, Якога шануюць небажыхары (нябесныя істоты), і Той,
Які сузор'яў блукаючых шматлікія рухі,
Які вялізную супакойвае гладзь, Якога, двойчы прышэдшага, мы бачым:

Ён мне цябе ў спадарожніцы даў:
О, прывітанне, найпрыгажэйшая,
Ты ад маёй плоці – плоць:
Ты да луны падобная, ты дачка світанка, і ты
Заўсёды мною каханая будзеш.

Такімі (словамі) ён працягваў, хвалячы;
далей я, пераможаная, следам за угаворваючым
пайшла, куды ён вёў.
І між кветак і зелені сонечнай раўніны
Абоім удвая прыемна было ў
ласкавай пакорлівасці пачатую скончваць працу,
І нараджаць дзяцей.

Між тым змей, што выйшаў з вод,

Абоіх сваім падманамзаядбаў, і забароненыя загадаў (на жаль!) сарваць плады.

Але пакуль згубнай ядой

Мы каштаваліся, і спаддзяваліся [атрымаць] вышэйшыя пашаны ад Бога губілі дабрадзейнасць нашу.

І, угневаны, Бог (**Jova**)загадаў,каб новыя жыхары перасяліліся наГебранійскія палі:

Далей выгненне, смерць і незлічоныя пакуты

Нам, няшчасным, ён абвясціў;

І дзецям дзяцей, і тым, хто нарадзіцца ад іх

Лёсам пагразіў цяжэйшым.

Дык вы, палі, вы, о кветкі, і кіпарысы

Слёзы цяпер пралеіце;

І яшчэ, журботныя, да сузор'яў узнясіце галасы,

Нашу дабрадзейнасць змей злы

Знішчыў зусім: (тое), што зышло з высокага неба,

Аблічча Бога дзе цяпер?

Дазнавайцеся справядлівасці, памятаючы, і прывучайцеся правільна,

О вы, нашчадкі чыстыя.

Магчыма, адхіляць датычнасць да нашай віны

многа раз лагодныя жыхары неба.

**Падрадкоўныя пераклады фрагментаў зборнікаў І. Мюліуса
«Раздзелы хрысціянскага Катэхезіса, выкладзеныя ў асноўных рысах
грэчаскімі метрамі» (1561) і «Паэтычныя творы» (1568)**

Крыніцы арыгінальных тэкстаў:

- Mylius, I. Poemata Ioannis Mylii Libenrodensis, poetae Laureati, ex dioecesi generosum Comitum de Hoenstein [...] / I. Mylius [S. 1.] : Cum Gratia et Privilegio Caesareo, 1568.
- Μύλιος, Ι. Τὰ τῆς Χριστιανῶν κατηχήσεως μέρη κεφαλαιωδῶς μέτροις Ἑλληνικοῖς συγγεγραμμένα παρὰ τοῦ Ἰωάννου Μυλίου Λιβενροδέως / Ι. Μύλιος. – Cracovia : [s. n.], 1561.

Дадатак Б1.1

Панегірык М. К. Радзівілу

Герой, які паходзіць ад блугародных продкаў,
Апора мілая патомства літоўскага,
О выдатны Радзівіл
сярод князёў сармацкіх.

Прадракальнік, я не дам у народ глупства,
Якое варта гнаць прэч, удалеч ад рода веруючых:
Але тое, што набожнае, я напішу,
Каб дапамагчы слабому статку.

Іншы, напышлівы, няхай пые пустыя вершы:
мой разум жадае службыць Богу:
рабу дасьзнагароду
Урэшце Хрыстос на нябёсах.

Але Музу, пабожны княжа, ты ўшануй маю,
якая да грэчаскіхвершаў дадала лацінскія.
Не нявартыя магутнага гаспадара
гэтыя клопаты.

Як, каб славуця вяльможы спрыялі навукоўцам,

Правадыр Муз, Геркулес даваў запавет,

Так і сам ты дасведчаным (людзям)
Князь Мікалай, спрыяеш.

Дадатак Б1.2

Дэкалог

Усемагутны цар, які моцай вельмі пераўзыходзіць іншых,
жыхар палаца нябеснага і пан зямлі,
Грозныя які нясе стрэлы пылаючай маланкі ў моцных руках,
вачамі ўсё які бачыць, які душой чыстай усё спасцігае,
народу іўдзеяў, які мае ўвесь час благу душы,
стоячы на цёмнай гары прамаўляе такія словы,
З намерм свяшчэннае прадпісанне сказаць непакорлівым дзецям:
Народ, для цябе я ёсць Бог, над табой адзіны я паную.
Без мяне ты не маеш нічога, душу і цела я даў:
Вывеў сам я цябе і з рэчышча Ніла,
таму што табеЕгіпет нясцерпным быў у няволі.

Таму страшыся мяне і сэрцам шануй,
Не жадай, каб у тваёй душы былі боствы іншых:
(не жадай) быць поўным згубнай захопленасці, (калі) ствараеш вобраз,
выявы да нябёсаў, зямлі і іншага падобныя,
боствам лукавыя выявы (не) выразай,
на калена паўшы (ўсхвалявана), безразважнымі не ушаноўвай ахвярамі.

Імя не бяры боскага падчас справаў мізэрных,
бо адплата паразіць галаву дзёрзкага мужа
і блюзнерскія вусны яго налучыць жорсткае пакаранне.

Усім розумам спраўляць свяшчэнныя памятай святы.
Слова маё, як можна, вучы і вушамі ўнутры трымай.

Намагаймся твайго бацьку шанаваць, і маці дарагую,
Каб квітнеючым ты,многавечны, доўга пражыў
І, наадварот,бачыў тваіх слаўных дзяцей,і найбольш шчаслівае
ты скончыў жыццё ля парога старасці
На зямлі.

Цела чалавека дабрыні жыцця не пазбаўляй,
Не жадай забойства, крывёй рукі пляміць.

Жаданне сэрца няхай не цягне (цябе) на распусныя ложкаі,
прызвычай беззаганна захоўваць панны мілы дар.

Зладзействам не займайся, не абірай долю злодзея:
то, што якое-небудзь даў Бог, для цябе і ёсць дастатковае.
Людзей праца няхай корміць, а прыгожае з уласнага корміцца.

Лгання трэба сцерагчыся і ўсё гаварыць праўдзіва:
і пазбягаць хітрага падмана (ад) знеслаўляючага сведчання.

Ніколі на цябе няхай не надыдзе жаданне жонкі каго-небудзь бліжняга,
Бо не пабожна ўступаць у шлюбны пакой іншых.
І, аднак, злачыннае шаленства ганебнага эрасу Бог
і ненавідзіць моцна, і гоніць бясстрашнымі рукамі.

Не жадай дома чалавека, які блізка мае дзверы,
Няхай табе (ані) чужая ралля не падабаецца,
Ані дзіцё, ані жанчына бліжняга, ані бык.
І цягі да скаціны якогасыці суседа ў душы (тваёй) няхай не будзе:
Няхай нікае ў цябе жаданне чужой маёмасці не ўзнікне,
але больш з прыхільнасці ты вынікай, парыву сэрца:
Не жадай мець так шмат, колькі ёсць у бліжняга.

Я Бог-цар, адзіны твой Валадар Я.
Бессмяротны, Саманароджаны і які знаходзіцца на небе.
Барацьбіт, смяротным людзям суддзя справядлівы.
Які наводзіць жах на грэшнае, (Які) з дзіцём на працягу ўсіх дзён.
Ім затым у галаву ўкладу я смутак вялікі.
Калі мне мілы хтосьці, [гэта той,] хто прыказанні выконвае
непахісна, таму (для яго) я буду Богам з лагодным розумам
І які дае шмат добрага, (каб) сыны ладнага бацькі ў доме [божым]
былі блажэннымі, і зраблю, каб дасягнулі (яны) супакойнага шчасця.

Так да народа на гары сам Бог казаў.
І, мудры, людзям, гаворачы, даў загады.